

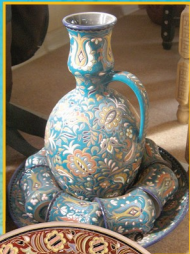
Рустем Скибин

Рустем Скибин 1976 сенеси Самаркында додюньяга кельди. 1996 сенеси Ватаны Кырымга кайтты. 1996-2000 сенелери Акъмесджитте «Таврика-К» кирамет ишханесинде баш рессам вазифесинде чалышты.

Устазы Мамут Чурлу тарафындан топланган ве огренильген кырымтатар нагъыш орнеклери эсасында кырымтатар аныаневий медениет чизгилерини акс эттирген кирамет эшьяларыны сюслендириувнинъ яныу услубини яратаракъ, озъ иджадына хас уникаль усул тапты.

2000 сенеси Р. Скибин «Эль-Чебер» иджадий устаханесини тешкиль этерек, оны акыйкий иджадий меркезге чевирди..

Рустем Скибин чешит севиiede сергилернинъ фааль иштиракчиси ола.

ISSN 0207-642 X

ЙЫЛДЫЗ

№2 (217) 2014 март – апрель

Бахадыр Герай хан

(...?-1641)

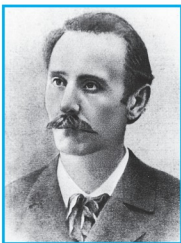
I Бахадыр Герай хан (эдебий тахаллюсы «Резмий») – 1637-1641 сенелери Кырым тахтында булунган Кырым ханы. Шаир оларак да о, орта асырлар кырымтатар шириетинде белли из кьалдырды. О, намлы Борагъазы Герай ханнын кызы, шаире Хан-заде ханымгъа эвлене. Онын эсерлери Истанбулнын чешит китапханелеринде сакъланмакта.

Исмаил бей Гаспринский

(1851, март 21 – 1914 – сентябрь 11)

Ялта уездининь Багъчасарай тарафындаки Авджыкойде догъды. 1883 сенеси бутюн тюрк дюньясыны уянткъан «Терджиман» газетасыны чыкъарып башлай. Тюрк дюньясында биринджи роман олган «Дар-ур-рахат мусульманлар» романыны, «Арслан кыз» повестини ве дигер эсерлерини яза. Мектеплерде савтий окъув усулыны тешкиль этти. Кырымтатар маарифчилигине, журналистикасына, публицистикасына темель кыйган инсандыр. И.Гаспринский бутюн тюрк халкъларынын атасы намына наиль олды.

Решид Медиев

(1880 – 1912)

Ор шеэринде фукъаре айледе догъды. Он яшында бабадан оксюз кьалды. О, оджалар азырлагъан мешур «Татарская школа»ны битире. Кырасувбазарда оджалыкъ япа. Сонъра Кырасувнынъ головасы оларак сайлана. Кырасувда «Ветан хадими» газетасыны чыкъара. Кырымдан Русие Девлет Думасынынъ делегаты олып сайлана. Публицист, журналист оларак Кырымнынъ ичтимай-медений аятында джиддий из кьалдырды.

Шамиль Токътаргъазы

(1881 – 1913, сентябрь 17)

Ялта уездининь Коккозь коюнде догъды, яш экенде бабадан оксюз къалды. 16 яшында Ялта уезди Аутка коюнде оджалыкъ япты. Сонъра «Татарская школа»ны битирди. 1902-1904 сенелери Керчь уезди Сараймен коюнде оджалыкъ япты. Сонъра Кефе уездининь Харджибие коюнде оджалыкъ япа. Онынъ та о вакъытта «Нале-и Кырым» адлы шиирлер китабы басылып чыккыты. Шаир 1913 сенеси Харджибиеде фанатиклер тарафындан вахшиане ольдюриле.

Асан Чергеев

(1879 – 1946)

Къырымнынъ Ор уездиндеки Ачикеч коюнде дюньягъа кельди. Акъмесджитте «Татарская школа»ны битирди. Буюн омюри оджалыкънен багълы олды. 1906 сенеси Перекоп уезди земствосынынъ азасы олды. Озюнинъ «Аджи Ислям молла», «Эшит, мевта не сёйлеюр, «Такъдир» поэмаларынен танылды. Эсерлери «Эдебият хрестоматиясы»нда, «Саадет ичюн» адлы джыйынтыкъта басылды. 1946 сенеси Андижан шеэринде вефат этти.

Ильяс Борагъанский

(1852 – 1942)

Багъчасарайда догъды. 1867 сенеси Тюркиеге кетип, анда шаркъ уснихатыны (чешит арап языларыны) темелинден огрене. 1882 сенеси Петербургъа бара, университетте тюрк тилинден дерс бере. Сонъ анда шахсий басмаханесини ача. Бу басмаханеде тюркий тилерде пек чокъ китаплар нешир эте. 1920 сенеси Къазахистаннынъ Стерлитамакъ шеэринде коче ве анда да басмахане ачып, нешриятчылыкъ ишини ёлуна къоя. 1942 сенеси Уфада, докъсан яшында вефат эте

Меджмуанынъ арт къапында: Р. Скибиннинъ кирамет эшьялары.

КЪЫРЫМ МУХТАР ДЖУМХУРИЕТИ
ИНФОРМАЦИЯ БОЮНДЖА КОМИТЕТИНИНЪ ИЧТИМАЙ-СИЯСИЙ,
ЭДЕБИЙ-БЕДИЙ МЕДЖМУАСЫ

Йылдыз

МЕДЖМУАСЫ

№2 (217) 2014 март – апрель

«Йылдыз» 1976 с. чыкып башлады

Къырымтатар тилинде эки айда бир кере нешир этиле

Баш муаррир
Диялвер ОСМАН

Муарририет эйети:

Иса АБДУРАМАН
Аблязиз ВЕЛИЕВ
Певат ЗЕТИ
Ремзи ИЛЬЯСОВ
Исмаил КЕРИМОВ
Айше КОКИЕВА
Тимур УСЕИНОВ
Риза ФАЗЫЛ
Урие ЭДЕМОВА

«ЙЫЛДЫЗ» меджмуасынынъ муарририети

МУНДЕРИДЖЕ

МУАРРИР МИНБЕРИ

Дилявер ОСМАН. Эсас вазифемиз – миллетимизни саклап кьалмакъ	3
--	---

ЭДЕБИЙ, МЕДЕНИЙ ТЕДБИРЛЕР

«Ильхам чокърагъы» сергиси	5
Багъчасарайда кьырымтатар матбуаты куню кьайд этильди	8

НЕСИР

Сейяре МЕДЖИТОВА. Ана такъдири. Икяе	9
Лентара ХАЛИЛОВА. Ана багърында. Икяе	19

НАЗМ

Амди ГЕРАЙБАЙ. Иджрет. Тинтов. Шиирлер	28
Мемет НИЯЗИЙ. Эшитемен. Шиир	31

ДРАМАТУРГИЯ

Неджип Аджи ФАЗЫЛ. Къырым. Пьеса	32
--	----

КЪАДИМИЙ ЭДЕБИЯТЫМЫЗДАН

Халил огълу АЛИ. Къысса-и Юсуф. Дестан. Девамы	51
--	----

2013-нджи йылнынъ ЭДЕБИЙ МАХСУЛЫ

Иса АБДУРАМАН. Дюльбер, араретли, тесирли алем	60
Гульнара УСЕИНОВА. Аятй, джошкъун, земаневий икяелер	68

ТАРИХИЙ САИФЕЛЕР

Эдиге КЪЫРЫМАЛ. Къырым тюрклерининъ миллий куруши. Китаптан парчалар. Девамы	73
---	----

ЯНЪЫ АДЛАР

Найле-Шерфе БЕКИРОВА. Омюр ёлум. Кунъделик	85
--	----

ОКЪУЙДЖЫЛАР ИДЖАДЫНДАН

Зельфира Муталупова. Шиирлер	90
------------------------------------	----

ЭДЕБИЙ ТАКЪВИМ

Языджи, драматург, икяелер устасы. (Юсуф Болатнынъ 105 йыллыгъы мунасебетинен)	94
Дженкявер шаир (Риза Халидинъ 95 йыллыгъына)	96
Риза ХАЛИД. Танъда. Шиир	97
Абязиз ВЕЛИЕВ. Энишли-ёкъушлы, тикенли-чечекли иджат ёлу. (Риза Фазылнынъ 85 йыллыгъына)	98
Риза ФАЗЫЛ. Эй, мухтерем ватаңдашлар, токътанъыз!	107
Языджи, шаир, миллий курушчи. (Певат Зетининъ (Аджирединов) 75 йыллыгъына даир)	104
Певат ЗЕТИ. Теслим олмаймыз. Шиир	107

МИЛЛИЙ ТАСИЛЬ ОДЖАКЪЛАРЫ

Айше АКИЕВА. Богъурча миллий мектеби	109
--	-----

БАЛАЛАР ИЧЮН

Йылдызчыкъ №2 (17)	113
--------------------------	-----

БАТАН ВЕ ХАЛКЪ

Сервер КАКУРА. Тюшюндже. Такъдир. Йырлар	125
--	-----

Диләвер ОСМАҢ,

баш муаррир

ЭСАС ВАЗИФЕМИЗ – МИЛЛЕТИМИЗНИ САКЪЛАП КЪАЛМАКЪ

Къырымда, Украинада олган сонъки вакъиалар дюнъяны телашкъа къойды. Кучюк Къырымнынъ белли олмагъан такъдири исе кене де бутюн дюнъя дикъкъатыны джелъп этти. Бу вакъиалардан сонъ къырымтатар меселеси кимни не къадар «фраатсызлагъаны» да даа бир кере анылашылды. Бундан тек бир хуляса чыкъармакъ мумкюн: биз, къырымтатарлар хаялаттан, яни бизге о я да бу девлет, падиша ярдым этеджек, бизни эшитеджек, киби хаялперестликтен вазгечмек керекмиз. 23 йыл девамында къырымтатарларны эшитмеген Украина Къырымда къырымтатарларны пекитмек ичюн бир къанун къабул этмеди, чюнки, энди буны ачыкъ-айдын къайд этмек мумкюн – онынъ бу халкъкъа ишанчы олмагъан олса керек. Албуки, Къырымда сонъки дакъкъагъадже Украинагъа даима къолтуткъан эки кучъ – къырымтатарлар ве украин арбийлери эди. Арбийлер энди Къырымдан чыккып кетти, къырымтатарлар исе озълери озълерине таянч олып къалдылар. Къырым запт этильген сонъ даа бир «уйкен агъамыз»нынъ сеси, яни Тюркиенинъ сеси де бир кереден тынды, онынъ бизге белли бу мемлекеттен икътисадий менфаатлары бар эмиш... Русие президенти исе къырымтатар тилине девлет статусы бериледжек деди, амма къырымтатар девлетчилиги тикленмек керек, деген сёз ондан да эшитильмеди... Ерли Къырым акимлери исе баса-бас Къырымны янъы низамгъа кетирелер. Кыскъасы, тарих къырымтатарларгъа даа бир кере шуны косътерди ки, мемлекетлер девирилир, заманлар, падишалар денъишир, амма Къырым да-

васы, кырымтатар халкынынъ меселеси асырларнен насыл давалы олган олса, бугунъ де айны, чизильмей девам этмекте. Эм бу давада кырымтатар халкынынъ Кырымда барлыгы эр бир тараф ичюн муим бир меселе олып турса да, эписи озь менфаатларыны козьде тутып иш коре, Кырымны кызгунлардай пайлашлар.

Бойле вазияте не япмалы?

Эгер де бугунъ Кырымда кырымтатар халкы олмаган олса, Кырымнынъ меселеси тамамен аль этиледжек киби эди. Буны, истейми-истемейми, эр кес анылай. Кырымны «джойган» ве Кырымны «алган» славянлар да, Кыра денъизнинъ о бир тарафындаки «агъамыз» да буны пек яхшы анылай. Амма буны, биринджи невбетте, кырымтатарлар озьлери яхшы этип аныламак кереклер. Кырымтатарлар Кырымда бар экен, оларны бир вакыт инкар этмек мумкюн олмайджак. Демек, Кырымнынъ такъдири, шубесиз, оларга баглы оладжакъ. Халкнынъ барлыгы исе онынъ миллий аны, тили, эдебияты, медениети, маарифи, санаты, дини, илери инсанларына ве, эльбетте, онынъ демографик джезтен осювине баглы олып турганыны сонъки вакъиалар ачык-айдын косьтерди. Демек, бизим эсас вазифемиз халкны сакълап кьалмак ичюн бу сааларга даима мукъайт олмактыр. Эльбет, эр вакытта олганы киби, сиясий-укьукый талапарымыз биринджи ерде турганы киби турмак керек,

амма тек сиясий талапарларнен сынъырлансакъ, ярын «яхшы» бир падиша келеджек, буюн меселелерни бирден чезеджек деп, отурган халк бир кунъ ёкъ олув хавфына огърай биле. Энь муими исе шуны аныламалымыз: энди ден сонъ кырымтатар халкы, энь эвеля, анги меселеде олса олсун, биринджи невбетте озь миллий менфаатыны, келеджегини къайгырмак керек эм тек озь кучъ-такъатына таянып иш корьмели. Сиясетчилеримиз, халкнынъ опонде турган айдындарымыз бу шейлерни озьлери ичюн кьанун-кьаиде оларакъ кьабул этмелилер. 23 йыл девамьында Украинадан яхшы бир кунъ беклеген халкымыз яны бир девлетте де алданмага акъкъ ёкъ. XXI асырда кырымтатар халкы, бельки де, энь буюк бир енишке иришкендир – халк озь кучюнен Ватанына къайтты. Бугунъ бу Ватан къайсы бир укюмдарнынъ кьолунда олмасын, шимдилик бу вазияetni денъиштирмеге кучюмиз етишмейджек, амма кырымтатарлар шу топракта яшайджакъ, кучъ топрайджакъ, Кырымдан ич бир вакыт айырылмайджакъ, кене де озь кучюнен аяккъа тураджакълар. Бугунъ Кырымнынъ, халкымызнынъ даа савушмаган яралары, агърылары яныдан кьозгьалды, бу азиз топракта кене де эдждатларымызнынъ руху инълей. Биз сёз беремиз – Кырымны ич бир вакыт быракъмайджакъмыз! Миллетимизни сакълап кьаладжакъмыз! Халкмызнынъ йылдызы тек бойле такъдирде сёнмейджек!

«ИЛЬХАМ ЧОКЪРАГЪЫ» СЕРГИСИ

Кырымтатарларнынъ улу тарихыны, урф-адетлерини, медениетини джанландыргъан ресим, миллий урба, эскиден кьалгъан савут-саба, текрарланмаз чалгъы алетлерни биз шимди кьайдан тапа билемиз? Аджеба, бизни кене кечми-шимизинъ алемине алып баргъан чокъракъ анги диярда булуна экен? Шу дияр – Кырым санат музейидир. Бу музей керчектен де «Ильхам чокърагъы»дыр. Шимди анда ачылгъан серги де «Ильхам чокърагъы» деп адландырылгъан.

Сергиде XIX-XX асырларгъа аит олгъан чанакъ-чельмек, нагъыш, токъумаджылыкъ нумюнелери, чалгъы алетлеримизинъ чешит-лери, белли алман рессамы Август Вильгельм Кизеветтернинъ ресимлери, миллий медениетимизинъ парлакъ темсильджиси Хайри Эмир-заде акъкъында уникаль малюматлар нумайыш этильмекте.

Вильгельм Кизеветтернинъ Кырым сеяаты

Вильгельм Кизеветтер Берлин шеэринде дюньягъа келип, балалыкытан рессамлыкъ меаретине авеслене. Яш рессам даима яны уфукъларны ачмагъа ынтыла ве 1838-1853 сенелери Европа мемлекетлерини кезип, озъ иджадий хазинесини зенгинлештире. 1845-1847 сенелери зарфында о, Кырымда булуна. Мында о Багъчасарай шеэринде кырымтатарларнынъ эвлеринде яшай, тилимизининъ, яшайышымызнынъ инджеликлерини огрене, ислям динини къабул этип, Абдуллах адыны ала.

Чет мемлекеттен кельген инсан Къырымгъа башкъа мунасебетте даврана, онынъ тасавурында ве япкъан эсерлеринде Къырымнынъ ве къырымтатарларнынъ хусусиетлери озь аксини тапалар. Иште, биз буны сергиде нумайыш этильген онынъ эсерлеринде коремиз.

Музейнинъ хадими Айше Меметова рессамнынъ эсерлери акъкъында айткъанда, оларнынъ арасында миллий тойларгъа буюк ер айырылганыны да къайд этип кече.

«Бу, менимдже, айrette къалдыраджакъ шей дегиль. Чюнки халкъымыз ичюн той меселеси эр заман муим эди. О заманда тойлар афталарнен кечириле, ашлар къазанларнен пишириле. чалгъыджыларнынъ давул ве саз сеслери эр бир якъта эшитиле эди. Кизеветтер де бу адетлерге озюне хас олгъан нокътайи-назарнен бакъып, кенди дуйгъуларыны бир сыра ресиммерде акс этмеге тырыша», – дей Айше Меметова.

Той адетлерининъ къыймети

Кизеветтернинъ эсерлеринде айдынлатылгъан той мевзусыны сергиде нумайыш этильген келин урбалары, феслери, джизелери тамамлай.

«Къыз – бешикте, джизе – сандыкъта», дениле аталар сёзюнде, – деп девам эте Айше ханым. – Акъкъатен, эвельде къыз

догъянынен онъа эвджиярлар азырламагъа башлай эдилер. Той куню кельгенде исе, шу эвджиярларнынъ сайысы 250-300-ге ете эди. Оларнынъ хусусиети шундадыр ки, нагыш орьнеги эки тарафтан да айныдыр. Яни эвджиярны алгъанда, терс тарафыны тапмазсынъыз».

Эвджиярларны огренип, дикъкатымызны мор тюстеки антер джелъп эте. Келин антери экен. Эвель-эзельден тойларда без антер кийильмеген. Эм де антерлернинъ нагышы саде, амма бунынънен берабер пек назик олгъан. Шу ерде марамаларнынъ, феслернинъ де чешитлери гъает чокъ. Чюнки о заманларда къадыннынъ фесине бакъып, онынъ статусыны, бала сайысыны, балалары насыл джыныста олгъаныны бильмек мумкюн экен.

Хайри Эмир-заде — Аллахтан берильген истидат саиб

Серги залыны доланыр экенмиз, театр афишаларыны растке-тирдик. Афишалардан бизге дюльбер, ачыкъ юзьнен бир йигит бакъмакъта. Къырымнынъ халкъ артисти Хайри Эмир-заде олгъаныны анълаймыз. Сана ичюн догъгъан инсан, кинода нидже роллер ойнады, нидже образлар яратты. Факъат аятынынъ сонъу пек мушкюль

оды. Амма онынъ халкъ медениети ичюн якъан ишлери унутылмады, бизге ондан къалгъан зенгин мирас гъайып олмады. Эминмиз ки, о, буны бильген олса, дюньянынъ энъ бай мырзаларындан да бахтлы олур эди.

Къырым санат музейи, даима олгъаны киби, мусафирлер-

ни озъ аджайип алеминде кездире. «Ильхам чокърагъы» сергиси исе сейирджилерге акъикый бир ильхам багъышлай.

БАҖЧАСАРАЙДА КЫРЫМТАТАР МАТБУАТЫ КУНЮ КЪАЙД ЭТИЛЬДИ

10 апрельде Баҗчасарайда И.Гаспринскийнинь эв-музейинде кырымтатар матбуаты кунюне баҗышлангъан тегерек масса откерильди. Тедбирде И.Гаспринский эв-музейининь хадимлери, кырымтатар журналистлери иштирак этилер.

Сёзге чыккъан «Кырым» газетасынынь баш муаррири Бекир Мамут эр кунь нешир этильген девирий бир газетамыз биле ёкъ, деди.

«Йылдыз»нынь баш муаррири Дилявер Осман исе: «Бугунь Кырымда олгъан деньишювлер этрафында Русие, Украина матбуаты арасында информацион дженк кете. Бу дженкни эр бир тараф озь менфаатларына коре алып бара. Кырымтатар матбуаты, журналистлери де халкъымызнынь менфаатларына коре чалышмакъ кереклер», – деди.

Бу мевзуны девам эткен АТР телеканалынынь мудир муавини Шевкет Меметов кырымтатар матбуатына интернетте озь саифе ве сайтларыны ишлеп чыкармагъа вакыт кельгенини къайд этти.

И.Гаспринский эв-музейининь ильмий хадими Эльмира Абибуллаева: «Меним фикиримдже «Тильде, фикирде, иште бирлик!» шиарыны Гаспринский башта озь-озюне макъсад этип къойды, оны беджерди, ондан сонь бу шиар тюркий дюньясына кениш даркъалып башлады. Бундан эвель тарихта кимсе

Якуб Аппазов Тюрксийнынь эдиесинен

бойле шиарны тюшюнип чыкьармады ве къуланмады. Бу И.Гаспринскийнинь шиарыдыр», – деди.

Кырым башкъа бир шараитлерде яшап башлагъаны матбуатта цензурагъа кетире биледжеги къайд этильди. Бу мевзу боюнджа миллий аркет ветераны Айдер Адаманов, шаир Рустем Джелилов ве башкъалары озь фикирлеринен пайлаштылар.

Соньунда И. Гаспринский эв-музейининь мудире Якуб Аппазовкъа Тюркиеден Тюркской тешкиляты адындан И.Гаспринскийнинь ресими япылгъан эдие такъдим этильди. Белли олгъаны киби, бу сене И.Гаспринскийнинь олюмининь 100 йыллыгъы мунасебетинен ЮНЕСКО 2014 сенесини И. Гаспринскийнинь йылы деп илян этти.

Сейра МЕДЖИТОВА

АНА ТАҚЪДИРИ

Ҳидурлмагъан икяе

Бизим айле Озбекистаннынъ Бири санайы шеэрлеринден биринде яшай эди. Анам, бабам алий малюматлы олып, истисалда бабам муэндис, анам хастаханеде эким вазифесинде чалыша эдилер. Доғрусыны айтсам, топракьнен алып береджегимиз ёкъ, достешлернинъ шеэр четинде уфакъ эвчиклери, бостанлары бар эди, амма биз эр шейни базардан ташый эдик.

Бабам кяе-бир айта турган:

– Эмине, акъыз, мен чалышкъан лейхаджылыкъ бологинде баягъы адамларнынъ топракълары бар, авес этем, Ватангъа къайтсакъ, анда иш олурмы, олмазмы, бельки бостанджылыкънен оғрашмакъ керек олур, деп тюшюнем.

– Осман, сен ярын бир кунъ Кырымгъа кетеджегинъ ёкъ да, балалар даа кичкене, мектепте башлангъыч сыныфларда окъуйлар. Бир парча оссюнлер, буюсинлер. Эдие кызымыз, эльбетте, бойгъа етсин, ишке ярасын, ярдымджы олсун.

– Э-э, джаным, Эмине, оларны кичкене экенде алып кетмек керек, деп ойланам. Оларгъа Ватан дуйгъусыны, топракъ къокъусыны яшлыкътан ашламакъ, синьдирмек лязим. Мында шеэрде осселер, салкъын сувгъа эллери тиймей, тура кельди олып осьмесинлер. Эмине, мен бир-эки йыл ичинде ябанджы ерлерден кетмекни козьде тутам, яшмыз, кучъ-къуветимиз еринде, илле, кысмет этсе, кетиледжек. Халкъ котерилип башласа, эвлер уджуз олур, бизим

мына санъа шахсий эвимиз де ёкъ, девлет эвини чокъ адам истемей. Озъбек халкъы озюнь билесинь, «ховли» – «азбар», деп козюне бакъмай, сатын алалар.

– Осман! Ватанъа кетмек ичюн баягы пара керек. Кетеджек олсакъ, пара джыймакъ лязим.

– Эмине, раатсыз олма! Мен иштен сонъ кялып, баягы сымарыш лейхалары яптым. Бир парча акъча топладым. Ватанъа къайтсакъ, Хансарайлар алмаъа парамыз етмесе де, бир къарар эвчик сатын алмаъа етер.

– Вай, Осман, къувандырдынь, кялемнен баягы иш беджергенсинь.

Мен энди о вакытта учюнджи сыныфта окъуй эдим, 10 яшындам. Эвде олган лафларны къулагыма сыръа киби илем, эльбетте, баягы шейлерге акълым ете, амма къардашым Амет яш, биринджи сыныфта окъуй, оюнджакътан пайры башкъа шей бильмей. Экимиз де яхшы окъумаъа ынтыламыз. Мен кыыз бала олып, анама савутсаба ювмаъа ярдым этем, чюнки анам хастаханеде невбетчилик япса, аш азырлап кете. Ювмакъ, соффра азырламакъ, соффра джыйыштырмакъ манъа кяла. Бабам акъшам дерслеримизни яптыра, тешкере, догърусы, эвимизде къавгъа-шамата чокъ олмай. Бабам кызматабан, пыр этип кябына бир кереден, беш дакъкъадан шайтан тою эсип кече. Анам пек сабырлы, о кюзгъалган вакытта индемей, лякин, керек олса, озъ фикирини бильдире. Мен буюген сайын оларнынъ бир-бирини догъру сайлагъанларыны, фикирдеш олганларыны аньлап башладым.

1980-нджи йыллар. Бабам кышта, яни кучюк айда (февральде) эвимизни сатлыкъкъа чыкъарды. Бизден авлакъча ерде къартбабам ве къартанам кендже огуллары – Сейран эмджем аилесинен азбарлы эвде яшайлар.

– Осман, сен эрте ярыкъ эвни сатлыкъкъа чыкъардынь, мектеп тап майыс 25-те битеджек. Мен балаларнен къайда отураджагым, – деп орьселенип башлады анам. Бабам кечкен сене яз татилинде Кырымъа барып кельди. Джанкойге якъын койчикте сыныфдашы олган ерден кичкене эвчик бакъып, атта пей ташлап кельген.

Бабам эрте бааръде Ватанъа авдет олмакънынъ къасеветини чеке, анам исе мында бир къач ай къайда отураджагымызны тюшюне, чюнки онынъ ана-бабасы, догъмушлары Ташкент виляетинде дегиль, тап Андижан тарафта яшайлар.

– Эмине, бир шей тюшюнме, ана-бабамнынъ эвинде мектеп биткендже отурарсыз, – деп тынчландыра бабам.

– Осман, эвель-эзельден айткъанлар: кой ичине кой сыгар, эв ичине эв сыгъмаз.

– Акъыз, айыптыр, ана-бабамнынъ буюк эвлери олып да, сен биревлернинъ эвинде отурсанъ, даянырсынъ, сен эпсинен тиль тапасынъ да!

– Осман, олар мусафирликке келип кетелер, биз барып кыйтамыз. Биз эвленген сонъ, берабер, эльбетте, бир къач ай отурдыкъ, амма мен яш келин, эр шейге даяндым. Шимди, не ичюндир, козь батырамайым.

– Эмине, вазгеч, бойле олмайджакъ лафларнен гонъюмни къырма. Мен раат кетейим де, даа эвимиз сатылмай, сен энди бош ерде бурчалап башладынь. Мени севип-сайсанъ, эр шейге даянмакъ борджлусынь. Медине келиндешинънен тиль тап. Сейран къардышым, сени енгепче, деп къол устюнде алып юре. Санъа даа не керек? Сен оларнен йыллар девамьнда отурмайджакъсынь да!

Бир-эки афта кечер-кечмез, чингене фалында тюшкен киби, эвимиз сатылды. Бадам контейнерге дост-эш, сой-сопнен шейлерни юклеп, сыныфдашынынь адына ёллады, озю Къырымга кетти. Биз къартбадам-къартанамнынь эвинде къалдыкъ. Анам эки куннинъ биринде невбетчилик япты, энди дерслеримизни Вели къартбадам тешкерип башлады. Айше къартанам усть-башымызны, аш-сувны бакъты. Допрусы, анам ишке берилип, дикъкъат айырмагъа вакъты къалмады. Март айында авалар исип башлады, амма ягъмурлар да шу йылы чокъ олды.

Мектептен сонъ Амет дост аякъдашларынен баса-бас ойнап, чамырга батып, былашып келе. Къартанам гедже-кунъдюз чалышкъан анамны аджып, онъа эвде бир шей эттиртмеди. Анам бойле мунасебетни къайнанадан ич беклемеген эди. Бадамдан биринджи мектюп кельди. О анда бутюн вазиятти анылатты. Топракънен ограшмагъан адам бостан сачкъан трактор айдавджысы олып, зар-зорнен ишке кирген, эвни де тамирлеп азырлаяткъаныны язгъан.

Къартбадам эпимизге бакъып:

– Ана коресизми, такъие башынынь сыкъса, керек олса, башмакчы олурсынь. Къолунда курек, сенек тутмагъан адам Къырымга барып бостан сачкъан.

Къартанам да бизге бакъып:

– Э-э-э, Вели, биревнинъ девлетинде падиша олгъандже, озю Ватанында чобан олгъанынь яхшы, деп нафиле айтылмагъан. Истанбул бирден къурулмагъан, япча-япча ясалгъан, – анамны къучакълап: – Ана, къызым, Эмине, барып ерлешсеньиз, биз де яваш-яваш янынызга барып, къонармыз, – деп, не ичюндир, пештмалынынь уджунен козяшыны сильди.

Къартбадам онъа бакъып:

– Айше, гонъюллерни таштырмаса, къуванмакъ керексинъ. Огълунъ анда баягы иш беджере.

– Эбет, Вели, эм къуванам, эм эфкъарланам, я болонемиз де. Мектеп, ярын-бир кунъ битер. Эмине торунларны алып кетеджек, я биз мында Эдие ве Аметнинъ осюп буюгенини коръмейджекмиз де.

Анам:

– Раатсыз олманьыз, сизни мында кьалдырмамыз, бир чаре этип янымызга алырмыз, – деп солгун гоньюллерине баягы теселли берген киби олды.

Язда биз де Ватанга авдет олдык. Къартбабам, къартанам, Сейран эмджем арабасынен бизни Ташкент меркезий трен дурагына озгардылар. Эр кес агълай, тек Амет къувана, чюнки онынъ акъылы чокъ шейге етмей, я кичкене де даа. Ёл азабы, гор азабы, деп озыбек халкъы нафиле айтмагъан.

Къартанам «ёлда ашарсыз», деп шейлер пиширди, янымызга къойды. Пара да берди, анам алмайджакъ олды, лякин кестирип айтты, анама агъыз ачмагъа лаф къалмады.

Учъ кунъ ёлда юрип, болдырып, ниает, Джанкойге келип чыкътыкъ. Бабам сыныфдашы Мустафа агъанынъ джарты арабасынен бизни къаршылап, койге, алынган эвге алып кетдилер. Койде бизим халкъ баягы бар, амма руслар да чокъ.

Тамирленген эвни корип шаштыкъ. Бабам алганда, насыл алда экен, деген суаль догъа. Бабамнынъ тасвирлегенине коре, бир кумес экен. Баягы вакыт, пара масраф этип, бир алгъа кетирген. Койде мектеп ёкъ, тек янаша койде, арасы 1,5-2 километрни тешкиль эте. Анама иш ёкъ, не олса да, койде хасталарны девалап турды. Мектеп олган койде першал чалышкъан ода бар. Анда да руслардан ичмеге авес, ракъысыз, шарапсыз юрмеген, айныкъ вакъты олмагъан бир першал чалышты. Эвельде айтылган: «Агъызы кыйыш олса да, бай бикеси сёйленсин». Першал да не къадар ичсе де, чалыша, къырымтатар олса, чокътан иштен къувып, алып ташлар эдилер. Лякин онъа кимсе токъунмай, бурны да къанамай. Я о къазакътыр, бизим халкъ олса, чокътан эки аягыны бир папичке сокъар эдилер. Бутюн кой онынъ салланып юргенини коре, тек, не ичюндир, иштен чыкъармайлар. Шукюр Аллага, эвни баягы ясап бир алгъа кетирдилер, къышта агъач, комюр якъмакъ ичюн соба да ясалды.

Анам да озюне иш тапты: чипче алып, асрап, семиртип, Джанкойге кетип сатып келе.

Вакыт тез кете. Бизни янаша койге мектепке зар-зорнен окъумагъа алдылар. Чевре-чет балчыкъ, асфальт ёллары ёкъ. Озбекистанда аягымыз чамурга тиймей эди. Бабам кене яхшы контейнерге эпимизге резина чызмалар къойып кетирди.

Усни апте деген къомшумыз бар эди. Онынъ омюр аркъадашы Самарканд шеэринде кечинген, о бизден эки-учъ йыл эвель эки огълунен келип, гузельдже эв алып, ерлешкен.

Бу эмексевер, къырмыскъа киби, чалышкъан къадын, азбарда буюк парникте фиде осьтюрип, огъланлары Джанкойге, Акъмесджитке барып, сатып келе. Буюги Айдер, кучюги Диявер. Биз оларга агъа, деп айта турганмыз. Усни апте меним ана-бабамдан баягы буюк.

Йылар кечкен сайын бизим халкъ Кырымга кутлевий суретте кочмеге башлады. Коюмизге газ кельди, джами кырулмага башланды. Меракылысы шунда ки, талакы япып джамини баягы котердилер. Кызаклар бизим халкынын темизлигини, таснакылыгыны, эмерсеверлигини корип, олар да пусюр азбарларыны баягы тертипке, темизликке кетирмеге урундылар. Биревлери бизим халккы эвлерини сатып Русиеге кетти. Мен кярдашым Аметнен янаша койге кятнап мектепнин юкяры сыныфларында окыганда анамны Джанкой хастаханесине экимликке чагырдылар. Усние апте бош вакыт тапса бизге кире турган. Олар азбарларында яны эв кырмага башлады. Башта озылери тола кестилер, сонъ пычма таш алдылар. Усние аптенинъ буюк оглу – Айдер ага демирёл окув юртуна кирип, гыябий болюгинде окуды, эм де Джанкойде демирёлда чалышып башлады. Ана бу йыларда тынчылык, раатлык бильмей. Фиделерни экинджи оглу – Диявернен озю сатып башлады. Олар эвни учъ йылда гузель этип кырудылар. Онынъ тышы-ичи шар киби йылтырай. Яны эвге яны земаневий эшыялар да алынды, донатылды.

Куньлернинъ биринде Усние апте бизге келип:

– Эмине, Айдерни эвлendirеджек олам. Бир ырызлы, намуслы, саф виджданлы, озюме ошаган беджерикли кыз тапылса яхшы олур эди, – деди.

– Эльбетте, Усние апте, эвинъиз кыкыла киби гузель олып, койни яраштырып тура! Келин алсанъыз, фиденен о кьадар чокъ ограш-мазсынъыз.

– Оны айт да, оны айт, мен де шай тюшюнем. Койнинъ о бир четинде Дияверге де битмеген эв алып кыйдым. Шимдики келинлер бир кьазан кыйнатып, бир ерде отурып оламазлар, деп ойланам. Не дейсинъ, Эмине?

Анам омузларыны кысып:

– Озюнъиз билесиз, Усние апте. Догушуларынынъ эписи энди Кырымда. Бир афта кышулып келип чалышсалар, не бермеген Алла, чокъ ишлер япылыр, дейим.

– Осман, кярдашым, сен муэндиссинъ, эвинъ лейихасыны япсанъ, яхшы олур эди, Айдернинъ эвини пек гузель сызып бердинъ, сизинъ балалар да ана-мына мектеп битирселер, окытырсынъыз, эльбет. Тойлар олса, мен элекнен сув ташып, тоюнъызга ярым этерим, – деп озъ фикирлерини бильдирди Усние апте.

Бабам онъа бакъып:

– Усние апте, сиз бугунъ-ярын той япаджакъсыз, сув акъар да кыум кылыр. Бойле джыйын-тойларда кюмшулар ярым эте турган, бири-биримизде кьалмаз. Алла кысмет этсе, Диявернинъ эвини сызып берерим. Эки-учъ кунъде азыр олур.

– Вай, не яхшы япарсынъ, джаным, Осман. Халккымыз нафиле айтмаган: «Эв алма, кюмшу ал!».

Бойле этип, башта Айдер огулунын тою олды. Мына санъа эмшире келин тошти. Бир-къач йылдан Усние апте кене парниклерде чалышып, Диявернинъ эвини битирди. Мен орта мектепни битиргенде экинжи огулу Дияверни де балабан той япып, келин алды. Мен де шу йылы Вернадский адына Таврия миллий университетининъ журналистика шубесине окумагъа кирдим.

Эвлер къурулды, огуланлар эвлэнди. Эвли-баркълы, балалы-чагъалы олдылар. Тек Усние апте баягъы къартайды, бельден кучъ-къувет кетип башлады. Эвеликиси киби чалышып оламай, амма ыдырына, фиде осьтюре. Огуланлар сатып келелер, тек парасы анагъа дегиль де, келинлерге бериле. Шу йыллары Усние апте Озьбекистанда чалышкъаны ичюн нефакъагъа чыккып, пара алып башлады. Бакъа-коре келинлер фидеге къол урмайлар, тек эвде отуруп, къытыр-къытыр ашамагъа билелер, даа аз олса тиллери де бир къарыш. Усние апте де фидени ташлады. Я, гъарип ана чалышып болдурды. Эки огулангъа эв къурды, эвлэндирди, аналыкъ боюн-борджуну юквары севиеде эда этти. Энди янъы эвде отуруп ферагъыны сюреджек вакъты кельди.

Теэссюф ки, ана эки эвининъ бирусине де сыгъмады. Келинлер къавгъа-дава, шамата котерип, ананынъ гонълони къырдылар, юрегини сызаттылар. Огуланлар къадынларынынъ лафларына бакъып, анасына къулакъ асмадылар. Ана огуланларына акъсызлыкъны айтып анылатаджакъ олды, лякин оны кимсе динълемеди. Бакъ сен, не къадар аджыныкълы ал! Бу эки огуланны да ана докъуз ай къарнынъда ташыды, чекишип, къыйналып, дюньягъа кетирди, ана сютюнен бакъып осьтюрди, окутты, зенаат саиплери япты, бабасыз къалгъан балаларыны Ватангъа кетирип, манълай терини тѣкип адам-асыл япты, кокке аралашкъан дюльбер эвлер къурды.

Эял сют эмген, озюне коре, экусине ляйыкъ, гузель къызлар тапып, кимседен эксик олмагъан сѣз кесим, агъыр нишан, никях дуа, кимседен эксик олмагъан, арткъач этип тойлар япты. Чагъыртувлар да той киби чалгъы-чагъананен кечирди. Эр шей унутылды, къасыр тюбюне кетти. Эки эвинъ олсын да, яшамагъа еринъ олмасын.

Акыкъатен агъыр вазиет. Бойле бакъсанъ, гузель огуланлар осьтюрди. Ичмейлер, чекмейлер, чалышкъырлар, эвлерини, бала-чагъасыны эр тарафтан темин этелер, тек анагъа ер тапылмады. Усние апте акъшам олса, анама келип сырдаша тургъан, юрек аизарыны тѣке:

– Эмине, айтчы манъа, не ерде янълыштым, келинлерге къайна-налыкъ япып, кейфимни аратып отурмадым, торунларымны бакъмагъа ярдым эттим. Экиси де пан киби яшай, я бойле тербиели, намуслы, эдепли акъайларынынъызны, балаларынынъ бабаларыны ким осьтюрген экен? Огуланлары яхшы, амма оларны догъургъан анасы керек дегиль экен де! Бельким, огуланларны юваш этип

осьтюргендирим? Аньлап оламадым, не ерде ве насыл яньлыш, хата яптым? Тельбевни къачырғаным, ғалиба. Қартлар доғру айтқанлар: кыркъ оғлунъ олғандже, бир къартынъ олсун. Омюр арқадашым бу фаний дюнъяны терк этип кетти. Мидат сағ олғанда бойле ағыр кунълерге къалмаз эдим. Оғланлар эвленген сонъ аналар пек тез унутыла. Кене яхшы, Эмине, бир къызынъ бар. Османнынъ да Алла сағлығыны берсин. Санъа одағ киби аркъа, ташдай юректир, – дей турған. – Бир ярамаз къуру ағачкъа къан якъқан, орталыкыны ифтира, фитненен толдурған, арсыз къадын олсам, янмаз эдим. Ойле башкъа, ойле траш демеге тиль бармай. Бутюн аньлы аятимны эвлятларым бахтлы, бир шейге мухтадж олмай яшасын, деп озюмни къурбан эттим. Мисли корюльмейджек дереджеде озюмни оларға бағышладым, санки омрюм янымдан кечип кетти. Аятнынъ зевкыны, сефасыны сюрмедим, къартлығымда яйрап-джайрап, тоя-тоя яшарым, десем анаға севги-сайғы, мерхамет ерине, нефрет иле бакъалар. Бутюн омюр къайгырып, мерхамет иле осьтюрген эвлятларым манъа шимдилик алымда, шу якъкан эйиликлернинъ, юкъусыз геджелер оларнынъ башы узеринде, мелаякелер киби къорчалағаным, атта бир геджемни, бир файызыны къайтарсалар не ола экен? Я аналар эр зорлукъка, кыйынчылыкъка, кедер, маниаға даяналар, тек эвлятлары раат, бахтлы олсун. Ананынъ къадри, кыймети ич билинмей экен, онъа бу дюнъяда дженнет яшайышы корюнмей, – деп кокюс кечирди.

Шашыладжакъ шей, эки къоджаман эвге яньғыз ана сығмады...

Бизим койде, тек башкъа сокъакъта Али аға ве Сафие аптенинъ аилеси яшай. Оларнынъ фельч (паралич) хасталығына оғраған Эдем оғулары бар, оны мунтазам суретте бакъмакъ ичюн янына дая керек. Усние апте оларға барып, вазиетни аньлата:

– Сафие, сиз манъа эвинизде ятып турмаға бир коше берсеныз, Эдемни элимден кельгенине коре бакъарым. Белимде, аяғымда такъатым даа бар, козьлерим коре, – деп яварды.

Али аға оны тынчландырмакъ макъсадын:

– Сиз киби алидженап ананы кимсе кокрегинден итемез. Биз сизге тек коше дегиль де, бир ода берермиз. Эдемни бакъмаға Сафиеге ярдым этсеныз олған. Истесеныз, бугунъ шейлеринъ изни кетирип, ерлешиныз, –дей. Оларнынъ буюк оғлу Рустем Акъмесджите эв къура. О, ағач, орманджылыкънен оғрашып, яш олса да иш адамына чевирильди. Вақыты мусааде эткенине коре, ана-бабасыны, хаста къардашыны унутмайып, ёкълап тура. Джами къурулғанда да Рустем аға баяғы пара берген эди. Ачылыш мерасиминде къурбан чалдырып, ашлар пиширткени койлюлернинъ акълында къалды.

Эдемнинъ арабачығыны сюйреп, Усние апте эр вақыт бизим эвимизге келип кете турған. Анама бакъып:

– Эмине, бакъ сен бу омюрге. Эвлери бизим киби буюк олмаса да, коше дегиль де, бир ода бердилер. Шейлерим де бир богъча олды. Сагъ олсун, Сафие, тѣшек, ястыкъ – эр шейнен теминледі. Эки огълум, келинлер, торунларым олып, маъна ят адамлар гонълюме мельѣм багъышлагъан энъ якъын инсанларыма чевирилди. Меним де оларгъа файдам тие. Инсанларгъа керек олгъанынъны бильсень, яшамагъа умуот догъа, омюр леззетини башкъа тюрюлюс этесинъ, – деп къуванып айта тургъан.

Шай этип, Усниѣ апте бир къач йыл Эдемни бакъып, Али агъанынъ эвинде отурды. Кунълернинъ биринде Рустем огълумары эв къурып, ана-бабасыны Акъмесджит шеэринѣ кочюрди. Олар эвлерини сатып кетти.

Не олса да, Айдер огълу анасыны эвине алмайып, азбарда башта тавукъ кумеси олгъан бир одачыкъкъа крават къойып, анда яшата, озю аш кетире, келин, торунлар – бириси корюнмей. Ана ашкъа да чагъырылмай.

Анам я да башкъа къомшулар яхшы аш пиширселер, Усниѣ аптеге алып кирелер, такъаты олса озю де пишире. О бизге энди сийрек кире:

– Эмине, бодененинъ эви ёкъ, къайда барса – пипилдакъ, деп айтылгъан. Мен де энди шу боденеге ошап къалдым. Мени энди бир шей къувандырмай. Эки огъланнынъ мунасебети якъып-йыкъты. Кет-кете джисманий дегиль, рухий эзилем, къуветим бар, гонълюм солгъан. Юректе савушмайджакъ яра ачылды, оны айтып анълатмакънынъ чареси ёкъ. Анавы яра мени ольдюрмек истей. Атта утангъанымдан кимсени коръмеге истемейим. Бугунъ ольсем – пешман этмез эдим. Бир тешик мезар тапсам, барып онынъ ичине ятар эдим. Кене эки огълумны тюшюнем. Халкъкъа масхара олмасынлар, дейим. Кене намус этем, бу къадар агъыр кунълер кечиргенимден патлап оледжегим. Догърусы, Алла-Таалайнынъ огюнде, бельким, гунахларым бардыр, яшлыкъта биревлернинъ джаныны агъырткъандырым, деп ойларгъа далам. Бу вазиятни анъламакънынъ чаресини тапмайым. Не олса да, бир озюм чекишип отурам. Мына коресиз, иште, – деп кумесине кете тургъан.

Усниѣ апте кеткен сонъ бабам:

– Эмине, кой сакинлери Айдер ве Дилявер аналарыны хорлагъанларыны корип, джамиде оларны къаралайлар, терс корелер, утандыралар. Эки огълан исе озюни сыкъмай. О къадар инат олмакъ, санки ташлар. О къадар айтылгъан лафтан сонъ мермер ирийджек, бакъса сен, я оларгъа айт, я диваргъа айт – эписи бир. Къадынларынынъ лафына бу къадар бакъмакъ. Ана бир дане ола, Ана-Юрт, Ана-Ватан, деп айтыла. Анадан да гъайры, омюрге мукъаддес, энъ якъын инсан бар экенми? Не ичюн базы адамлар ананы ынджыталар, мугъайталар. Дженнет аналарнынъ аякълары тюбюнде де! Ананынъ джаныны агъырткъан адам илле бир зер-

ресин чекер, дува ерде кьалмаз! Бу эки огьланнын кореджек куню даа бардыр. Мен беллесем, анасыны кьайгырмагъан, оны акъаретлеген, кереги киби севги-сайгы, урьмет косътермеген, рухуны эзген, гонъюни кьыргъан, татлы сёзлер айтып юрегини охшамагъан эвлятлар илле бир кунь келип, джезаланаджакълар. Аналарнынъ эксериети эвлятары ичюн джан бермеге азырлар. Не ичюн эвлятлар ананынъ кыйметини бильмейлер? – деп озь фикирини беян этти.

Эки йыл кечер-кечмез Усние апте кьаарь-кьасевет ичине батып-чомып, омюрнинъ ферагыны корьмей, эвлятларым сефасыны сюрсюн, деп кумес ичинде ярыкъ кунь корьмей, кечинди.

Кой сакинлери эписи келип, дженазе мерасимини гузель кечирдилер. Дуалары, джемаат кьолтутып, джамиде бол-сал софраларнен отькерильди. Огьуллари ве келинлеринден кимсе бир шей сорамады. Эвельде айткъанлар: «Джемаатым – рахметим!». Акьмесджиттен Али агъа, Сафие апте, Рустем агъа дженазеге келип етиштилер. Рустем агъа атта учю, едисининъ дуа кечирмек ичюн парасыны ташлап кетти. Койде кьзакълар, миллетнинъ бир якъадан баш чыкъарып, бирлик олгъанына шашып, кьалдылар...

Бизим Амет де кьуруджы муэндис олып, янъы ширкетте чалышмагъа башлады. Акьмесджитте эв кьурды. Мен де журналист зенаатыны менимсеп, миллий матбуатта чалышам.

Бир йылдан сонъ эпимиз Акьмесджитке кочътик. Осюп-буюген коюмизнен мунтазам суретте багъ тутамыз. Эгер биз яшагъан койден бирев Акьмесджитке кельсе, мытлакькъа бизге мусафирликке кирип чыкъа. Якъынларда эвимизге шу койден Талат агъа теширф буюрды ве меракълы бир хабер айтты:

– Ярым йыл эвельси, Усние апте ольгенине энди эки йыл олгъан эди, буюк огьлу Айдер агъыр хасталанды. Башта Джанкой хастаханесинде ятты, хасталыгы джиддий олгъанындан себеп, оны Акьмесджитке ёлладылар. Айтувлы экимлер оны баш урып бакъты, амма шифасыны тапмадылар. Айдерни чешит ырымлар япып биле бакътылар, тек дердине дева булунмады. Айдер сарарды, солды, мына санъа мазаллы эриф кичкене олып кьалды, азды-тозды, богъазындан аш кетмеди, чюнки мидесинде шишик пейда олгъан.

Пек чекишти, джан берип оламады. Экимлер келелер, вазиет эп агъырлаша, бир шей япмагъа чаресини тапмадылар. Кой сакинлери, эпимиз барып хатрини сорадыкъ. О, узангъан алда ята, тири адам демейджексинъ, яваштан сезилир-сезильмез, зар-зорнен, нефес ала, аджыдым гъарипни. Кьолумдан бир шей кельмей. Алла-Таала азретлери не десе, шай оладжакъ. О, бу дюньяны терк этип оламай, о бир дюнья да кьабул этмей тура. Эмшире, кьадыны Сюдюс санчма япа. Онынъ тени инени биле кьабул этмей, илядж кьайтып чыкъа.

Джамиде имам, анасындан афу сораса, джан береджек, деп айткъан, амма Усние апте кечинди де. Ойле олса бир урбасыны тапынъыз, дегенде, келинлер озь эвлеринде къайнананынъ бир шейини тапмагъан. Усние апте джыйылгъан сонъ Сюндюс келини, Айдернен экиси анасы яшагъан кумесни бозып, оны ернен ексан этилер, бир шей къалдырмадылар да.

Диявер огълу Алинен Сафиенинъ эвине барып, анасынынъ шейлерини сорагъан. Сафие: «Усние апте бизим эвимизге бир богъчанен кельген эди. О богъчанен де биз оны Айдернинъ эвине алып кеттик. Мен онъа бир пештмал берген эдим, тек о къалгъан. О да энди чул-чубурга айланды, къазан, тава тутмагъа ишлетем. Эльбетте, оны алып кетинъиз», – деп пештмалны берген.

Шу чулны кетирип, Айдернинъ сараргъан, къуругъан, терек пытагыны анъдыргъан джансыз элине туттыргъанда, козьяшлары озь башына акъып башлагъан. О, бар кучюни топлап, шу чулчукътан афу сорагъан.

Бир къач дакъкъа кечер-кечмез бирден терен нефес алды да, джан берди. Сабасына анасынынъ къабрине якъын ерге джыйылды, – деп икяесини екюнлеп, бизни айrette къалдырды...

Икяемнинъ сонъунда Ана акъкъында бир риваетни эслетмеге истейим. Бала догъмасына бир кунъ къалгъанда Алладан сорай:

– Мен бу дюньягъа не ичюн келем? Манъа не япмакъ керек?

Алла онъа джевап бере:

– Мен санъа мелек багъышлайджакъ олам, о эр вакъыт сенинъ янынъда олур, о санъа эр шейни анълатыр.

– Лякин мен оны насыл тапарым? Мен онынъ тилини бильмейим де.

– Мелек санъа озь тилини огретеджек. О сени бутюн белялардан сакълап къорчалайджакъ.

– Насыл этип ве не вакъыт мен санъа къайтмакъ кереким?

– Сенинъ мелегинъ санъа эр шейни айтыр.

– Я меним мелегимнинъ ады не?

– Ады не олгъанынынъ эмиети ёкъ. Онынъ адлары чокътыр. Амма сен онъа «Ана» дейджексинъ...

Мелек киби аналарымыз бир вакъыт ынджымасын, бу мукъаддес инсанларны эвнинъ тёрюне отуртып, гонълюне мельэм олайыкъ. Аналарнынъ черелеринде эр вакъыт тебессюм олмасына шараит яратайыкъ.

АНА БАГЪРЫНДА Акыйкий вакыялар эсасында икяе

Баланы анадан да яхшы аңлагъан ёкъ

Баланынъ тили чыкъкъанда ильки айткъан сёзю – ана. Шубесиз, ана – эр биримиз инюн энъ улу ве мукъаддес инсан. Дюнъяджа белли алим ве языджылар, бестекяр ве йырджылар озь иджатларында ана мевзусына мураджаат этерек, юксек къазанчларгъа эксерьет озь аналары саесинде иришкенлерини къайд этелер, оларны миннетдарлыкъ иле аңьалар. Бу инсанларнынъ къальплерине мерхаметлик дуйгъулары ашлагъан, кемликни енъеджек бу эйилик дуйгъуларыны башкъалар арасында серпмеге огреткен де анадыр. Анагъа бесленген севги ве итибарны вакыт да силип оламай. Ана – буюк сабыр ве мерхаметликнинъ битмез-тюкенмез чокърагъы. Онынъ джан-юректен къайгырувы эвлядыны эр вакыт къорчалай, онынъ акъыл-идраки, ферасети, ишкирлиги ве федакъарлыгъы инсанлыкъны айретте къалдыра. Огъуларына кучъ-кувет ве эминлик, къызларына турмуш ферасетини берген анджакъ аналардыр. Эр анги къараманлыкъ ве джесюрликнинъ башында тургъанлар да аналардыр. Анагъа багышлап не къадар роман, поэма ве башкъа эсерлер язилса да, эписи азлыкъ этеджек. Биз хатырлап оламасакъ да, пек яхшы билемиз ки, биз бу тылсыммы ве янъы алемге кельгенде, бизни бутюн къааръ-къасеветлерден, тюшюнджелерден къорчалап, сыджакъ багърына баскъан ильк сезген шейимиз бу – ананынъ эллери. Осип буюген сонъ да, озь къасеветлеримизнен кене де анамызгъа чапамыз, о эр вакыт динълер, тынчландырыр, меслеат берир. Онынъ севгиси ве федакъарлыгъындан да мукъаддес шей ёкътыр! Ана баласы инюн джаныны къурбан этмеге азыр. Ашагъыдаки вакъиа бунынъ делили ола биле.

Бу икяе къырымтатарлар озь Ватанларына авдет оляаткъан 1990-нджы йылларда юзь берген фаджиалы бир вакъиа эсасында язылгъандыр.

Муаббет кьоранта

Учъ бала оськен Дилявер ве Гульнар Селимовларнынъ кьоранта-сы Озбекистанда яшай эди. Бу, аллы-такъатлы, муаббет кьоранта эди – балаларнынъ уйкенлери – Сервернен Диляра мектепте окъуй, кендже Сабри балалар багъчасына бара. Халкъ баба-деделер топрагына кутлевиий суретте къайтып башлагъан куньлерде кьорантанынъ башы Къырымгъа янъгъыз кельди. Дилявер Акъмесджит шеэри дживарындаки бир койде ерлешти, эски танышларынынъ меслеатынен бир кьуруджылыкъ тешкилятына ишке кирди, анда оныа тез арада квартира ишандырдылар, шимдилик исе биревлернинъ азбарында муваккъат эвчикни кирагъа тута. О тек хаялларында арз эткен Ватанында яшагъаны ичюн такъдирине шукюр эте. Тюкянлардаки мал-махсулатнынъ мамюрлиги башта оны айретте кълдырды, бу малларнынъ кейфиети баягы эйидже эди, хусусан татылыкълар ве сют махсулатыны пек бегене. Озбекистаннынъ исе тек татлы юзюми ве кълвунларыны хатырлай. Кьуруджылыкъта берабер чалышкъан досту Рустемнен Къырым ве онынъ сакинлери акъкында тезссурадларын сыйк-сыйк пайлашалар.

– Автобуста кьартлар аякъ устюнде тургъанда, яшлар ясланып отургъанына шашам! – дей Дилявер. – Кьартларгъа эксериет бизимкилер ер бере. Уйкенлерге сайгы-итибар косътермек миллий тербиемизнинъ эсас чизгилеринден биридир.

– Догъру айтасынъ. Амма меним къланымны даа зияде къл-наткъан шей, бу автобус, троллейбусларда, олар топлангъан даа башкъа ерлерде кырымтатарлар акъкында айтылгъан чешит ифтиралар, пусюр лафлар, чыдап оламайым, аман давалашмагъа башлайым, – дей афакъланлгъан Рустем. – Асырларнен гъдалап багъ-багъчалар етиштирген топрагъындан, эвлятларыны осьтюрген, эдждатлары комюльген топрагъындан кълвулгъан инсан-ны аныламагъа акъыллары етмей, эм истемейлер... Яхшы да девир денышти, бутюн бир империя, Совет иттифакъы, озъ мефкуреси, тарихы, хусусий совет тили, медениети, кълунлары олгъан буюк бир кълта дагъылды да, биз де миллий куреш нетиджесинде озъ Ватанымызгъа кълйтмакъ имкяныны таптыкъ...

Эки дост емектен сонъ бир фильджан кълве я да чай софрасы башында оларны чокъусы кедерлендирген ве базыда кълвандыр-гъан шейлер акъкында субетлернен акъшамларыны кечире. Ракън-шарапны агъызларына алмайлар, ичкенлернинъ алычулуны корелер де, Алла сакъласын! Бираз вакыттан сонъ Рустем эвельден таныгъан ве бегенген сыныфдаш кълзыны расткетирип, онен баш кълшты. Дилявер энди пайн озю, тездже кьорантасына кълвушмакъ арзусынен яшай. Гульнарнен насыл таныш олгъаныны хатырлай. Анасы оныа: «Къадынынъ эвджюмен олсун, акъыллы, ферасетли олсун. Дюльбери козь ичюн, акъыллысы кълалп ичюн, деп нафиле айтмагъанлар», – дей тургъан. Амма онынъ Гульнары эм гузель, эм акъыллы. Эвлятлары да ана-балаларындан кълалышмай.

Дилявер турмуш кыйынлыкларына сабыр этти, эзилсе де, рухтан тюшмеди, догмушларынен кявушаджак кунни тезлештирмеге чалышты. Онын танышлары арасында чешит тазыйык ве аксызлыкларга кяршы турып оламай, янларында кядын ве балалары олмаганындан себеп ичкиджиликке берильген хут озьлерине «вакытынджа кьоранта» булганлар да олды я. Базар куньлери Акмесджитнин баш почтасына кятнады. Мында шеэр дживарларында ерлешеткан семетдешлернин чокьусынен таныш олды. Телефон кабиналары опонде невбет беклеп турганлар, андан эшитильген лафларга озьлери де кьошула: кимдир эв сатын алган, кимгедир топрак участкасы бергенлер, кимдир иш тапкан... кедерленгенлер де аз дегиль.

Бахтлы девир

Бойле телефон лакьырдыларындан биринде Дилявер онъа квартира береджеклерини бильдирди. Бу кьуванчлы хаберни эшиткен Гультар аман контейнер ёллап, балаларнен ёлга чыкьаджагыны айты. Ниает, бутюн кьоранта бирлешеджек кунь де кельди. Дилявер кьуванганындан уадажак – бахшышлар азырлай, торба-торба ашайт ташый, акьшамдан пияв пиширди, софра донатты. Геджени шырын хаяллар ичинде кечирди.

Ава лиманына эртедже кельди, бакьса, адам чокь. Анда бир сюрю, мында бир сюрю, эр бир кошеден тувган тиль яньгырай. Дилявер танышларыны корип, оларнын янына барды.

– Участка алып олдыньмы? – деп сорады Халил.

– Я да энди яньы эвге де кочтиньми? – деп шакьалашты Амет.

– Ёкь. Участкам да ёкь, эвим де ёкь, – деди Дилявер кокус кечирип.

– Я ишинь бармы?

– Аллагьа шукюр, ишим бар. Достлар ярдым этти, кьуруджылыкьта чалышам. Кьураяткан эвлериньизде башта озюньизге квартира берирмиз, деп ваде этилер. Базы бир ерлерде кьуруджыларны алдатканлар. Биз де алданмамак ичюн белли бир чарелер коремиз...

– Адалетсизликиннь огюни алып, пек яхшы япкансыньыз. Эшиткениме коре, бир-эки йылдан берли чалышасынь, оджалыкь зенаатыньны ташлап адий ишчи олмагьа разы олган сонь, квартираны башта сен кибилерине бермек кереклер, – разы олды Халил ве берчли эллерини узатаракь: – Скальпель ерине шимди бу эллер таш, тола, чакьыл, цемент котере. Кьавгьа-котекнен участка алдым, кьорантамны тездже кочюрейим деп, гедже-куньдюз кьуруджылыкьнен огьрашам. Аллагьа чокь шукюр, магьазнын дамыны кьапаттым, шимдилик анда яшайджакьмыз. Озюньиз билесиньиз, яман хирург дегиль эдим, амма Ватанда да якьын йыллар ичинде озь зенаатым боюнджа чалышмагьа имкян оладжагына сакьалым чокь кьыджымай...

Шу арада чокь бекленильген учакь Кырым топрагына кьонганыны илян эттилер. Эр кеснен берабер Диявер де терминалга таба ашыкты. Кельгенлернен кьаршылагьанлар бири-биринен кьарышып, эр кес зий-чув: кимиси агьлай, кимиси куле. Кьартлар козяшларыны сюрте-сюрте дуа эте, кимдир тиз чёкип, Ватан топрагыны опе, яшлар кокюс керип джесюрлене, кучюк балалар исе не оляткьаныны чокь аньламай, де оларгьа бакьа, де буларгьа.

– Я Кырым кьайда? Бабам кьайда? – деп кьычыргьан 4-5 яшында огьланчыкьыны суали эр кеснинь дикькьатыны оньа джелып этти.

– Сабри, огьлум! Мен мындам, Кырым да мында, – сесленди Диявер кенджесини котерип.

– Селям алейкум, баба! – деп Сервер огьлу да бабасына сарылды. Онынь артындан кьызы Дияра ве омюр аркьадашы да этип кельдилер.

– Аллагьа чокь шукюр, ниает, эпимиз бир ердемиз. Кырымдамыз, – деди кьуванч козяшларыны сюрткен ана.

Баба исе эвлятларына бакьып тоялмай:

– Ресимлеринызни алып турмагьан олсам, сизни аслы да танымаз эдим. Машалла, машалла! Ананьыз исе даа да гузеллешкен, козь тиймесин!

– Баба, я деньиз корюнмей де! – деген Сабри эп кьартана-кьартбалалары тарифлеген Кырымны корьмеге истей.

– Огьлум, деньизни мен де даа корьмедим. Деньиге берабер барырмыз, деп сизни бекледим, – деген баба огьлуны тынчландырмагьа тырышты.

Эвде оларны байрам софрасы беклей эди. Кьоранта башы махсус Акьмесджит тюкяналарына барып, энь тансыкь балыкь джынысларындан алды, Озьбекистанда олмагьан чешит мейвалар, татылыкьлар алды. Балалар да бабаларыны унутмагьан, о севген кьавун, юзюм джынысларыны алып кельгенлер. Кьары-кьоджа гедженин дер маалинедже лаф этип чыкьты, планлар кьурды, хаял сюрди.

Бир кьач куньден сонь контейнер де кельди. Оны кьомшуларнен берабер бошаттылар. Табий ки, бир одагьа шейлернинь эписи сыгьмады, оларны кьомшулар сагь олсун, пайлаштырып озь эвлерине алды. Гульнар аман эр шейининь озю ерини тапып, озьлери ве балаларгьа айры-айры коше донатты, одада ойле бир шырныкьлыкь асыл олды ки, мында дюньяда энь бахтлы, энь муаббет кьоранта яшагьаны шубесиз эди. Эв бикеси чыкьышы корюнмеген вазиятлерде адий чыкьыш тапа бильгени кьоранта башыны айретте кьалдыра эди. Акьшамлары кьоранта миллий емеклер софрасы башында топланып, кечкен кунь акькьында икяе эте, яньылыкьларнен пайлаша, шакьа эте, кулюшелер. Бу бахт ве кьуванчкьа ич бир шей: электрик ярыгы сыкь-сыкь сёндюрильгени, не сув, газ, умумен адий турмуш шараитлери олмагьаны, – санки ич бир шей кедер этмей. Энь эсасы, олар берабер, Кырымда озь топракьларында яшайлар, кьуванч, эйи арзу-истеклернен ашлангьан бу балалыкь чагьлары

эвлятларыны бутюн омюр исиндиреджегине ана эминлик беслей...
Квартира алганда исе кьорантанын кьуванчы сынъырсыз эди.

Ерлешкен сонъ Гульнар да чалышып башлады. О, зенааты боюнджа оджа, амма тюкянда сатыджи олып чалышмагъа меджбур олды. Эр бир иштен зевкъ алмагъа алышкъан Гульнар бу ишни де севди. Табиаты боюнджа сьджакъкъанлы оларакъ, тез арада янъы дост, таныш арттырды. Эр кестен зияде эки баланен якъында тул къалгъан Мерьем ханым ве бойдакъ огълунен яшагъан Фатиме кьартийни пек якъын корьди.

– Мерьем де, Фатиме битай да пек яхшы инсанлар. Кьартлар: «Эв алма, кьомшу ал», деп нафиле айтмагъан, – деп кьувана Гульнар ве балаларына: – Мерьем аптеньизнинъ балаларына мукъайт олунъыз, Фатиме битайнынъ ал-хитирини соранъыз, – деп миллетимизге хас чизгилер ашлай. Балаларнен ана тилинде лаф этип, кьырымтатар тилинде журнал ве газеталарны окъумагъа алыштырды.

– Кьырымда «Йылдыз» меджмуасы чыккъаны, газеталарымыз чокълашкъаны халкъымызнынъ медений севиесини косътере. Балалар ичюн китаплар да бар, окъурсынъыз деп алдым. Бир де-биринъыз кьырымтатар тили ве эдебияты факультетине окъумагъа кирсе, яхшы олур эди. Диярла, кызым, сен оджа олмагъа истейсинъ де. Огъланларымыз да мектепни яхшы битирип, Алла кыясмет этсе, истеген зенаатлары боюнджа алий тасиль алырлар, мунасиб зенаат саиплери олурлар, (зенаат – алтын билезлик) олгъаныны унутманъыз, – деп тенбилеп турды.

Кельген йылларынынъ биринджи язында Гульнар балаларны чокътан арз этилген Къара деньизге, Ялтагъа алып барды. Бу дженнет кошесининъ гузеллиги, сонъсыз деньиз, юксек даглар буюк ве кучюклерни айретте къалдырды. Ондан сонъ балалар эр яз де ана-балаларынен, де янъы достларынен, де мектеп оджаларынен берабер деньизге бардылар. Кьырымнынъ чешит кошелерине сеятларда булундылар, цирк, концертлер де четте къалмады. Баба чалыша, кьорантаны бакъмакъ ичюн акъча къазана. Кысыкъасы, эвде не бар, не ёкъ, балаларнынъ кьайгы-къасевети, кереги – эписи ананынъ бойнуна къалды. Гульнар, балаларым кимседен эксик олмасын, эр шейни корьсин, бильсин, эр джезттен инкишаф этсинлер деп, базада озю ашамады, ичмеди, киймеди... Энди чокъ шейни анылагъан Диярла, анасынынъ федаийлигини корип:

– Ана, тек бабамны, бизни тошюнсинъ, озюнье кулакъ асмайсынъ. Не боянъ бар, не пудранъ. Акъча бермейим деп, сачларынынъ кьомшу къадынъга барып кестиресинъ. Янъы бир антер биле алмадынъ, – дегенде, анасы элини саллап:

– Меним эр шейим етерли, – деп кестирди.

Диярла энъ якъын сыныфдашы Заремагъа:

– Мен ичюн энъ кыйметли шей – бу меним кьорантам, меним анам. Эр анги вазиятте меним кьорантам меним дурагым, мекаяным оладжагына, мени мында кьорчалайджакъларына эминим, – деп озъ тошюнджелеринен гурурунен пайлаша эди.

Селимовларнынъ къорантасы пек мусафирчен олып, бу эв бош олмады. Бу эвни кулъко ве шакъа терк эткен вакытлар пек сийрек эди. Къорантанынъ къавий таянчы, негизи, эбет, ана эди...

Къаза-беля корюнмей келе

Къаза-беля, адетиндже, умют этильмегенде башынъа тарс этип ура. Язнынъ сонъки кунълеринден биринде Гульнар Алушта джива-рында яшагъан янъгыз ве хаста тизесини ёкълайджакъ олды. Ана-лары эр вакыт эвде олгъанына алышкъан бабалар оны ёлламагъа истемеди, илле десенъ Сабри бойнуна сарылып агълады.

– Бельки кетмезсинъ, ярын шиддетли ягъмур оладжакъ дейлер. Не июндир телашланам, сени ёллайдагъым кельмей, я сонъ барсанъ олмаймы? – деп яварды Диявер.

– Меним юрегимде де насылдыр раатсызлыкъ бар. Амма Эмине тизем чокътан берли хаста, балалары десенъ, эписи тараф-тараф. Мен де бармасам – масхаралыкъ. Афталарнен отураджагъым ёкъ, ишке бармакъ керек, эки кунъден къайтарым, сагъынып етиш-разасынъыз, – деп кулюмсиреди Гульнар.

Эки кунъ кечти, афта кечти, лякин Гульнардан хабар-тебер ёкъ. Эмине тизенинъ эвинде телефон ёкъ, кимден сорайджанъ. Бир кунъ акъшам Диявер телевидение хабарлеринде Акъмесджит-Алушта ёлунда бир къадыннынъ джеседи тапылгъаныны эшитти. Башына кельген къоркъунчлы фикирлерни къувмагъа тырышса да, бутюн гедже козь юммады. Танъда Алуштагъа ёл алды. Гульнар Эмине тизесине аслы да кельмегенини билип, аман милициягъа мураджаат этти. Бир къач кунъден сонъ оны олюханеге давет этилер. Анда корьгенлерини аныламагъа акъылы етмей, санки дешетли тюш, айынып оламай: онынъ джандан азиз сеvimли Гульнарыны аныдыргъан насылдыр къадыннынъ джесети, насылдыр манасыз суаллер, арекетлер... Онынъ козьлери огюнде къаранлыкъ чёкип, дюнья баткъан киби олды...

Эвде пейда олгъан бабаларынынъ бир кереден азгъан, къараргъан бетинден балалар огъурсыз бир шей юзь бергенини анылады.

– Балалар, анасыз, оксюз къалдыкъ...

Диявер бу дешетли къувмакъ ичюн о акъшам ильк кере ичти, лякин ракъы ярдым этмеди. Баба эвлятарынынъ козьлерине бакъып оламай. Бала къальплери исе аналары бу дюньяда артыкъ ёкъ олгъаныны къабул этип оламай.

Кендже Сабрини аман къомшуларгъа алып кеттилер, дженазе куню исе тувгъанларына ёлладылар. Эвге къайтып кельген сонъ онынъ ери педжере къаршысына авушты, онынъ козьлери даима ёлда олып, эп анасы келеджегини бекледи. Буюклер де муджизе юзь береджегини хаял этип яшадылар.

Селимовларнынъ къорантасында къара кунълер башланды. Таянч ола биледжек къартана-къартбалалар узакъта яшай, бунынъ

устюне Гульнарнын анасы да эвлят яныгына даяналмай кечинди. Якын этрафта яшаган сой-акраба ве чокусы кюлум-кюмшулар элдеринден кельген кьадар ярдым этип турдылар. Анасы акча ве вакыт тапып балаларыны кьатнаткьан чешит студия, тегереклер, эгленджелер, сеятлар унутылды, китаплар четке ташланды, окувлары зайыфлашты... Диявер башына тюшкен беляга даяналмай, ичиджилikke берильди. Санки дерсинь негизи чатлап, ичинде бошлук пейда олды, бойле апыр куньлерде онынь имаесине мухтадж эвлятлары оны эвде беклегенлерини унутты. Маддий тарафтан да вазиет апырлашты, эвнинь берекети кесильди. Диявернинь айлыгы аш-сугга биле зорнен ете. Базида эвельки киби, акча алганда балаларны кувандырмага тырышты, денызге алып барды, севген шейлерини алып берди. Лякин акча сув киби акып кете, биткенини дуймай кьаласынь...

Кьорантанынь бутюн апырлыгы Дияранынь омузларына тюшти. Буньа бакьмадан, анасынынь васиетини ерине кетиререк, институтнынь гьиябий болюгине окуумага кирди. Кьардашларына башкьулак олып, оларнынь талим-тербиесини кьатты незарет этмеге тырышты. Сабыкь сыныфдашлары оны унутмай, ал-хатир сорап кирип турдылар. Бир кунь энь якын досту Зарема:

– Институткьа киргенинньни эшитип, джан-юректен кувандым. Хайырлайым. Я не ичюн гьиябий болюкке кирдинь, куньдюзки болюкте окумакь пек зевкьлы, авушмага истемейсиньми? – деди.

– Пек истер эдим амма, куньдюз чалышмакь керек, – деди Дияра.

Акьшамлары кьызлар Дияра анасындан огренип пиширген татлылыкьларнен чай ичип лаф этилер. Табийй ки, инсан бойле вакытта гьайып эткен якынларыны хатырлай. Дияра да тек севимли анасы, онынь тылсымлы кьальби ве эллери акькьында айта:

– Анам бизни адден-тыш бир де-бир шейнен айретлендирмеген кунь олмаса керек. Босагадан атлап эвге киргенимизнен бурнумызга лезетли кьокьулар ура эди. Софрада бувланып турган сыджакь ашлар, чешит салатлар. Онынь чиберек, кобете, бурмаларынынь лезетини хатырлайсыньми? Я торт, кьурабиелери? Насыл етиштире эди, акьылым етмей. Мен онынь агзындан «иштен болдурып кельдим», «башым агьыра», «бездим», «истемейим», «акча ёкы» деген сёзлерни ич эшитмедим. Мен исе она ярдым этмеге вакыт тапалмай эдим. Балалыкь... яшлыкь, иште... ана-баба багьрында гьамсыз-кедерсиз, бахтлы бир девир экен. Дерс япамыз, китап окуймыз, телевизордан кино бакьамыз, достларымызнен кьонущамыз, кьайдан кельгенини тюшюнмей ашай-ичемиз, акьшам олса азыр тешекке кирип ятамыз. Саба исе эр шей ерли-еринде, софрада сабалыкь. Биз татлы юкьуда олганда эртеси кунюмиз гьамсыз башланмасы ичюн анамыз бутюн шараитлер яраткьан. Онынь омузларында не кьадар юк олганына энди акьылым етип башлады. Тюневин мен кедерли бир ривает окудым... Сыджакь

куньлернинь биринде ана Къаз озь балаларыны кезинмеге чыкъара. Ана балаларына алемни ильк кере косьтере. Бу алем къоджаман, парлак ве къуванчлы: мына саньа татлы от сабакьлары, кунеш, балкъуртлар, кобелеклер. Къаз балачыкълары къуванып, отлакьта чешит тарафкъа даркъайлар. Ана Къаз оларны чагыра, амма балалар оньа къулакь асмай. Бирден къара булутлар кокни къаплап, ерге ягьмур тамчылары тюшип башлай. Къаз балалары алем пек о къадар шырныкълы ве гьамсыз олмагьаныны аньлай. Аналары чагьыргьаныны тек шимди хатырлайлар. Башларыны котерип оньа таба ашыкъалар. Ана Къаз исе озь балаларыны ягьмур ве ельден сакьлап, къанатларыны котерип оларны сарып ала. Я къанатлар, энъ эвеля, балаларны сакьламакъ ве тек бундан сонъ учмакъ ичюн керек де. Ананынь къанатлары астында сыджакь, эм къоркъу да ёкъ, узакьтан исе кок гудюрдисе ве ель улывы эшитиле. Аналарынынь къанатлары астында сыджакь ве шырныкълы олып, тышта исе сувукь ве хавфлы олгьаны балаларнынь акьылларына биле кельмей. Ягьмур токтагьанынен, балалар тышкъа чыкъаджакь олып, сабырсызлыкьнен чивильдешип башлай. Ана Къаз къанатларыны мукьайтлыкьнен ача ве къаз балалары тараф-тараф чапып кете. Аналарынынь къанатлары исе яралангьан, сынган, къопып тюшкен. Ана Къазнынъ нефеси токтап къала... Лякин балалары буны абайламай, олар кене де бахтлы... Керектен де, биз бахтлы олмамыз ичюн, ана озь эвлятларыны къорчалайракь, аятнынъ бутюн адджылары, яралары, аяз ве сыджакьларыны озьлерине алалар. Сагь экенде анамызнынъ къадрине етмедик, – деп агьыр кокюс кечирди Дияра.

– Озь-озюньни ашама, сен ананынь кьайгьырган ве севген кьыз эдинъ, – деп Зарема достуны тынчландырмагьа тырыша ве озь анасына дикькъатлыджа олмагьа озь-озюне сёз бере...

Арадан 3 йыл кечер-кечмез къадынынынъ яныгьына даяналмай, къоранта бышы сайылган баба да бу дюньяны терк этти. Дияра бабасынынъ ичкенини корип:

– Баба ичкенинъден файда ёкъ да, ичме, – дегенде, Диявер:

– Ичим яна. Ичимдеки янгьынны кимсе ве бир шей сёндюрип оламайджакь. Ананъ олмагьан дюнья маньа тарлыкь эте, – деп озюне акьлай эди. Нетиджеде балалар янгьыз къалды.

Дияра эм чалыша, эм эв ишлеринен огьраша. Сабри кене тюшонджелерге къапылып, озь къабугьы ичинде сакьланды. Сервер яшлыгьына барып, бахтсыз такьдирине ачувлангьанындан ят улъкелерге къысмет къыдырып кетти. Ве о куньден берли ондан ич бир тюрюк хабар ёкъ.

Омюр девам эте

– Дияра тата, мен окьушкъа кирдим! Анам да, бабам да къуваныр эди, э! – деп къычырган Сабри Дияранынъ бойнуна сарылды. Мектепни яхшы ишаретлернен битирген Сабри бугунь техникумгьа кирип кельди де.

Диляра кърдашы окъушкыа киреджегине ич де шубеленмегени ичюн, оны байрам софрасы ве мужденен кършылап алды. Оны азырлаган бахшышы – ноутбукны узатаракъ:

– Акълындамы, анамыз, компьютерлер энди пейда олып башлаганда, акъча топласакъ, мытлакъа алырмыз, дей эди. Бу бахшышы анамдан, деп саярсынъ, – деди ве девам этти: – Анамыз сагъ олган олса, бутюн кърорантамызнынъ такъдири башкъаджа оладжакъ эди. О, омюрнинъ чытырман ёлларында адашмамыз ичюн, бизге догъру ёл косътерди. Ана балагъа омюр багъышламакътан гъайры, онынъ биринджи дакъкъсындан айбетлеп осьтюре. Бизим къазанчларымызгъа анадан зияде кимсе къуванмады, магълубиетлеримизге исе ондан да зияде кедерленген олмады. Биз анамыз огюнде эвлятыкъ борджумызны омюр билля эда этип оламамыз...

Такъдирнинъ адджы сынавлары даа битмей экен. Диляра кърдашынынъ эвде, сокъакъта, окъушта эр адымыны незарет этмеге тырыша. Бугунъ де къайтып келеджек вакъты олды, лякин Сабри корюнмей. Диляра эр беш-он дакъкъада ёлгъы чыккып бакъа. Бир саат кечти, эки саат кечти – Сабри ёкъ. Озюне ер тапалмагъан Диляра эвге кирмей къраранлыкъ сокъакъ бойлап о якъкъа, бу якъкъа юре. Янынъда джийкъылдап токътагъан машина оны абдыратты. Къомшулары Осман агъа экен.

– Диляра, кърдашым, Сабрини ёлда машина къакъкъан... хастаханеде, – деди о, къызны машинагъа отуртып.

– Сагъмы? Сагъдыр, иншалла, сагъдыр, – деди Диляра умютнен Осман агъанынъ эллерини сыккып...

Кърдашынынъ дженазеси, ондан сонъки дуалары насыл кечкенини Диляра аля даа хатырлап оламай. Омюринде чокъ шей коръген ве билъген мерхаметли Фатиме битай оксюз къалгъан къызнынъ гонъюни котерип турды:

– Диляра, къызым, билем, санъа къолай дегиль. Мен де озъ тугъанларымдан айрылдым. Мени бу дюньяда не тутып тургъаныны билесинъми? Тасавур эт: эбедийликке дёнгенлернинъ рухлары тёпеден бизге баккып, бизнен берабер кедерлене, бизнен берабер къуваналар. Оларнынъ рухларыны шад этмеге истесенъ, бахтлы олмагъа тырыш, оларны дуанен анъ...

Кунълер артындан кунълер кечти, гъайып яралары тюзельмедиле, лякин Фатиме битайнынъ насиатлары оларны бираз савуштырды. Диляра институтны битиргендже балалар багъчасында чалышты. Сонъ оны чокътан бегенген койдеши Рустем деген яшнен къроранта къурдылар, къызлары олды. Ана олган Диляра къадын ичюн бу энъ буюк бахт олганыны, къроранта исе буюк аяткъа кириш къапы олганыны анылады. О да энди ана оларакъ эр анги къыйынлыкларгъа, къаза-беляларгъа, душманларгъа кършы тураджакъ къанатларыны яйып, озъ ювасыны, бутюн яшайышынынъ манасы олган Гульнар къызыны кърчалалай...

Аиди ТЕРАЙБАЙ

(1901-1930)

ИДЖРЕТ
(Эсерден парча)

Рысак джегип тачанкаға, азмандайын дувулдап,
Бир кунь койге бир кок башлы явур кельди зырылдап.
Ғалағаға тышты де, сонь он башыны чағырды,
Койде болған қартны-джашны культобеге чағырды.

– Приставмы..?

Урядникми..?

– Ким биле оны, бир қызақ.

Кимдир дийсинь..?

Недир дийсинь..?

Я набордыр... Я ясақ..!

– Бу қызақ да не дей экен?

Айдыңыз, ай, барайық.

– Қайдан кельген? Неге кельген?

Не айтаджақ шу, қарайық.

«Кене набор болмағайды, я Раббим, сен кұртар!» деп,
Қызақ яшлар тайпындылар: «Бу да бизни тутар», деп.
Не де болса, халқының кене қальбине буз қойылды,
Алай джемаат беш даққыда культобеге джыйылды.
Беклетмийик нафле ерде кельген халқыны пек ұзақ...
Тюкюргенде кози патлап чықаджақдай бир қызақ.

.....

Къарт киназнынъ асабасы: «Мен хозяин сизлерге!»
 Бу бир явур кельмесинми: «Кой меним!» деп бизлерге.
 Мегердийим, болмаз бурун шайтан нефсин аздырган,
 Джаптамызны,¹ акътан къоркъмаз, озъ адына яздырган.
 Асабасы кельди кирди койге сарай салдырып,
 Баба-деде топрагындан халкъны марум къалдырып.
 – Айванларны аркъанланъыз, байланъыз, – деп башлады,
 Орюшке мал джибергенни шыбыркыман ашлады.
 Киназнынъ бир земземери² койни ольчеп джурьгенде,
 Къуртакъайнынъ къязыкъ чалып къорасына киргенде,
 Апакайы Эрзаде къарт къавий басып аягын,
 Земземернинъ джерни ольчеп тиккен темир таягын
 Тартып алып, ачувланып джерлештирген башына;
 «Мен кимсеге къор болмадым, кельдим алтмыш яшына.
 Танъры алсын фурсатынъны, ах, явурли-явур, сен,
 Шимди турнанъ къонган ерин косътерермен санъа мен!»
 Молла акъай: «Этме, дженьгем, къапатыр!» деп кельсе де,
 Къзакъ шашып, къолын тутуп: «Постой! Постой!» десе де,
 «Мен постоймам, озинъ постой! Чыкъ къорамдан, ишинъ ёкъ!
 Арам къзакъ, сенинъ мында алдатаджакъ кишинъ ёкъ!
 Ольчеге джетмегийдинъ!» деп устине атылды,
 Болмайджагын дуйып къзакъ, шертин джыйып тартылды.
 Эрзаде абай бек къарганып, озин-ози туталмай,
 Океленип коп джылады, козин яшын туталмай.
 Акъшамина волостагъы казакилер атланып,
 Приставгъа дёрт букленип, секиз кере къатланып,
 Койге келип, зеэр сачып: «Татарин!» деп айттылар,
 «Кене де тиль къайтарсанъыз, къапармыз!» деп айттылар.

ТИНТЮВ (ОБЛАВА)

Урядниклер келип койге кирдилер,
 Эвден-эвге джаш къыдырып джурдилер,
 Пристав да келип тюшти артындан,
 Кой итлери къачып кетти къатындан.

Джемаатны кулъ тёпеге чыкъарды,
 «Къачакъсынъыз, татарлар», – деп бакъырды.
 Къартлар, джашлар джыйылды да бардылар,
 Тюфеклилер тегереклеп сардылар.

¹ джапта – къыгъыт, весикъа, документ

² земземер – землемер

Къападылар бир бош эвге оларны,
Биз де барып сейир эттик боларны,
Эв къапыны урядниклер чекледи,
Пенджерее бир къаравул бекледи.
Приставнынь кельди озю киртледи,
Пенджерееден ичте къачакъ иртледи,
Сёюнди де татарларны хорлады,
Бизге солдат болунъыз, деп зорлады.
Сонъ чыкъарып бир сырагъа тиздилер,
Джаш котеклеп къамчыларны узьдилер,
Ерге йыкъып юзер шомпол урдылар,
Акъ сакъаллы къартлар къарап турдылар.
Апакъайлар, келинчеклер джылашты,
Пештималлар козьашларгъа булашты,
Серт пристав халкъкъа къарап джекирип,
Ачувлангъан чал хораздай секирип.

Бакъыршманъыз, сизлерни де алырман,
Къоджанъызман бир сырагъа салырман,
Ачувлангъан бир айвандай бакъырды,
Боъаз кыырып, тюкюрди де къакъырды.

Биз озгърдыкъ гъарип солдат яшларны,
Джылаттыкъ эм темельдеки ташларны,
Джаяв-джалпы айдады да кеттилер,
Шайтип бизим койде облав эттилер.

Декабрь 13, 1920.

ЭШИТЕМЕН

Тюшюрильген йылдызларга

Эшитемен: шу Кырымда, Къазанда,
Оренбургда, Туркистанда, эр янда,
Татарлыкъны джойтмакъ ичюн тырышкъан
Бир къувет бар!.. Къолу къанлы, къальби таш.
Бизден тугуль шу къуветке къарышкъан.
Козюньни ач, джойтылма, эй татар джаш!
Абайлап джурь! Авдарылган джар болыр,
Козюньни ач!.. Ачыкъ козьлер бар болыр.

Эшитемен: акъмаз болган дерелер,
Кесек-кесек къанга толган алай джер.
Мунълы козьлер тырнакъларман оюлган.
Татар джашы, ич бунларга тѣзельмий,
Татарлыкънынъ йылдызлары джойылган.
Джаш болса да, кене умют узюльмий!..
Алдынъны корь, чукъур джапкъан къар болыр,
Отъюр болсань, джуртынъ санъа яр болыр.

Эшитемен, инсанлыкъны баълагъан,
Инсанлыкъны инсанларга джарлаган.
Къара къувет бильгилерни, окъувны
Эзгенден сонъ... токътаткъан акъкъан сувны.

Неджип Аджи ФАЗЫЛ

Романиядаки корюмли инсанларымыздан бири Неджип Аджи Фазыл 1862 сенеси Кырымнын Джанкой бетлеринден чыккып, Добруджанын (Романия) кыбла ягына келип, Сарыгольде ерлешкен бир аиленин торундыр. Бабасы Фазыл Сарыголь коюнде догъган, анасы Шерифе исе Кызыл-Мурат коюнден экен. Неджип анасынен бабасы эвленип яшагъан Азаплар коюнде секиз баладан бешинджиси олып, 1909 сенеси дюньягъа кельген. Балалардан дёрти яшлай ольген, Мустеджип, Салиха, Неджип ве Сейфедин Добруджадаки кырымтатарларнын ичтимай ве медений аятында фааль иширак этип джиддий из кьалдырган шахслар олып етиштилер. Олардан энъ намлы сою, Мемет Ниязий ве дигерлернен берабер 1930 сенеси ана тилинде «Эмелъ» журналыны чыкъарып башлагъан Мустеджип Улькюсал, къардашы Неджип акъкында шойле яза:

«Къардашым Неджип койде башлангъыч мектепте тюркчеге ромендже окъугъан сонъ, Биринджи дюнья дженки вакътында эки йыл Костенджедеки алман мектебинде окъуды. 1920 сенеси Меджидие къасабасындаки мусульман семинариясына кирип, оны 1927 сенеси битирди. Сонъ эки йыл Букрештеки (Бухарест) Халкъ ве кооператив банкаджылыгъы окъув журтында окъуды ве эки йыл Халкъ банкында инспектор олып чалышты. 1931 сенеси Азаплар коюнден Аджи Алимсеит эфендинин кызы Султангъа эвленип, олар Сююм ве Бора деген эки эвлят осьтюрдилер. (Сююм абла Костенджеде, сагъ-селямет яшай.)

Озюнин буюн аятыны Добруджа джемаатынын ичтимай, медений ве сиясий ишлерине, халкъ менфаатына багъышлагъан Неджип Аджи Фазыл 1948 сенеси Къурбан байрамынын учюнджи

куню Костенджеде коммунистлер тарафындан якъаланып, бир афта эзиегленген сонъ ольдюрильди». (Дженк йымарында Неджип Аджи Фазыл Кырымдан Добруджага кельген кырымтатарларны ерлештирюв ишлеринен оғрашкъан эди. Онынъ апске алынмасына бу фаалиети де себеп олгандыр).

Азаплар коюнде, эр бир якътан кельген биньлернен адамларнынъ озгъарувында эбедий ятагына ерлештирилген Неджип Аджи Фазыл мешур бир къараман, мешур бир курешчен инсан эди. Халкъына ве инсанлыккъа эйиликтен башкъа ич бир шей тюшюнмеден хызмет эткен бу федакар инсанны вахшийдже ольдюрген коммунистлернинъ недай хасид инсанлар олганы бунынъне бир кере даа тасдикълангандыр. О, нурлар ичинде ятаджакъ шахстыр.

КЪЫРЫМ

Пьеса

Къуртвели – фукъаре ишчи, 69 яшында.

Аджитотай – Къуртвелининъ апакайы, 62 яшында.

Керимджан – къартларнынъ оғлу, 15 яшында.

Менсулув – къартларнынъ кызы, 13 яшында.

Абдулла оджа – койнинъ имамы, 53 яшында.

БИРИНДЖИ ПЕРДЕ

Сана. Саде тешенген бир татар эви. Менсулув бир якъта, гирживасы къолында, башын ашагъа алгъан, эм оер, эм де сакъыз чайнар. Аджитотай эски юнь чорапны кесип-кесип ямар ве яваш сеснен чынъ айтар. («Къырым, Кырым дегени ...»).

Аджитотай –

Культобеге куль тѣксем, къагынаман,
Кочип кеткен анайымны сагынаман.

Инджиханий, Мензаде, Земине абам,
Садакъадай ташлады Кырымга бабам...

(Менсулув башын котерип бироз диньлер. Сонъ кене башыны эгер. Аджитотай эп чынъ айтар).

Къафтанынъ парчасын джуртымдан таптым.
Сен кеткен сонъ, анайым, бир дерт къаптым

Эдие кызынъ авургъан, энди оледжек,
Яшы битип, козинден къан келеджек...

Менсулук – (башын котерип) Не о сенин окыгуянын, немем? Дестанмы шу? Не болган бу Эдие кызга, э, немем?

Аджитотай – Тюркю, кызым. Кырым тюркюси. Дестан тувул, эвельден кырымтатарлар мында кочип кельгенде, халк тарафындан уйдырылган тюркюлер, чыңлар.

Менсулук – Айса, анда Инджиханий, Мензаде, Эдие деген адлар да бар о чыңларда. Оларнын не киришлиги бар онда?

Аджитотай – Алла, Алла, балам! Магъа эски дефтерлерни кызгалтаджаксынь. Мени кене билимген, анылашылмаган бир кыайгыга саладжаксынь...

Менсулук – Айт даа, немем! Джаным, айтса. Кырымны ве онъа аит меселелерни мен, неден бильмем, бир тюрлю суемен. Бакъсанъ, оны корьгеним де ёкъ, амма... Айтса, джаным!... Кыте экен мен де теран бильсем! (Ишин ташлар, анасынынъ янына барар).

Аджитотай – (элиндеки чорапларны ташлап) Айнанайым, бир дане кызымдан! (дер ве кюллерынен кызынынъ башыны сыйпар, кюкълар, сонъ джиберип). Бек истийсиньми, эшитмеге?

Менсулук – Эбет, немем!

Аджитотай – Айды, айтайым. Бана айткан чыңларымнынъ манасы шу... Эвельде Кырымда Керчь халкы иинде Асан Аджи деген бириси болган. Апакайынынъ ады Шейх-заде экен. Онларнынъ Эдие, Инджиханий, Мензаде, Земине деген етишкен дёрт кызы бар экен. Бу Эдие энъ уйкенлери экен. Сен билесиньми, бильмийсиньми, эскиден татарларда «этек джырытушув» адети бар экен. О да не десень, бир тюрлю нишанлав адети. Бир-биримен арув корюшкен, кятнашкан эки аиленинъ биринде огул, биринде кыз болса, булар шу эки баланы шайтип нишанлай экенлер. Яни оларнынъ этеклерини йирта экенлер...

Менсулук – (кулип) Вай! Кичкенечик балларны...

Аджитотай – (бираз кулер) Огланнынъ анасы баласыны кийиндирип-кыушандырып, эвельден анылашылган бир кунде достынынъ уйине бара. О да кызчыгыны кийиндирген-кыушандырган, беклеп отыра. Балаларны бир-бирине кяршы отурталар. Сонъ, огланнынъ анасы кызынынъ этегини йирта, кызынынъ анасы огланнынъ этегини йирта эмиш. Бойле этип оларны нишанлай, яни бир-бирине баглай экенлер. Иште, бунъа «этек джырытушув» адети дениле. Шимди бойле ший ёкъ, эбет...

Менсулук – Ээ, бундан не чыга сонъ?

Аджитотай – Айтаман да, бу бир нишанлав тедбири эмиш. Бойле этип этек йырыткан сонъ, ярын-бир кунь баллар оськенде, о яш шу кызыны мытлак алмакъ борджлы.

Менсулук – Я, алмаса?

Аджитотай – Ийе! Алмаса деген ший боламы? Зорман алдыралар.

Менсулув – Я яш, я да кыз, бир де бири ольсе?

Аджитотай – Э! О такьдир. Онъа кьаршы турмакъ боламы?

Менсулув – Я, оськен сонъ бир-бирини бегенмеселер, суймеселер?

Аджитотай – Оларын элиндеми о? Не болган суймий? Уйленген сонъ суюширлер.

Менсулув – Сонъ? Анавы Эдие кызны анылатса, ненем!

Аджитотай – Къаерде кьалдыкъ шу, айт? (Тюшюнир).

Менсулув – Бу кыз энъ уйкенлери экен...

Аджитотай – (хатырлагъандай) А-а!... Къартлыкъ сени ай... Шу арада унуткъанман. Дейджегим, Эдие энъ уйкенлери эмиш. Кичкене экенде онынъ анасы, о вакытта койнинъ буюги болган Демирджан акъайнынъ огълы Салемен этек джыртышкъан экен.

Ана, баллар куньден куньге оселер, барабар ойнайлар. Амма Эдиенинъ болсын, Саленинъ болсын, бир-бирине этек джыртышкъанларындан хаберлери ёкъ. Онынъ ичюн Сале кызны сые, онен ойнамакъ истий, амма кыз истемий. Анылашыла, гъарип магъа ошап, бек бир суюльгендий тувулдыр даа... Я башкъасын сые, оман ойнай эмиш. Кунъ келе, кызнынъ анасыман бабасы кызларыны Салеге береджек болалар. Тойгъа якъын бир арада кыз буны туя ве суйген яшына кьачып кете. Къача амма, анадан, бабадан айрыла. Нечюн десенъ, о вакыт анасынен бабасынынъ разылыгъы болмай, суйген яшына кьачмакъ бек яман ший сайыла. О, шимди адет сырасына кирген – кимге истесе, онъа баралар кызлар. Бундан сонъ кызнынъ ана-бабасы йыларнен кызларынынъ юзюни биле кормийлер. Шо арада халкъ бу якъкъа, Добруджагъа кочип кетмеге башлай. Керчли Асан Аджи деген киши де, болмагъыр Эдие баламыз бизим юзюмизни кьарартты, энди бизге бу якъта яшав ёкъ деп, кочьмеге кьарар бере ве онда кьоджада болган Эдие кызына хабер этмеден, кьалган учъ кызыны ала да, Кырымдан Добруджагъа кочьмеге кьарар бере. Анавы гъарипчик къала анда, джылай-джылай.

Менсулув – Вай, заваллычыкъ!

Аджитотай – Анавы заваллы бир вакыттан сонъ, бу якъкъа, анасына:

Инджиханий, Мензаде, Земине абам,

Саджакъадай ташлады Кырымгъа бабам, – деп мектюп яза.

О якъта ич бир кысым-акърабасы кьалмагъаны ичюн бу якъны бек сагъына, гедже-куньдюз джылай. Ичинден кьан кельмеге башлай. Насылдыр бир себептен апске тюше. Кене бу якъкъа джиберген мектюбинде гъарипчик:

Къафтанынь парчасын джуртымдан таптым,
 Сен кеткен сонъ, анайым, джылай да къалдым.
 Ята-ята апсте джанымдан бездим,
 Къолымдаки масумым учъ кере эздим, – деп яза.

Менсулук – Вай, заваллы! Не къадар язык! Не де талийсиз башы бар экен заваллынынъ. Суйгенине къачкъанына бабасы да о къадар къатты дарылмагъайды даа баре... Тев, тев! Шимди яшкъа къачмакъ бек ондай яман ший деп сайылмай, я ненем? Бакъсанъ, не къадар коп! Бу Къырым халкы да базыда бир худжур болгъанмы, не? О къартларнынъ мусаллатлыкълары не, энди?

Аджитотай – О вакытта ойле болмаса да, чаре ёкъ экен. Къа-закълар бек яман чектиргенлер де. Девлет кырымтатарларнынъ арасына махсус татарджа бильген рус йитлерин джибере экен. Шу, ойнап алып къачсын татар кызын да, сонъ къазакълыкъ иине акетип руслаштырсын деп. Айны заманда рус кызларын да татар йигитлерине йибергенлер, оларны къандырсынлар, руслаштыр-сынлар деп. Шунунычюн бабалар да бойле къатты турмасалар, бунынъ огюни алмакъ кыйын экен.

Менсулук – Шай амма, ненем, бу Эдие меселеси ондай тувул да. О, татар яшына къачкъан да.

Аджитотай – Эбет, бу ондай тувул, амма ондайы да болып тура экен. Бельки эшиткенсинъдир Коккоз баяр меселесин. Ана, бир рус баяры бир татар кызыны салынджакътан алып къача.

Менсулук – А, билемен биле. Бир кере эшиткен эдим. Эм бир Къурбан байрамы куню экен, я? Бейитлери акълымда къалгъаны ёкъ амма.

Аджитотай – Токъта сен, мен биле эдим гъалиба. (Тушунир).

Менсулук – Айтса бир эки данесин бильсенъ эгер. (Козюне къарап беклер).

Аджитотай –

«Къурбан байрам геджеси
 Салынджакъларны бастылар.
 Отуз кызынынъ ичинде
 Мени алып къачтылар».

Менсулук – Вай... (Башын саллар).

Аджитотай – О вакытта адет – къартлар, яшлар корьмеген-де, кызлар салынджакъ тепе экенлер. Бир Къурбан байрамы геджеси олар отуз кыз экенлер, не экенлер, салынджакъ тепкен арада кызлардан бирисини алып къачалар. Анда алып баргъан сонъ гъарипчикни: «Я джанынъ бер, я дининъ бер», деп зорлайлар. Оны бек кыйнагъанлар. Алтынын бетине тамгъа этип баскъан-лар, къушагъыны бугъав этип байлагъанлар. Айтаман да, фесини

аткъа торба этип ем бергенлер, яньы къумач урбасын джабув эткенлер. Озине десень, илля дининъден дёнъ, деп не къадар чектиргенлер. (Бираз тынып туръан сонъ) А, керчек, шимди акълыма кельди. (Кене окъуй):

«Коккоз баяр кильседен
Эки папаз кетирди.
Къуранымны тептирип,
Библиясын опытирди».

(Менсулув сонъки сатырларын озю сеснен текрарлай). Аджитотай – Къалгъанын унуткъаман да. Табыштыралмайман. Къызынъ агъасы ат минип оны кыдырып кете, амма табалмай. Бейитлерде булар эписи бар, амма мен бильмиймен. Бабанъ биледир оларны.

Менсулув – Бабам сенден къач яш буюк шу, ненем?

Аджитотай – Арамызда еди-секиз яш къадар фаркъ болса керек.

Менсулув – Айсе о, Къырым яшларына сенден даа чокъ эвель къошулгъан экен де. Ондай болса, бельки де биледир.

Аджитотай – Биле, биле, эбет. О, бек сергек. Мен затен Къырым акъкъында не эшиткен болсам, алайын ондан эшиттим. Алайын ондан огрендим. Ким биле, энди къартлыкъман бираз унутмагъан болса... Шимди келир о. Истесень, сора ондан. О, Коккоз баярны да, эпсини бир къалдырмай айтар.

Менсулув – Мен не деп айтайым ога, ненем? Сен айтарсынъ даа. Сагъа ачувланмаз. Амма магъа бельки де ...

Аджитотай – Бек арув. Айтарман бир эбин табып, о кадар меракъсындыр. (Къапы ачылыр. Къуртвели акъай джут курер). Ана, келиятыр, бетин-къолын джувмагъа леген-къуман азырмы?

(Менсулув гирживасына, Аджитотай да чорабына джабышырлар. Къуртвели акъай селям берир. Къапы артында отурып чарыгъын чыкъарыр. Менсулув гирживасын ташлап, бабасынынъ чарыкъларыны тышкъа алып кетер, леген-къуман кетирир, тестимал (юзъбез) азырлар. Бабасы джувуныр. Бу арада Менсулув анасына къашы-козимен ишмар этип: «Сен айт даа», дер киби ишарет этер. Аджитотай кулер, башын эгер. Бабасы джувунып болыр. Тестималны къолына алып сюртюнген сонъ, апакъайына къарап айтар).

Къуртвели – Гедже-кунъдюз ишинъ-кучюнъ шу ямав. Етер даа. Битмедими шу шийлер? (Менсулув леген-къуманны тышкъа алып кетер. Бираздан сонъ тёкип кетирип ерине салыр. Анасынынъ янына якъын отурыр, гирживасын орьмеге башлар. Анасынынъ козине къарап сыкъ-сыкъ кулер, чырайын сытар).

Аджитотай – Эскисин котерип атар эдим, еринде яньысы ёкъ

да. Чаре ёкъ. Эльбет шу тешильгенни ямап-ямап къайта баштан киеджексинь. Кузь джели джавуныман, аджджы кыравыман кыштан селям кетире башлады да. Барынь-джогынь къатынья тоглап азыр турмасань боламы?

Къуртвели – Я-а. Байнынь куни энди туваятыр. Онлар энди, къарпыз шырасы битип, факъыр-фукъаренинь шашмалайджакъ маали келиятыр деп къуванырлар. Боткъа ашамакъ, семиз бетлерин къызартмакъ ичун кой-койден долашаджакъларын тасавур этмеге башларлар. Биз гъарип чыпакъ баджакълар ярын ушюйджегимизни билип бугуньден къалтырамагъа башлармыз. Къырым къартлары (Менсулув бу сёзни эшиткенимен къуванып анасына бакъар) бек догъру айткъанлар: «Яз – джарлынынь, кыш – барлынынь». (Сусар. Эв ичинде бир сюкюнет олып. Къуртвели пенджерере тирсегин тагъан, тюшюнир. Бираздан сонъ). Даа бойле дегенлер:

«Бу дюньяда кими киер алтын тадж,
Кими исе бир пулгъа биле мухтадж».

Не къадар догъру сёз! (деп, апакъайына бакъар. Бу арада Менсулув анасына сюкенип бир шейлер айтаджакъ ола. Буны корип Къуртвели айтар) Не дий, шу?

Аджитотай – Алла... Онынь балалыгъы къаламы энди? Айтса бабайгъа, Коккоз баярны айтсын, дий.

Къуртвели – Оны къатеджек?

Аджитотай – Бана мен анавы Эдие кызгъа уйдурылгъан чыныны айттым. Лаф-лафтан «Коккоз баяр»ны да андым мен. Онен меракъланды да, айтса бейитлерин, деди. Мен байгъуш оны табыштырып айталмадым. Бабань айтар деген эдим. Шуны хатырлата магъа. (Менсулув бабасынынь козине бакъар).

Къуртвели – Бек арув иште. Эшитсин, огренсин я! Бизлер оледжекмиз, энди олар къаладжакълар. Бабаларымызнынь кунюнде болгъан шийлерни биз эшитип бильдик, огрендик. Амма яшлар бу шийлерни эшитмедилер. Олар да бильмек кереклер. Оларгъа биз айтмасакъ, кимлер айтаджакъ?

Менсулув – Эбет, биз де бильмек керекмиз...

Аджитотай – Алла, оны бильгенде-бильмегенде, не оладжакъ? Бир вакъытта болып кечкен шийлерден не боладжакъ энди? Масал динълиймен десе, башкъа меселе...

Менсулув – Башкъа масаллар бу къадар дад бермий де, нем...

Къуртвели – Догъру, булар даа меракълы. Чюнки булар сенинь миллий дуйгъуньдан тыш болмагъан масаллардыр. Буларда эм меракъ бар, эм – файда.

Менсулув – Шай болса, айтыңыз даа, бабам!

Аджитотай – Айды, сизинь дегенинъиз болсын.

Къуртвели – Айтайым, кызым. Бу Коккоз баяр меселеси Кызымда бола. Бир заманда Керчь ичинден бир джигит Петрепуркъа – бу Москов падишасынынъ отургъан ерининъ ады – окъумагъа кете. Татиль вакътында, бу джигит уйлерине бир урус аркъадашын алып келе. Олар анда барабар окъуй экенлер. Татар джигитининъ де бек дюльбер кызы кърдашы бар экен. Анавы орус джигити кызыны корьгенимен огъа ашыкъ бола. Анавы гъарип кызынынъ бундан ич хабери ёкъ. Асла бир мусульман кызы ич христиангъа гонъуль берерми? Бойле шийни о акълына биле кетирмий. Лякин анавы рус баласы буны о къадар сюе ки, тап сонъында оны алып къачмагъа кърарар бере. Бир къач кунъден Къурбан байрамы экен. Шу байрам куню кызы джойтыла. Анякътан джоюла. Андан-мындан кыдыралар – кызы ёкъ! Четтен келип бир бричкаман эки кызакъ, алды къачты дийлер.

Менсулукъ – Вай, гъарипчик!

Къуртвели – Кызынынъ агъасы, шу рус аркъадашындан шубелене. Атына мине де, Къзакълыкъ ичине кете. Анавы рус джигитининъ уйине дуйдырмай бара. Барса, не корьсин – кърдашы анда экен. Агъасы шу ерде оны алып къачып, уйлерине кетире. Кетире амма, оны кене келип алырлар деп къоркъалар да, кызыны магъазгъа къапайлар. Бир кунъ бир къомшу апакъай келип, яландан болса да: «Коккоз баяр келеятыр!» дей. Анавы кызы шу ерде юреги къоркъудан патлап оле.

Менсулукъ – Вай, заваллы! Не къадар языкъ! Анасына-бабасына не къадар яныкъ! Шишип къалгъыр апакъайынъман... Шундай шакъа болсынмы?!

Къуртвели – Кызлары ольген сонъ анасы-бабасы о ерде яшамагъа истемийлер де, Акъ-Топракъ денильген Добруджагъа кочип келелер.

Менсулукъ – Алла, шу бир рус огъланы балабан бир татар аилесин талкъ эткен, я?

Къуртвели – Гъарип кызы, о якъта экенде агълап-агълап айта экен:

«Къурбан байрам геджеси
Салынджакъта бастылар.
Отыз кызынынъ ичинден
Мени алып къачтылар.

Кишний тургъан дёрт айгъыр
Бричкагъа джектилер,
Джол джурдилер учь гедже,
Петреполкъкъа джеттилер.

Устимдеки къафтаным
Аткъа джабув этилер,
Башымдаки фесимни
Аткъа торба этилер».

Ондаки къазақълық ичине барған сонъ, ғарипни илля христиан ол, мусульман дининъден чыкъ, деп зорлайлар, къылыналар. Бу заваллы тирелип тура, амма онъа зорлап Къуранны дегиль де, Библияны опытирелер. (Шу арада къапыдан, аяғында чарыкъ, Керимджан кирип келе. Къуртвели икяесини токътата ве олар бир-бирине бакъып туралар).

Аджитотай – Отыр, Керимджан. Не ишлеп кельдинъ?

Керимджан – Озим кельдим. Сизлерни корьмегеним бир къач кунъ болды да...

(Керимджан отурыр, Къуртвели икяесини девам эте).

Къуртвели – Къызнынъ къушағыны бугъав этип асмакъ истийлер, алтыныны къыздырып бетине басмакъ истийлер... Ойле этип онъа къылыналар. Бутюн булар онынъ айткъан бейитлеринден де белли. (Къуртвели сесин котерип айта):

«Белимдеки къушағым
Бугъав этип астылар.
Мойнымдаки алтыным
Бетиме тамға бастылар».

Бир кунъ кене, Коккоз баяр папазларны кетире. Буны чокъындыраджакъ бола. О разы болмай. Айсе сени урарман, дий къылына. Бунынъ акъкъында ойле бейитлер бар:

«Коккоз баяр кильседен
Эки папаз кетирди.
Къуранымны тептирди,
Библиясын опытирди.

Коккоз баяр къаршымда
Мылтыкъкъа сачма тотырды,
Эки папаз янымда:
«Дининъден дёнь!» деп отырды».

Базыда бир, онда экенде бу якътаки анасы-бабасы я да озимен бир дуйгъуга саип болған севимли нишанлысы акълына тюшкенде, шу бейитлерни айтып, гоньлюни ала экен: (Сесмен айта).

«Ат байлады ахырға,
Килери толы бакъырға,
Мевлям къысмет этмеди
Байнынъ оглы батырға!

Кетиринь геми, кетийим,
 Мен анама джетийим.
 Мен анама джеткен сонъ,
 Козъайдын тойлар этийим!»

Я-а, балам, «Коккоз баяр» деген йыр мына будыр. Боны бугунь татар халккы, джаш-къарт, эписи биледир. Нечюн десень, бойле халкъ тюркюлери, бойле бейитлер, халкъ яратыджылыгы кишиде бир миллий менлик догъмасына ярдым эте. Ябанджы миллетке баш къошмамагъа, хаким миллет арасында яшар экенмиз, озь менлигимизни джоймамагъа джелъп этер. Бундай тюркюлер ольген аталарымызман бизлерни ве бизден догъаджакъ балаларымызны бир-бирине байлагъан бирер бавдырлар. Булар унутулса – бир вакытлар коп бир миллет болгъан къырымтатарлар дюнья устюнде ич бир парчасы къалмадан джойтылып кетерлер.

Къызым, сен бунъа къыскааякълы башыньман биле разы болма! Бешиктеки баланъа биле буларны «Ай-ненни» этип айт. О сабийни бойле «Ай-ненни»лермен юкълат, буларман уянт. Тили де буларман чыксын. Джуреги буларман бесленсин. Анджакъ о вакыт бир миллет болып яшамагъа акъ къазанырсынъ. Ондан башкъа мына шимдикиндай болыр, бельки даа бетери... (Къасеветке далар).

Менсулув – (Тааджипленип ве джиддий) Я, шимдики алымызнынъ неси бар, бабай?

Къуртвели – Э-эй, балам, даа акълынь джетмий. Сен бизим татар халкъымызнынъ эски деврини корьген ёкъсынъ, я да эшитмегенсинъ. Оларны бильмегенинь ичюн де сен бугунькисине шукюр этип отурасынь.

Аджытотай – Бабаларымыз эвельде не арув яшагъанлар!

Керимджан – Къартбабаларымыз яхшы, бол-сербест яшагъанлар...

Къуртвели – Къызым, бизим асыл джуртымыз Къырымдыр. Бизлер о ернинъ топрагындан, о ернинъ сувундан асыл болгъанмыз. О ерлер ичюн тувгъанмыз. Лякин залым такъдир бизлерни та бу якъларгъа даркъаткъан. Бизлерни берекетли топрагымыздан, татлы сувумыздан айыргъан. Бизим еримизге азиз ерлеримизни, къабирлеримизни хараплагъан яхудийлерни, ичкиджи явурларны кетирип отурткъан. Бизлер шимди, озь къолымызман ясагъан аджайип ювамызны башкъаларына ташлап, ябанджы ерлерде чекишемиз. Аналарымызнынъ, аталарымызнынъ онда кечирген кунълери не къадар татлы экен... Миллет, истегенидай бол яшагъан. Къыш оладжакъ болса, къомшу-къомшудан юрип, къат-

нашып, бир-биринен кьонушкьан, бир-бирини сыйлагьанлар... Халкьымыз йылда бир кьач кере балабан дервизалар япып, миллий курушны сейир этип зевкьангьанлар. Оларда о вакьыт биз киби кьаарь-кьасевет олмагьан. Яшларымыз да о вакьыт намуслы экен. Бир татар кьызына яман козьмен кьарамакь адет олмагьан. Бизим эски юртымызда бир вакьытлар, мына бойле эминлик олгьан... Эй, балам, Кьырымнын несин айтасын сен? ...

Менсулув – Мадамки, бизим Кьырымымызда о кьадар хатырамыз бар экен, нечюн биз анда кетмиймиз? Нечюн биз мында, ябанджы топракьларда ватан асретлиги чекемиз? Я, сизинь мында кочип кельменызге не себеп олды асла?

Аджитотай – Кьатеджексинь шуны кьозгьай берип, Менсулув? Ярын акьшамгьа да кьалсын. (Акьайы Кьуртвелиге бакьа) Башкьа вакьыт айтарман, дечи шуньа, эв!

Керимджан – Шимди айтсын даа, ненем !

Аджитотай – Керимджан, бар кет сен, балам, еринье. Сени шимди тапмаса, ачувланыр анавы Иван шорбаджын. Бар, балам, ят айды, эрте турмакь керексинь. Олмайджакь шийлер ичюн юкьусыз кьалма. Айды, Менсулув, бар кет ят сен де.

Менсулув – Не болгьан шимдиден ятмагьа? Ятсам биле, юкьа-аялмам.

Кьуртвели – Айды, балам, бар раатланынъыз. О ягьыны кьозгьамайкь. Бу чокькьа сюер. Башкьа куню иншалла, оларны да аньлатырмыз. Ярын, кьолы тийсе, анань да айтып бере биле саньа. Мен оньа айткьан, аньлаткьан эдим, унутмагьандыр.

Менсулув – Айтарсынъмы, ненем?

Аджитотай – Алла, балам! Айтарман айтар, айды ят. Ярынгьа сав болып чыкьайкь да.... (Менсулув чыкьа).

Менсулув – Хайырлы геджеде кьалынъыз! (Керимджан да чыкьар).

Аджитотай – Керимджан, кьара, атларнынъ тюбуне бек кирме, тепип отырмасынлар! (Кьоджасына айланып) Кишини кьартайткьан асыл мына бу балалар. Эбет, оларнынъ кьаарьлери ёкь. (Башын саллар, курсюнир. Турар, сибирткини алып уйни сипирмеге башлар).

Кьуртвели – (Акькь устине турар) Апакьай, бугунь устимде бир яман агьырлыкь туяман. Асыл олип кетермен деп кьоркьам. Яшым да аз туул. 69 яштыр бу.

Аджитотай – Кьартлар: «Кьарар козьге, кьарт олер. Сырасы кельсе, яш да олер», дегенлер. Не кьоркьасынъ энди? Даа яшарсынъ, иншаллах. Меним, балаларынъ бахтары болса, бир кьач йыл даа яшарсынъ.

Къуртвели – Къана! Алла берип бир секиз-он йыл даа яшагъайдым. Балаларымызнынъ ийгиликлерини де бельки корермиз. Биринджи балаларымызга да Алла омюр бермеди де асыл. Алланынъ бахытсыз къулы болып тувгъанмыз да....

(Аджитотай тѣшекни ерге салыр. Бу арада перде къапаныр. Лампанынъ къаршысында урба ташлангъан бир эки кольге корюнир. Бираз сонъ лампа да сѣнер).

ЭКИНДЖИ ПЕРДЕ

Сана: (Къуртвели акъайнынъ эви. Дувар бойында тахтадан къурулгъан сет, устинде башястыкъ. Аджитотайнынъ алдында эки савут, о, къартоп артлар. Менсулув, бир лампа шишеси янында, биреви де къолында, ичине уфлеп сюртер. Вакъыт экинди-акъшам арасы).

Аджитотай – (Менсулувга айланып) Айсе... О вакъытта татар байлары, мырзалар коп экенлер, эм бай экенлер. Беш-он койнинъ саиби бола экенлер. Эм энъ зенгинлери Карашайскийлер экен. Адий халкъ исе урь-сербест болсалар да, фукъаре яшай экенлер. Олар балаларыны да башкъа ерге йиберип окъуталмай экенлер.

Менсулув – Э-э, бу байлар тавабасы халкъка ярдым этмийлерми?

Аджитотай – Къайда этеджек? Этселер, халкъ джуртын ташлап озъ башына башкъа якъкъа чыккып кетерми? Отырыр эдилер джыллы джуртларында! Бу якъта да о халкъ бир онъгъанлыкъ коръдимми? Гъарип халкъ бунынъ бундай боладжагыны бильмий эдимми? Бек биле эдилер. Эм татарларнынъ Къырымдан кочип кетмесине о вакъытта юрексиз байлар, мырзалар да себеп болгъандырлар!

Менсулув – Не къадар видждансыз кишилер, я! Текаран тушюнмийми? Беш-он пара койнинъ халкъынынъ чалышмасынен зенгин олгъанлар да... Бу халкъка текаран ярдым этселер олмаймы эди? Ярдым этселер нелери эксиледжек эди? Алла онынъ ерине къаткъат этип берир эди. Эм бизлер де бу якъта сурюсин джойткъан тувардай шашмалап юрмез эдик.

Аджитотай – Ай-ай, ондай темиз юрекли, юксек рухлы кишилер болса эди! Бойле сойы бармы асла ичлеринде? О байлыкълар асла манънай теримен къазанылгъан шийлер тувул. Бу оларга укюметини, Московнынъ берген бахшышларыдыр.

Менсулув – Москва бергенми? Демек, къазақлар татарны сүе экенлер де...

Аджитотай – Я, сүеджек... Татарны сүймий амма, къара, къызым, бу оларга Московнынъ дегенини эткенлери ичюн берильген.

(Бу арада, джылап, Керимджан кирер).

Аджитотай – Не джылайсынь? Не болды? Не ишлеп джуресинь бу маальде?

Керимджа – Шорбаджым котеклеп, кьувып джиберди.

Аджитотай – Я не ичюн?

Керимджан – Беслияткьан бир кьач дане чочкьасы бар. Оларны бугунь биринджи кере ахыргьа тыкьаджакь олдыкь. (Бу арада илькильдеп, солкьылдап джылар).

Менсулув – Сонь?

Керимджан – Сонь, о иманы ёкь айванлар да алышмагьанлары ичюн кирмийлер, кьапысынадже баралар, айлана да кьачалар. Шорбаджы да магьа, тут кьолыньман да, уйте ичке, деп зор эте. Мен оларны кьатип тутайым? Онынь чочкьалары ичюн мен кьолларымны арамлап, бинь откьа янайыммы? Тутмам, дедим. Бизим динимиз буньа разы болмай... Шу ерде джувьрып кельди магьа, бир-эки шамар, бир-эки шамар. «Айди кет. Кельме бугуньден сонь мында, арам татар! Сен болмасань санке мен чалыштырмагьа киши тапмайджакьман? Парань болсын, ананьны биле сатып алырман!» деди де, мени кьувып джиберди. (Агьлар).

Аджитотай – Ах, балам! Бир кере кьолгьа тюшме. Тюшкеннинь Таньрысы ёкьтыр, дегенлер. Не куньлерге кьалдыкь, ах, Аллахым! Шимди нишлийджексинь?

Керимджан – Не билийим мен нишлейджегим?

Менсулув – Отур, агьай, уйде. Бир тилим отьмек ичюн эшитмегенинь шу Иваннынь тазирими?

Аджитотай – (тюшюнип тургьан сонь) Бизим озюмизнинь байларымыз ондан даа яман болгьан сонь, бу кьзакьларгьа мана да табылмаз я. Не кьадар этсень башкьа динден, башкьа миллеттен олар. Отур айсе, Керимджан. Бабань келир, сонь бир кьолайыны табармыз.

Менсулув – Сонь, ненем, Москов нечюн бахшыш берген бизимкилерине?

Аджитотай – Ха... (Теран тюшюнир). Бизим кьартларнынь бир сёзи бардыр, («Орек ёлы ютукьтан кечер»). Башта шуны айтайым: Эвельде, бизим татарлар Москов, девлетимен коп дженклешкенлер. Бизимкилер оларны кьач кере енъелер. Енъелер амма, бунынь соньы чыкьмай. Олар коплер. Копке топракь сачылмаз. Онынь ичюн татарлар бугунь оларны не кьадар енъселер де, келеджек ичюн кьоркьа экенлер.

Менсулув – Я, енъгенден сонь нечюн кьоркьа экенлер?

Аджитотай – Билесиньми, о вакьытта Кьырымда татарларнынь Менгли Герай деген айтувлы ханы бар экен. О турк султанына хабер йибере: «Бизим тебемизде эр вакьыт кьарталдай кьанатын джайып

турган рус девлети бизлерни чокъуйджакъ болса, бизге ярдымга келинъиз. Биз де сизге керек олганда аскер берермиз, не десенъиз, оны япармыз ве сизмен бир олмакъ истеймиз», дий. Турк султаны бунен разы ола, олар бирлешелер. О да кучлю девлет экен.

Московлар бу анылашманы дуялар ве къоркъалар. Нечюн десенъ, энди татарларны котеклеп оламайджакълар. Йылар кече, сонъ къатеджек, булар бир ярамазлыкъ тюшюнелер. Олар, Кырымны басмакъ ичюн башта оны турк падишасынынъ къолы астындан чыгарайыкъ, ондан сонъ озимиз къолайлыкъман оны ютармыз, дейлер. Бунынъ ичюн къара, кызым, къателер: Бана ады анылган Кырашайский кибилери озьлери анылап я аныламайып, русларнынъ бу макъсадына къол туталар. Мына шунунъчюн Кырымны Тюркиеден айырган сонъ оларга бахшыш этип буюк-буюк топраклар бериле. Даа десенъ оларны аскерлер устине баяр этип тайинлейлер. Иште, олардан бирининъ ады Коккоз баяр бола.

Коресинъми, кызым, орус падышасы бу койлерни, бутопракъны оларга нечюн бергенини? Чюнки олар: «Къамчы бойы кзакъкъа хор болырмыз, ханга хызмет этмемиз!» деп бакъырганлар. Сонъ айт, ондайлардан миллетке насыл файда ола билир? Булар миллетке о къадар зарар кетиргенден башкъа, сонъындан халкънынъ тырым-тырым олмасына себеп болдылар. Аныладынъмы энди?

Менсулув – Демек, Кырымдан халкънынъ мында кочьмесине себеп болган кзакъларнынъ баскысы экен де?..

Аджитотай – Эбет, кызым. Бутюн топраклар оларга берилген. Заваллы татар ишлемеге топракъ тапмаган. Эгер топракъ озинъки болгайды, ич кыбырдар эдими пьарип татар еринден?

Не исе, татарнынъ Кырымдан кочьмесине себеп тек бу топракъ меселеси туул. Я, орус укюметининъ кырымтатарларга насыл кылынганьны, акъаретлегенини, динини таптаганыны айтмай-сынъмы?

Менсулув – Демек, асылында татарнынъ Кырымдан кочьмесине Москов укюмети себеп болган экен де...

Аджитотай – Айсе! Не дийсинъ сен? Эбет о динсизлер себеп болдылар.

Керимджан – Я насыл бола о, ненем?

Аджитотай – Къайсы бирусин айтайым онынъ, балам? Коп о. Аскерликке алганларынынъ? Ханлыкъ меселесиними? Ёкъса мектеп, джами ишлерини? Къайсын къарасанъ, иля Московнынъ къолы бар.

Аджитотай – Я.

Менсулув – Ана, татар аскерлеримен дженк этелер даа...

Аджитотай – Ёкъ, кызым! Олар Кырымда татарлардан да рус ордусына аскер алмакъ ичюн къанун чыкъаралар. Иште, олар

яваш-яваш халкынын барын-джогын, алайын суварып алган сонъ, энди кырымтатарлардан салдат алып башлаганлар. Даа десень мектеплерде энди орусча окытаджакъ экенлер. Иште, бутюн бу шийлерге даянмаган халкъ Кырымны терк этмеге муджбур олган.

Керимджан – Юз кишиден бир аскер, бек коп тувул да, немем.

Аджитотай – Эсап этчи сен, балам! Коп болмагъаны не? Бала-бан Кырым, дёрт-беш уезд бар. Эр уезде не къадар кой. О койлерде не къадар бинъ джан. О къадар бинъ джандан да бу къадар бинъ аскер. Бу аз шийми? Я буны айтмайсыньмы? Бугунъ сен татар, тюневинки душманынъ болган Московгъа хызмет этеджексинъ? Ким ичюн?

Тюшонип бакъсанъ, сенинъ девлетини, юртынны талкъ эткен асыл шу оруслар да. Сенинъ баба-деде къабрини бозып, азизликерни харап эткен, халкыныа къан къустырган кене олар да. Ойле экен, сенинъ онда аскерлик этип, онынъ файдасы ичюн къуршун аткъанынъ себеби не? Сен озинъ буны къабул этерсинъми?

Къан душманынъ, миллетинъе зорбалыкъ якъанларгъа ярдым этмекни сен озъ шанынъа сыгдырырсынъмы? Эльбет, сыгдырмазсынъ. Мына бундан себеп халкъ мугъая, агъай.

Сонъ, бир ший даа бар. Эгер кырымтатарлар бу шейлерге разы болмай, баш котереджек болсалар, о вакъыт Москов девлети оларгъа дейджек: Эй, татарлар, отырыньыз еринъизде! Коресизми сизден алынган бу аскерлерни? Буларнынъ бир такъымы сизинъ баланыз, бир такъымы да агъаларынъыз. Эгер магъа къаршы баш котермек истесеньиз, мен буларнынъ эписини къылычтан кечирирмен!

Иште, буны эшиткен гъарип татар не япаджакъ? Истер-истемей еринде отыраджакъ, бойнынъ эгеджек. Бойнынъ эгалмаган сойы, миллетимнинъ чеккенини бере къулагъым эшитмесин, козим кормесин, деп о ерлерден къацаджакъ. Демек кочеджек. Мына татарларнынъ Кырымдан кочкенлерининъ бир себеби даа. Аскерлик!

Менсулукъ – (Керимджангъа къарап) Я, татарлар озьлери аскер топласалар...

Керимджан – (Менсулукъгъа къарап) Мен биле гонюлли язылып эдим, манъа да бир туфек берип эдилер я, немем?

Аджитотай – Я, балам. Эм о вакъытнынъ аскерлиги недай, я! Кишининъ яры омюри онда кече экен. Бир гвардия аскерлиги он-он беш йыл ола эмиш. Джумазие деген бир кыз:

«Къуванаман, къувнайман, асабам кельди...
Ольген агъам тирильди, он йылдан бери», –

деп чынълай экен гъарип. Не десень, агъасы гвардиягъа алынган экен де, он йылдан сонъ къуртулып къайтып кельген. Къувангъанынъдан, гъарип шу йырны айта...

Менсулук – Не дединь шу чыныны? «Къуванаман...» (Аджитотай бир даа айтар, артындан Менсулук да айтар).

Керимджан – Бабам да базыда бир «Къырым, Къырым яшлары...», деп йырлай эди. Девамы недай шунынь?

Аджитотай – (хатырлагандай) Э-э... (Сессиз айтар):

«Къырым, Къырым яшлары,
Сыкътырмасын киялмай.
Давай салдат дегенде,
Козь джашларын тыялмай».

(Бу арада тышарыдан Къуртвелининь гурюльтиси эшитилир).

Аджитотай – Вай, бабань келятыр! Бизлер даа аш да бакьма-дыкъ, отырдыкъ анылатып. (Аякъ устине турар. Къапыны ачып бакьар. Сонь бир кереден) Вай, балалар, не болды шу бабаньа? А-ай...

Къуртвели – (башы тобен, ичке кирер. Къолын кокюсине басып, терен-терен иньлер. Балларына манасыз-манасыз бакьар).

Тез тѣшегим азириле! Мен оледжекмен. Озь юртымдан узакь болса да, баре уйимде олийим. Ай, ай! (Керимджаннен Менсулук бир ерге келип къоркъушып турарлар. Аджитотай сет устине тѣшек азырлай. Къуртвели сет устинде созылып ята. Апакайы, балары онынь янына якьлашырлар.)

Аджитотай – Не болаятыр шо сагьа, эв?

Менсулук – Нишлиятыр шу, ненем? (Бираздан сонь Къуртвели айтар, тутулып-тутулып).

Къуртвели – Бир къач куньден бери мен затен устимде бир агьырлыкь дуя эдим. Ай, ай! (деп иньлер). Къартлыкь. Такьат ъкьлыгы. Аджитотай, мен оледжекмен. Чакьыр балларым къатыма. Къайда Керимджан? (Аджитотай агьламагьа башлар).

Керимджан – Не, бабай? Мен мындаман, кельдим....

Къуртвели – (Башын айландырып баштан ашагьа Керимджан-ны сюзер) Балам! (Иньлер). Меним бу къарт дюньягьа кельгеним текмиль етмиш йыл болаята. Балалыгьымда коп сенелер гьамсыз, кедерсиз ойнап-кульдим, соньра дюньяны быраз анылагьан сонь, Аллахынь бахытсыз къулы болгьаныма иман эттим. Чалыштым. Гедже-куньдюз дегендай, зевкъ-сефа сюрмеден чалыштым. Кене шунынь озинде биримни эки эталмадым. Бу фукъареликтен бир тюрю къртулалмадым. Буньа себеп не эди? Янгьыз олгьаным эди. Къартлар: «Янгьызынынь яйы керильмез, атса да окьу тиймез», дегенлер.

Мен янгьыз эдим. Тѣгерек четте кишилер коп эдилер, лякин олар маньа ошагьан, бир такьым завалмылар, юртларындан къувулгьан культобесизлер. Бизлерни мында идаре этеджек, алымызны анылайджакь, бизлерге иш береджек ич бир инсан ъкъ эди. Аксине,

артымызда кьоркьу, алдымызда да гунах бар эди. Бондан себеп бизлер дюньяга кельгенимизнин манасыны анялаялмадыкь. Оны ялыныз бир чекишовден ибарет деп бильдик. Мегер, янылшкьан экенмиз! Мен буларны аняладым, амма бек кеч, кьолдан кьует кеткен сонь аняладым. Языкь! Балам, мен шимди бельки сонь саатлерим яшайман. Бунынь ичюн васиетим айтайым. (Керимджан ве анасы аглайлар).

Аджитотай – Шай демесе, эв! (Джылай, Менсулук да джылай).

Кьуртвели – Керимджан, джылама, огьлум. Сюрт козинь яшын. Апай тувулсын. Эркексинь, йигитсинь. Дюньянын бойле адджылары кьаршысында эгильмеге алышма. Биль ки, сенин джианны титреткен, дюньяны айдап джурьген намлы эджадын, парлакь кечмишинь бар. Сен джылама. Бундай зорлыдакьларда тюшюн. Бойле куньлерде тамырында татар кьаны акькьанын озюнь сез ве алемге де сездир.

Керимджан, мен оледжекмен. Ериме сени ташлап кететирман. Сен бу уйде бирден-бир акьайсын. Онынь шеревин, намусын кьорчалыджакь, огьа ябанджы аякьларын сокьтирмайджакь, атай намазлыгын чайнатмайджакь бирден-бир кишисинь. Сен, устине юкленген бу вазифени биль, оны намуснен эда этмеге бакь. Анджакь о вакьит мен де яткьан еримде, сен де отыргьан уйиньде, милетинь де оньган джуртында раат олур. Мына меним сагьа васиетим. Аняладынымь? Бир яктан озинь ишлериньни ёлуна кьой, бир яктан да миллетни унутма. Онынь ичюн чалыш, оныньнен яша. Онынь яшагьаны – сенин де яшагьанын, онынь ольгени – сенин де ольгенин экенин биль! Шунынь ичюн миллетни яшат ки, о яшаса, сен де яшя билирсинь.

Аджитотай – Бираз раатлан даа, эв. Озиньни зорлай бергенин не шу? Кьараса, Менсулук да кьоркьмагьа башлады.

Кьуртвели – Кель, кель, дуйгылы кызым! Кель, менден кьачма. Менден кьоркьма. Кьоркьсань да айтарман. Чюнки меним саатлерим энди саювлы. Мен бу саатлерни бошкьа кьачырмакь истемем.

Кызым, кьыскааякьлы башынман бугунь бабасыз, бельки ярын да анасыз, ят кьолларда кьалырсын. Заманнын талийсизлиги кьаршысында сакьын мугьайма. Намусын, иффетинь сакьламагьа, онларны кьан душманын болган ябанджылардан, тогерек четиньдеки юзсизлерден кьорумагьа бакь. Сакьын ёлсызлыкьлар этип де, шанлы кечмишинь алтын йылдызлары устине кьара леке-лер урма.

Мен оледжекмен, сен кьаладжакьсын. Сакьын бу сёзлеримни акьлындан чыкьарма. (Бу арада Аджитотай джылап, Керимджангьа бир шийлер айтар. Керимджан да козинь сюрте-сюрте, чыкьып кетер) Бу дюньяда яшамакь кьолайдыр. Лякин намусын, иффетинь,

миллетнинь де шерефин, сакълап яшамакъ зордыр. Зор болганы ичюн де, бек татыдыр. Сен, мына бу зорлыкълы, амма татлы джолны тут. Сыкъынтылардан къачып, иффети нефсин сатма. Бир тилим отьмек ичюн менигинь къырма. Ятсань да, турсань да, бир татар къызы болып къал. Бу намны сен кирлетме. (Къуртвелининь козьлеринден яш тыгырыр. Бираз тюшюнген сонь). Оф, языкъ, языкъ! Бек артта къалдыкъ! Сув! (деп дудагъын бурер. Аджитотай, джылап, къоныман къызын уйтер).

Аджитотай – Бир де къавекъашыкъ! (Джерге отырып джыламагъа башлар).

Къуртвели – Аджитотай, къыркъ беш сенедир бир ерде омюр кечиргенимиз. Дарылаштыкъ, акълаштыкъ, суюштик. Бугунь де джылаштыкъ. Чонки бир-биримизден энди айрылаятырмыз. Бакъ, мен ольген сонь сакъын балларым ынджытма. Оларны этегинь астына ал. Оларгъа аятнынъ фельсефе тегенекли ёлларын косътер. Къыйынлыкълардан къоркъмамакъ кереклигини анълат (Менсулув бир фильджаннен сув ве бир де къавекъашыкъ кетирир).

Аджитотай – (Аякъ устине турар, къолында сув ве къашыкъ, къоджасына эгилип) Текаран раатлан даа. Нечюн озиньни къыйнайсынъ? Мени аджы. Сабийлер джылашалар. Мына сув кетирдим. Ич текаран, тамагъынъ къуругъандыр. (Аджитотай агъзына бираз сув тамызар. Къуртвели дудакаларын къыбырдатып бир-эки джалманыр. Бу арада койнинъ имамы Абдулла оджа кирип келир).

Абдулла оджа – (Яваштан) Селям алейкум. Недай Къуртвели акъайнынъ кейфи? (Хастанынъ баш уджуна келир. Аджитотай бираз кенаргъа чекилir).

Аджитотай – Арув. Джата, иште. Бир къарар.

Абдулла ходжа – (Бираз сес чыкъарып) Недайсынъ, Къуртвели акъам, арувсынъмы? Кефсизлендиньми шу? (Къуртвели бир ший демез. Козьлерин юкъары тикер. Оджа къолыны хастанынъ кокрегине салыр. Аджитотайнынъ козине бакъып, «кетейта» дер киби баш саллар. Хастагъа даа зияде якълашып) Къуртвели акъай! Алланынъ ризасынен, бир иманынъ уйирийик де. Айды, Бисмиллахи-Рахмани-Рахим. Мен айтайым, сен де меним артымдан айт... (Окъуй, Къуртвели текрарлай) «Ля иляхе илляллах Мухаммедур-ресулюллах. Эшшеду эн ля иляхе илляллах ве эшшеду энне Мухаммедун абдуху ве ресулюх».

Къуртвели – Оджа! (Бираз иньлер). Оджа! Меним иманым къавий. Мен эльхамдюлиллах, мусульманым. Мен савлыгъымда Аллахнынъ бирлигине, Пейгъамбернинъ хакъ Ресуль болганына шаадет эткен, инангъан кишимен. Аллагъа инам менде ич бир вакъыт зайыфламады, эскирмеді. Эбет, шимди де яныыламакъ кереким... (Иньлер, бираз вакъыт сыкъ-сыкъ нефес алыр)... Мадемки меним эйилигим тюшюнген бир кишисинь, огрет магъа, бу дакъкъаларымда татар

миллетиме, озь халкыма недай эйиликлер япайым? Онынъ яшамасы ичюн мен, ольген сонъ, къаерлерге баш урайым?

Абдулла оджа – (Аджитотайга бакъып) Невбет кельди. Озини джоятыр. (Апакъай джылар).

Къуртвели – Я-я! Динълемийсинъ. Бу ярамай. Ах, сизлер дуйгъусыз эрифлерсиз! (Бакъырып). Сизге бир бувмакънен, бир де ювмакъ болса!.. Адамларга хайыр болмай, миллетнинъ башын да сиз джувдыныз. Эр вакъыт татарны джойтмакъ макъсадын козеткен Рускъа масум халкъны, сиз саттыныз!

Бу къара нефис сизнинъ Алланъыз, о зеэрли пара да сизнинъ Ресулинъиздир! Сизлер мына бо эки ший ичюн чалышасыз! Ватан, миллет недир, буларнынъ мукъаддес экенлерини, сизлер бу гъарип миллетке анылатмадыныз. Чалышмакъ, къазанмакъ недир, буларнынъ эял болганларыны, сизлер бу ёкъсул халкъкъа бильдирмединъыз. Дюнья бу явурнынъ, ахрет мусульманнынъ деген янылыш сёзни агъзыныздан тюшюрмединъыз. Уф-ф!... (Иньлер).

Билесинъми, оджам, сизлер бу итикъаднен, бу сёзлермен миллетнинъ не къадар гунахыны устинызге алдыныз? Фаркъ этесизми? Бу миллет сизден не беклий? Эбет, джесюрлик, дейджексинъ. Мен, хайыр, котерильмек керек, дермен. Сенинъ вазифень, мына бу сёз ичинде. Миллетни котер, ахрет ве дюньяга котер. Миллетнинъ алдында юр. Оньа догъры джол косьтер. Оньа етекчи болып, оны тегенексиз, тюз джоллардан юрсет. Оньа бир миллет, бир джемаат олып яшамага акъ къазандыр. Мына сенинъ борджынъ будыр... Сен бу борджны таны. Анылайсынъмы, вайымсыз оджа?

Сув, сув! Мен олиятырман!.. (Сыкъ-сыкъ токъталыр)... Ах, омрюм битти. Язык!.. (Сув иче)... Бу къадар аятымда бир кунъчик халкъымнынъ юзи кульгенин коралмадым. Баре эндиден сонъ кульгейди, я Раббим!.. Мен коралмасам да, балларым, торунларым корер. (Бакъырып) Мен, тек бир татар олейим, лякин сен яша, эй, къырым-татар халкъы!..

(Сыкъ-сыкъ нефес алыр, янбашына айланыр, джанын теслим этер. Абдулла оджа къолын джайып дуа этер. Аджитотай эки баласы эки ягында, оданынъ ортасында отурып джылайлар. Оджа дуасын битирип, къолынен бетини сыйпаяткъанда перде тюшер).

Сонъы.

Неширге азырлагъан Риза Фазыл

Къадимий кырымтатар
эдебиятындан

Неширге азырлагъан Риза Фазыл

Халиль огълу Али

КЪЫССА-И ЮСУФ

Дестан

(Эсернинъ язылгъан тарихы Хиджрий
609 (Миллядий 1212 с.).

(Девамы. Башы 1-нджи санда)

II фасыл

ЮСУФ КЪУЮСЫНЫҢ СЫФАТЛАРЫ

108.

Ол къую къадимден къалмыш иди,
Аны ушал Гъад къафир къазмыш иди,
Дюби дерен, сувы яйлакъ адджы иди, –
Аныъ сувын ич кимсе ичмез имди.

109.

Сонъра дура анынъ сувы устюн кельмиш,
Йылан-чаян джумле анда макъам дутмыш,
Ашератлар джумле анда меджмугъ олмыш, –
Чешит дюрлю ашератлар анда имди.

110.

Ол заманда бир захид³⁴ къопмыш иди,
Китаб ичре Юсуф васфын бильмиш иди,
Къамулар аны малюм къылмыш иди, –
Ишиденлер гъаджаибе къалурлар имди.

111.

Ол захид бу ахвалы аян бильди,
Халикъындан утенди³⁵, дуа къылды,
Юсуфы корьмекликке арзулады, –
Халикъдан узун омюр тилер имди.

111-1.

Омюр ичинде Юсуфы арзулады,
Ол захиднинь дуасы къабул олды,
Халикъ анъа узун омюр рузи къылды, –
Ол захиде Яхузе дирлер имди.

111-2.

Омюр ичинде Юсуфы арзулады,
Ол захиднинь дуасы къабул олды,
Халикъ онъа узун омюр рузи къылды, –
Ол захиде Яхузе дирлер имди.

112.

Халикъ анъа вахи-ильхам вирюб иди,
«Варып Гъаджнынь къуюсына киргиль, диди,
Сыддыкъ Юсуф джемалын корьгиль, диди, –
Юсуф анда кельгендже кутьгиль имди.

113.

Кельди-тюшти ол захид ол къуюя,
Токътамадан седжде къылды ол Мевляе,
Седжде ичре дуа къылды ол Мевляе, –
Юсуфы корьмекликке айяр имди.

114.

Эр гидже рызкъы анынь бир нар иди,
Онъында нурдан къандиль янар иди,
Анынь омрю бинь эки юз йыл иди,
Акьибет ол Юсуфы корьди имди.

* * *

115.

Юсуфынь белине йип такътылар,
Кендилеринь михрине от якътылар,

³⁴ Захид – дюньвий ишлерден вазгечип, янгъызылыкъта омюр кечирген киши

³⁵ Халикъындан утенди – Алласындан къоркъты, сакъынды

Къую ичре салмагъа къасд къылдылар, –
Ангисине ялварырса, бошар имди.
116.

Анлар Юсуфынъ зарына бакъмадылар,
Асретиле ялвардыгын тутмадылар,
Яхуданынъ пендине эм бакъмадылар, –
Джуммелери дарыгубен бушар имди.
116-1.

Юсуфы сюйрею кельтурдилер,
«Ад» къуюсы башыгъа текурдилер,
Ярлы Юсуф бакъа къалды, къанлы агълар, –
Къардешлери ич неснее бакъмазлар имди.
117.

Юсуф айтур: «Эй, къардешлер, банъа къылманъ,
Шайтан сёзин гумрах къылыб анъа уйманъа,
Беним теним айран къылыб, тунум суйманъа, –
Ата акъкъын, къардеш михрин сакъланъ имди.
118.

Бу кунъ ольсем, къана манъа кефин керек,
Имди банъа кефин олсун ушбу кольмек,
Захи аджеп, сувукъ багъры, къатты юрек, –
Кольмекни устюнден суярлар³⁶ имди.
118-1.

Анлар айтыр: «Бу сёзни банъа айтмагъыл,
Эй-я, Юсуф, сен бизден рахим уммагъыл,
Ай, кунъ, он бир йылдызларгъа айтгъыл, –
Ана (шулар ярдым этсин)» – дирлер имди.
119.

Белине бир йип тагъып кондердилер,
Юсуфы ол дар къуюе индирдилер,
Шефкъат этмей юзьлерин дёндирдилер, –
Бирев келип оракънен кесер имди.
120.

Юсуф айтур: «Я иляхе, керим-Ханнан,
Бичарелер умюди Сен рахим-Меннан,
Ич умюдим къалмады ихванемден,³⁷
Банъа медед Сен укъ къылгъыл!» – деюр имди.
121.

Аны ишидиб къардешлери агълаштылар,
Джуммелери Халикъкъа чуглаштылар,
Джемгъулубен чокъ мунаджат дейуштилер:
«Ая иляхе, медед сенден!» – дирлер имди.

³⁶ суярлар – союндырырлар

³⁷ ихванемден – тувганларымдан

122.

Дерманделер дестгире малик-Рахман,
Фазлы бирле Джебраиле кылды ферман,
«Я, Джебраиль, Юсуфа кылгыл дерман, –
Эм рисалет бешаретин кявушыр имди».

123.

Ол мелеклер тависи мухбир азрет,
Таньры анъа ойле кылган кяатты кьует,
Кявушты Юсуфа ол шу саат, –
Юсуфы сувгъа етмезден тутар имди.

124.

Бес, Джебраиль айтыр: «Эй-я, Юсуф сыддыкь,
Мевля санъа селям-деруд изде тахкыкь»;³⁸
Муджелернен рузи кылды пейгамберлик, –
Рисалетинь мубарек олсун имди.

125.

Джебраиль Юсуфа кельди исе,
Ол Джебраиль олганын бильди исе,
Хакь селямы-деруди кельди исе, –
Махзун гонъю шадуман олур имди.

126.

Къуюнынъ тюбинде бир таш вар иди,
Джебраиль ол ташны устьке чыкъарды,
Сув узьре таш батмайып мухкем турды, –
Юсуф келип ол таш узьре отурыр имди.

127.

Таш Юсуфа харирден юмушакь олды,
Халикъдан инает шефкъат етти,
Юсуфынъ нуры бирле къую толды, –
Тышары эм нуры балкъып чыкъар имди.

128.

Джелильден Джебраиле дестур олды,
Ол Джебраиль уджмах таба сефер кылды,
Уджмахтан кийим, ашайт алып кельди, –
Кийимлерни кийип Юсуф ашар имди.

129.

Ол кийинди, таам еди, шукюр кылды,
Джемалына хезар-ченден нурлар кельди,
Джебраиль нуры анъа мехлюд олды, –
Ерден кокке нурдан дирек олур имди.

³⁸ селям-деруд изде тахкыкь – селям-макътав ёмады, айтынь деди

130.

Бес, ол захид макъамындан уре турды,
Юсуфынь джемалыны кози корьди,
Чокъ йыллардыр мурадына о кунь ирди, –
Корюшюбен шукюр-сена айтур имди.

131.

Айтыр анъа: «Эй-я, Юсуф, къайгырмагъыл,
Къардешлерден конъюлиньни айырмагъыл,
Анлара явуз дуа эм къылмагъыл...», –
Юсуф айтыр: «Алынь иглям къылынь имди».

132.

Захид айтыр: «Китаб ичре васфынь корьдим,
Къурубен эм юзьлеринье ашыкъ олдым,
Бинь ики юз йыл тамам дуа къылдым, –
Мурадым бу кунь асыл олды имди.

133.

Ол захид Юсуфа огют верди,
Юсуф анынъ огютини рева корьди,
Шу асирде ол Захидге эджель кельди, –
Юсуф анда къайгылуу къалур имди.

134.

Бес, буюрды Джебраиле Мевля Джелиль,
«Юсуфа кене варгъыл, я, Джебраилы!
Селям-деруд еткиз онъа, огютлегиль, –
Хатыринден пьам-къайгысын ювсын имди.

135.

Къубдан чыкъарубен сатыладжакъ,
Андан сонъра анъа тохмет чокъ оладжакъ,
Эм йине зиндан ичре салынаджакъ, –
Эр хал ичре бен бойле къылам имди.

136.

Андан сонъра шиддетлерден бен къуртарам,
Атасына акъикъатны бен косътерем,
Девлетин эм мулькетин бен арттырам, –
Тадж ве тахт, султанат вирем имди.

137.

Хасудлери³⁹ хызметине келеджеклер,
Хор оладжакъ эм уяткъа къаладжакълар,
Пешиманлыкъ нидамет оладжакълар, –
Юсуф шадлыкъ тапар, олар гирянó олур имди».

138.

Улукъ саат Джебраиль хазыр кельди,
Бу ахвалы эм селямы захир къылды,

³⁹ хасудлери – кунълегенлер

Юсуф аны аһлаб рахметлер бильдирди, –
Къазасына риза элин верди имди.⁴⁰

III Фасыл

ЮСУФНЫҢ ЯНЫНДАН АГЪАЛАРЫНЫҢ КЪАЙТУВЫ

139.

Юсуфынъ къардешлери эве дёньди,
Бириси бир улакъ тутып бугъазлады,
Къаанын Юсуф кольмегине булаштырды, –
Джуммелери аглашу варырлар имди.

140.

Ёл устинде бир яһъгыз агъач турар иди,
Якъуб анынъ тюбинде отурыр миди,
Хаядан, инъизден онъа бир унь (сес) кельди, –
Дынъласа: «Себъина» (етмиш) – деюр имди.

141.

Якъуб айтыр: «Ах, етмиш кунъми экен?
Ах, диригъа, ёкъса етмиш аймы экен?
Ах, ёкъса етмиш йылмы экен
Юсуфымнынъ кечигюви?» – деюр имди.

142.

Мугъайып о йыгълай-йыгълай эве кирди,
Байыкъ огъланларындан о эп шекленди,
Юсуфа къасд итдиклерин беян бильди, –
Намаз къылса, агъаюу къылур имди.

143.

Огъланлары агъламагъа антлаштылар,
Эве якъын келе явлакъ чуглаштылар,
«Ах, диригъа, Юсуф! – дею агълаштылар, –
Юсуфы биз алдырдыкъ!» – дирлери имди.

144.

Якъуб ятсы намазын къылур иди,
Огъланлары агъаюу анда кельди,
Къулагъына агъламакъ сеси кирди, –
Уре турыб, таджиль къаршу варыр имди.

145.

Аны корип эвделери бетер олды,
Джуммелери тонынъ йыртып, сачын юлды,
Эр бириси Юсуф ичюн зары къылды, –
«Юсуфы биз алдырдыкъ» – дирлер имди.

⁴⁰ Зорлуқъларгъа разы олгъаныны айтты

146.

Аны ишидуб Якъубынъ акълы шашты,
Бир чагырды, окюнди, ере тюшти,
Аны корип огъланлары къазгырышты:
«Ах, диригъа, хата къылдыкъ!» – дирлер имди.

147.

Ол тюнь кечти, ярындасы эрте олды,
Якъубынъ эм башына акълы кельди,
Огъланларын ундеюбен кене сорды:
«Къани беним Юсуфым?!» – деюр имди.

148.

Огъланлары аглаю джевап вирди,
«Джумлемиз берер окъы атдыкъ иди,
Окъларымыз алмагъа вардыкъ иди, –
Юсуф о бирлерин сакълап къалды имди.

149.

Биз келиндже байыкъ анъа къаза ирмиш,
Ах, ол ерде бир явуз къурд юрер юрер имиш,
Акыкъат Юсуфы ол къурд емиш, –
Факъалехе-эз-зибу», анъа дирлер имди.

150.

Якъуб айтур: «Эгер ойле олур исе,
Юсуфы къурд йеюб эляк къылды исе,
Агъзасындан бирер несне къалды исе, –
Ол агъзаны банъа алуб келинъ имди.

151.

Мен аны кефин сарыб гур къылсам-мен,
Устине бир менеккеш дар къылсам-мен,
Кенди озим Юсуфы яр олсам-мен, –
Бакъи омрюм анынъ узъре кечсюн имди.

152.

Анлар айтыр: «Я, баба, чокъ арадыкъ,
Унулмаз ол арада чокъ истедик,
Агъзасындан ич несне булумадыкъ, –
Къамусыны ол къурд йемиш», – дирлер имди.

153.

Къанлы конълек къуйынындан чыкъардылар,
Якъуб савчы алдыгъа кельтурдилер,
Къаны бирле Ибраиле косътердилер, –
Аны корип, би-худ олыб тюшер имди.

154.

Акълы кельгеч комплеки элине алды,
Опе-къуча йыгълаю назар къылды,

Комлекинде ич йыртылмыш булунмады, –
«Не михрибан къурд йемиш?» – деюр имди.
154-1.

«Юсуфынь этини йесе, къанын ичсе,
Юсуфымдан бени махрум-махзун къойса,
Кольмегини ич йыртмаса, бутюн къойса, –
Бу арада бир икмет вар», – деюр имди.
155.

Якъуб айтыр: «Сизлернинъ муредынъыз,
Юсуфы сизлер бенден дилединыйиз,
Алыб илтеб анда эляк эйлединъыз, –
Ялан ерде аглашурсыз!..» – деюр имди.
156.

«Варынъ сиз ол къурды излеп тутынъ,
Тутубен ол къурды алып келинъ,
Ушбу сёзе джумленьиз разы олынъ, –
Бу ахвалы биз анъа соралым имди.
157.

Ёкъса бен седжуд ичре къылам зары,
Сизге азим афат бере изим бары,
Мустеджеб ол къыйлабарча дуалары, –
Мазлумларынь дуасындан къоркъынъ имди.
158.

Буны ишитюб анлар джумле дирнештилер,
Дагъга варып бир гунасыз къурд туттылар,
Фильхал ичре Якъуба кетюрдиолер:
«Юсуфы йиен къурд бу!» – дирлер имди.
159.

Ярлы Якъуб ол къурды коръди исе,
Асретиле анъа къаршу варды исе:
«Юсуфы неге йедин?» делди исе, –
Нечюн йединъ, гизлемейип айтгъыл имди?
160.

Я, къурд, айтгъыл, Юсуфым неге йедин,
Комлекини ич йыртмадынъ, бутюн къойдынъ,
Не манадан Халикъдан къорыкъмадынъ, –
Пейгамбери махрум-махзун къойдынъ имди?»
161.

Ушал саат къурда Хакътан ферман кельди:
«Исраиле сёйле!» – дею эмир къылды,
Тильге келип Якъуба къурд сёзледи, –
Ялынубен темелинден сёйлер имди.
162.

Айтыр: «Валлах, Юсуфы бен корьмедим,
Эм дахи къандадыгын билъмедим,

Мағаз Аллах, Хакъ билюр, бен ич корьмедим, –
Би-гунахман, байыкъ билен!⁴¹⁾ – деюр имди.
163.

«Озинь эм пейгамбер, Хакъ ресули сен,
Небуввет изеси эм истраиль сен,
Халикъ санъа бильдирир, эм билюрсинь, –
Пейгамберлер эти бизе арам имди.
163-1

Дилер исень, сен буюргыл – бен барайын,
Ушбу ернинь къурдларыны эм дирейин,
Къамуларын табугъыньа кетирейин, –
Азретиньде ишанчыкълыкъ къылсынлар имди.
163-2.

Анлар дахи ич Юсуфы корьмедилер,
Хаше-лиллях, Юсуфа къасд къылмадылар,
Танърия – Хакъ, сизе уятлу олмадылар, –
Пейгамберлер эти бизге арам имди!
164.

Бен озим Мысырдан яньы кельдим,
Бир фарзандым вар иди, анда джойдым,
Он еди кунь олды, ич бир шей йемедим, –
Асретимден апызма аш китмез имди.
165.

Аджиз идуб, бир дагда уш туттылар,
Кендилери апызыма къан сюртилир,
Зорлыкъ иле азретинье кельтурдилер, –
Би-гунахман, сен муайен бильгиль имди».
166.

Якъуб савчы къурдынъ сёзин керчек бильди,
Кенди элиле къурда аш йедирди,
Айтур: «Банъа бу къазаны танъры вирди», –
Дуа къылып, къурда дестур верир имди.
167.

«Бу къазаны банъа вирди Мевля-Джелиль,
Сабырсызлыкъ азизлерни къылуз зелиль,
Бен къылурман имди бунда сабыр джемиль, –
Сабыр бирле мурад асыл олур имди».
168.

Яхуда ол языйле эр кунь чыкъар,
Сарубен ол къуюйа эр кунь бакъар,
Юсуф бирле хаберлешир, сёзин окъур, –
Ахвалын джумлесин бильдиюр имди.

(Девамы бар)

⁴¹⁾ байыкъ билен – ишанч иле (ишанынъыз)

2013-нджи йылнынъ
эдебий махсулы

Иса АБДУРАМАН

**ДЮЛЬБЕР, АРАРЕТЛИ,
ТЕСИРЛИ АЛЕМ**

2013 сенеси назмиетине бир назар

Озь коюмиз, шеэримиз я да узакъ бир ерде козьни, акъылны шашырған гузелликни коремиз, аджайип адиселер, муд-жизелернинъ шааты оламыз. Олар бизге эйи теэссуратлар, зевкъ бапышлайлар, дуйгуларымызны джоштыралар. Инсан акъылы, истидаты, эмегинен яратылған неснелер арасында шиириет адеми айрыджа ер ала. О – энъ дюльбер, энъ незакетли, энъ аэнкли, энъ араретли, энъ тесирли алем. Оньа кирген, онъа далған адам ич де чыкъмагъа истемей. Бойле алемни ялыньыз къальби даима сыджакъ, джошкун, акъылы гъает кескин, ирадеси къавий, сабыры кучъли ве, ниает, истидатлы инсан ярата биле. Кыркъ, элли, юз бинъ адамнынъ бириси бойле хусусиетлерге малик олмасы мумкюн. Башкъалары сатыр тизмеге, бейит уйдурмагъа, яни элинден кельмеген ишни яп-магъа арекет этелер, озълерини де, этрафындакилерни де, окъуй-ыджыларны да къыйналар. Чокълары буны – къыйналғанларыны ве къыйнагъанларыны билип турып, «иджат»ларыны исрарлыкънен девам эттирелер.

Бойле адамларны «шаир», «эдип» демезсинъ, эбет. Я не демек керек? Озьбеклерде «къаламкаш» деген сёз бар. «Къалем тар-

тыджы), «кыалемнен сызыджы» деген мананы бильдирген бу сёзни эсасен оны-буны язып, джумледен сатыр, бейит уйдурьп, матбуат-кыа ёллап турган, язганлары патта-сатта басылган адамларга нисбетен кыуланалар. Оларнын эксериети кыолуна кыалем алып, аккылына не кельсе без кягыт устуне тюшюрген, язганларын-дан, сызганларындан озьлери зевкь алган, башкыа бир шейни тюшюнмеген балагыа беньзейлер. Бизде шиир язмагыа авеслиги олганлар, «кыаламкашлар» чокь, шаирлер исе пек аз. Буны 2013 сенесининь эдебий екюнлери тасдиклай.

Баккыныз, йыл девамында бир шиирий китап биле дюнья юзюни корьмеди. Бу «Бугуныкь эдебиятымыз, шу джемледен шииретимиз насыл вазиетте?» деген суальге ачыкь-айдын джевап. Гьурбетликте олганымызда биле яхшыдыр-ямандыр йылда учь-дёрт шиирий китапчыкь нешир этиле эди. О заманларда яздыжылар бирлигине аза олганларнын сайысы аз, бедий иджатнен огьрашкьанлар исе чокь эди. Шимди бунын тамам терсини коремиз. Иджаткярларымыз санки чокь, олар яраткьан махсулат исе аз. Маьсулатнын олганы да эксери алларда юксек дегиль, адий талапларга биле джевап бермей.

«Адий талаплар», «юксек талаплар», дегенде нелерни козьде тутамыз? Иджаткярларымызнын арасында бельки буны яхшы бильмегенлер де бардыр. Шуны козь огюне алып, булар хусусында айры-айры токталмагыа истейим. Башта юксек талаплар не олганы аккында фикир юрсетейик. Юксек талап шу ки, яратылган эсер звеля озьгон, аккыллы, араретли, айдын ренкли, терен гьаели, хулясасы окьуйыджыда чокь эйи дуйгулар я да кучьлю нефрет уянытдыжы олмалы. Боиле эсерлерни классикеримизден Ашыкь Умер, Шевкий Бекторе, Бекир Чобан-заде, Амди Гирайбай, Эшреф Шемьй-заде, Энвер Селямет, соньки девир эдиплеринден Сеитумер Эмин, Шакир Селим, Юнус Кыандым, Шерьян Али, Шукри Аппаз кибилернинь иджат дефтерлеринде корьмек мумкюн. Юкьарыда кьайд этигим юксек талапларга толусынен джевап бере биледжек эсерлер 2013 сенеси окьуйдыжыларга такьдим этильген шиирлернинь арасында бар экенми? Миллий матбуатымыздан бу суальге джевап кьыдырдым. Держ олунган шиирлерни дикькьатнен, базыларыны текрартекрар окьудым. Ве эписи олып бир эсерде токталдым. Бу – Аблязиз Велиевнинь «Йылдызда» (№1) басылган «Атларымыз кьайда бугуны?» серлевалы шиири. Эсер окьуйыджынынь дикькьатыны бир кереден озюне джелп эте ве оны тюшюнджеге далдыраракь, хаялларыны узакь-узакьларга алып кете.

Кьуванчлы вакьиа. Эдебиятымыз мейданында яньы, истидатлы шаир пейда олды. Бу – Эбазер Ускютлю. Онынь «Кьырым» газетасында (июнь 12) басылган «Ферьядынь кьана?» серлевалы шиири мевзу джезтинден Аблязиз Велиевнинь юкьарыда кьайд этильген шиирине ошап кете. Муми онда шиир язув кьаиделерине толусынен риает

этиле ве кьоюлган макъсаткя иришиле. Аблязиз Велиевнинь кене шу журналда (№5) дердж олунган «Аят манъа гуль олып бакъты...» деп башланган дёртлюги, Шерьян Алининь «Не гузель ки, сиз бар-сыз» («Йылдыз» №4), Шукри Аппазнынь «Авдетимнинь теркибинде гурбет дады» («Кырым»), январь 30) серлевалы шиирлери ве даа бир кьач эсер юксек талапларгя о я да бу дереджеде джевап бере. Эмине Усеиннинь «Гульзарым» («Йылдыз» №1) деп адландырылган циклында дюльбер лирика, гузель фикирлер мевджут, алма мевзу янъы дегиль. Онда озьбек классик поэзиясынынь аэнки ве тую сезилип, корюнип тура.

Энди адий талапларгя джевап берген шиирлер акъкында фикир юрсетейик. Элине кьалем алып, шиир язмагя истеген адам бу талапларны бильмеси шарт. Чокь языкъ ки, арамызда буны яхшы бильмегенлер, билип туруп, назар-итибаргя алмагъанлар да бар. Не исе де башта бу талаплар нелерден ибарет олганыны хатырлатмагя истейим. Иджаткяр эвеля шиирни не макъсатта язаяткъаныны, окъуйджыларгя не айтмагя истегенини яхшы бильмек керек. Буюн арекетлер – язылган эр бир сатыр, эр бир сёз огге суюльген гяеге бойсундырымалы. Шиирнинь везини, кьафиеси, турагы, буюн ольчулери еринде олмасы шарт. Шиирнинь юкю пек агъыр олса, онда фикирлер кьайнап, алевленип турса, онынь «кьалып»кя сыгъмайджагы дююлса, сербест шекильде де язмак мумкюн. Эбет, сербест шиирнинь де озюне хас кьаиделери бар. Онда да везин ола. Бу фикир далгъаларында корюне. «Далгъалар» арасында кьафиелер де олмасы язим. Акс алда о шиирий дегиль, адий сатырларгя чевириле.

«Адий сатырлар» дедим. Юкярыда кьайд эттигим «кьаламкашлар» тизген бойле сатырлар пек чокь. Кимерде миллий неширлеримизде окъуйджыларгя шиир сыфатында такъдим этильген материалларнынь энъ аздан 80-90 файызыны тешкиль этелер. Базы вакытларда бир саифе материал ичинден эки сатыр акыкый шиир тапмасы кучь ола. Бойле материалларны окъуган адамда: «Бу муэллифлер озь фикирлерини адий макъале тарзында беян этселер яхшыджа оладжагыны анъламай экенлерми?» деген суаль догъа. Олар бельки бу хусуста дегиль, шиирий сатыр яратып, чокълукъкя косътермек акъкында тюшюнедирлер. Кьаиделери риает этильмесе, гяеси, мундериджеси, сеси, ильваны акъкында баш ёрулмаса, бойле сатырлар пек кьолай тизилелер. Энди окъуйджылыргя танылган, китабы дюнья юзюни корьген Рустем Джелиль бир дёртлюгинде бу хусуста шай яза («Кырым» газетасы, январь 16):

Назмие бахчасында рухланып кезем.
Толаларны тизгендай сёзлерни тизем.
Тизильген сёзлеримден сатырлар ола.
Сатырлардан – шиирлер, дефтерлер тола.

Дёртлюк шакъа тарзында язылганмы, джиддийми, бильмейим, эр алда лирик къараман шиир яратмакъны адий зенааткъа чевирген инсаннынъ я да «къаламкъашнынъ» бедий иджатнен багълы фикирини пек догъру ифаде эте. Онынъ ичюн шиир язмакъ бир шей дегиль: бильген сёзлерини тола тизгендай тизе бере. Асыл олган шейни шиир деп эсап эте ве озю окъумакънен къанаатланмайып, окъуйджыларгъа да такъдим эте.

Рустем эфендининъ дёртлюги мени ильхамландырды. Нетиджеде эсерлеримнинъ сырасындан «Шиирнинъ догъувы» серлевалы шиирчик де ер алды. Мына о:

Язам...
Сызам...
Кене язам.
Инечикнен
Къую къазам.
Санки лайдан
Ясап алтын,
Чекем
Азап...
Чёкем,
Азам...

Шиир догъа.
Ташкъан дуйгъу,
Эеджаннен
Бакъам онъа.
Олса айдын,
Олса гузель,
Эм семирем,
Эм де осем.

Бедий иджатны оюн беллемеген, онынънен джиддий огърашкъан адам, насылдыр зенаат саибинден, «къаламкъаштан» фаркълы оларакъ, шай фикир юрсете ве шай да япа. Языкъ ки, бизде бойле иджаткъарлар пек аз. Рустем Джелильнинъ дёртлюгиндеки киби фикир юрсеткен инсанлар исе занымджа чокъ. Олар манасыз, мантыкъсыз, къафиесиз, олъюсиз сатырларны тизе берелер, без къагытны къаралай берелер, газета-журнал муарририетлерине ёллай берелер. Къулакъкъа кимерде «язалармы, бунъа да шукюр этмек керек» деген сёзлер чалына. Бу да халкъымызнынъ башына тюшкен фааджиа акъбетлеринден бири, эбет. Аньлаймыз. Амма газетада я да журналда басылып, базыда атта китапчыкъ олып чыкып, окъугъан адамгъа асыл да тесир этмеген, онда ич бир дуйгъу уянтмагъан, онынъ къыйметли вакъытыны хырсызлагъан сатырлар-

нынъ тизильгенине не ичюн шукюр этмек керек экен, мен буны анълап оламайым. Шукюр дегиль, бельки фикир этмек керектир.

Мына сизге окуйыджыга газета вастасынен шиир сыфатында такъдим этильген сатырлардан нумюнелер:

Бирлик эдик о вакъыт бизлер.
Бири-биримизге дост эдик.
Амма кечти о гузель кунълер.
Ёлымызны джойып, деньиштик.

Мен Кырымны пек севем.
Джан-юректен яшлыкъка тилек этем.
Эр бир койде корюшюв байрамлары олсун.
Къан-къардашлар бир-биринен таныш олсун!

Къырым эди бизим.
Олур кене де.
Бирлик олсакъ бизлер,
Талап этсек кунъде.

Мында не ольчю бар, не къафие. («Бизлер – кунълер»), («эдик – деньиштик»), («севем – этем») ве иляхрелер къафие олалмай). Эбет, муэллифлерде бир шейлер айтмагъа истек бар. Амма шиир, шиирий сатыр ёкъ. Бизде юзлернен йыллар девамында шекиленген, башкъа тюркий тиллердекинден фаркълы олгъан шиир язув къаиделери мевджут. Шиирий сатырлары олмасы ичюн олар башта къаиделерни огренмек кереклер.

Истидатлы яшлар козьге чарпалар. Олар яраткъан сатырларда кучлю дуйгу, гузель, базада терен фикирлерни корьмек, ис этмек мумкюн. Амма шииретимиз талапларына толусынен джевап берген эсерни тапмакъ кучь. «Йылдыз»нынъ 4-нджи санында Гульсум Халилованынъ шиирлери басылды. «Аят оюнлары» серлевалы шииринде фельсефий фикирлер бар. О шиирини бойле сатырларнен битире:

Энъ адалетли махкеме – бу аят.
Джезасыз къалмай ич бир къабаат.
Базылары бунъа яшайыш дер.
Факъат бу яшайыш олюмден бетер.

Башта ольчулерини бакъайыкъ. Биринджи сатырда умумен 11 эджа олса, экинджи ве учюнджисинде 10, дертюнджисинде кене 11 эджа. Туракъ деген шей умумен ёкъ. 11 эджалы сатыр учь къысымгъа болюндежек олса, ольчюси 4+4+3, оны дёрт къысымгъа боледжек олсакъ, ольчулери 3+3+3+2 олмакъ керек. Бу, шиирнинъ

техникасынен баглы меселе. Шиирнинь хулясасыны корьген адам-да «кьабаат джезалангъан шараите яшамакъ не ичюн олюмден бетер экен? Инсан кьабаат джезаланмагъан шараите яшамакъ керек экенми?» деген суаллер догъа. Гульсумнынь ишбу сечимге кирген «Фикир юрютем» серлевалы ве башкъа шиирлеринде де бойле техникий ве мантикый хаталар, нукъсанлар бар. Истидатлы яшларымыздан Заира Зейнетдинова ве Эльмара Мустафаеванынь «Къырым» газетасында (март 20 ве июль 17) басылгъан манзумелеринде де тыпкы шу хаталарны коремиз. Мына Эльмаранынь «Истанбул» серлевалы шииринден дёрт сатыр:

*Безь кьанатлы чагъалагъа айланып,
Кечмишнинь эски саифелерин ачып,
Шу кенарсыз ве шень, парлакъ ойларымда
Мен кене де учам гузель Истанбулда.*

Къана мында ольчу, къана мында кьафие?

Яшларымыз шиир язув кьаиделерини огренир ве хаталарыны тюзетирлер, эбет. Я озьлерини профессионал эдиплер сырасында сангъан ве кьаиделерни аля даа керекли дереджеде меним-сегегенлер не япмакъ керек? Юкьарыда кьайд эттим, олар да, кьаиделерни билип туруп, кимерде назар-итибаргъа алмагъанлар да бар.

Кьаиделердеки эсас талап кьафиелер, туракълар, везинлер ерли-еринде олмасынен баглы. Бунынь не олгъаныны анылатмакъ ичюн Шукри Аппазнынь юкьарыда аныылгъан «Авдетимнинь теркибинде гьурбет дады» серлевалы шиирини толусынен мисаль тарзында кетирмеге истейим:

*Топрагъындан кьопарылгъан кельмешеклер
Кьундагъында богъып намус-арларыны,
Ерлештире чешит сахте тунч бешиклер
Меним алтын бешигимнинь янларына.
Елькен чокътан парча-парча, чалыш, курек,
Авдетимнинь теркибинде гьурбет дады.
Ватан сеси эмир эте – «Къайтмакъ керек»
Башкъалыкьтан башталыкькъа адым-адым.*

Шукри, иджаткъа даима буюк месулиетнен янашкъаны ичюн, башкъа эсерлериндеки киби мында да эр бир сатыр кьырымтатарджа шиир язув кьаиделери эсасында яратылмасыны теминлей. Бакъыныз, биринджи сатыр 4 эджалы учь кьысымдан ибарет (эписи 12 эджа). Бу тертип шиирнинь соньки сатырына кьадар девам эте, ич бир сатырда бозулмай. Кьафиелери толугъа: «кельмешеклер – бешиклер», «арларыны – янларыны», «курек – керек», «дады – адым».

Эр шей ерли-еринде. Бундан җайры, сатырлар, сөзләр толусы-
нен огте сюрюльген җаени ачмаҗа, окъуйджыны тюшонджеге
далдырмаҗа, онда яны фикир, дуйгу уянтмаҗа хызмет этелер.
Нетиджеде акъикый шиир доҗа.

Энди Певат Зетининь «Нечюн сустыкы» адлы китабына кирген ве
«Къырым» газетасынын 6-февраль санында басылган «Тылсымлы
йыр-эзгилер» серлевалы шиирини козьден кечирейик:

*Ана-Ватан пак баҗрында яратылган йыр-эзгилер,
Эджатларнынъ кыйгысыны, кьуванчыны акс этелер.
Юреклерни мефтюн эткен джазибели наҗмелер,
Несиллерден-несиллерге бир узылюксиз етелер.*

*Ойле назик, ойле йымшақ тылсымлы йыр-эзгилер,
Оны кьальптен азап чекип халк доғурган тилинде.
Йылар бою кемалына – кьувамына кельгенлер,
Джошкун юрек иджра этип, эп яшаткьан дилинде.*

*Асырларнен миллетиме шеньлик берген хайтарма,
Бу ферахлы аэнклернинъ далгьасында учамыз.
Севги, эмек яратыджы, биз ильхамджы оламыз,
Яны-яны йыр-эзгилер эп ярата халкьымыз.*

Дикькьатынызны соньки дёртлюкке джелп этмеге истейим.
Йыр-эзгилер акъкындаки сөз бирден «хайтарма»җа кече. Сонь
кене «бу ферахлы аэнклернинъ далгьасында» учкьанымыз айтыла.
Буньа да итираз бильдирмей турайыкь. «Севги, эмек яратыджы,
биз ильхамджы оламыз» дей муэллиф. Биз кимге ильхамджы ола
экенмиз, аджеба? Буны да бир четке кьойып, экинжи дёртлюк-
нинъ соньки сатырыны дикькьатнен окъуйыкь. Лаф йыр, эзгилер
акъкында кетсе, оларны «джошкун юрек» насыл иджра эте экен,
аджеба? «Джошкун юрек» иджра эте олса, «эп яшаткьан дилин-
де», денилгенини насыл аньламакь керек? Шиирде кьафиелер
зайыф. Соньки дёртлюкте умумен кьафие ёкь, демек мумкюн.
Ве, ниает, бу шиир не макьсатта язылды, муэллиф окъуйыджыҗа
не айтмаҗа истей? Мантикьсызлыкьлар да козге чарпа. Буньа
беньзеген кьусурларны, окъуйыджыда суалер доғурган, ман-
тыкьсызлыкь сезильген сатырларны Рустем Джелиль ве Васфие
Кьыпчакьнынъ «Къырым» газетасында (январь 16, март 20) басыл-
ган шиирлеринде де коремиз. Васфие ханымнынъ «Бойсунмаз»
серлевалы шиири «Халкьым – деньиз, халкьым – далгьа» деген
сатырнен башлана. Иса Абдураманнынъ бундан элли йыл эвель
язган «Халкьым, сен – деньизсинь, далгьалы деньиз. Мен исе

сендеки бир тамчы сувум» деген сатырларны хатырлата. Меселе бунда да дегиль. О, шиирини бойле сатырларнен екюнлей:

*О хорланыр ве буюлюр, лякин сынмаз,
Буюн эгмез, мунафыккыа сатылмаз.
Куреш этсе, халкыны кимсе токътаталмаз.
Ольсе де, о душмангъа ич бойсунмаз!*

Биринджи сатырдаки ольчюлер $4+4=8$ олса, сонъки дёртлюкте тамамен башкыа ольчюлерни ($4+4+4=12$; $4+4+3=11$; $4+4+4=12$; $4+3+4=11$) коремиз. Бу дёртлюкте кыафие де ёкъ, демек мумкюн.

Аблязиз Велиевде 2013 сенеси иджадий фааллик корюнди. Буны такъдирлемек, оныа «Машалла!» демек керекмиз. Мен юкярыда онынъ «Атларымыз кыайда бугуны» серлевалы шиيري юксек талапларгъа джевап бергенини кыайд эттим. Амма онынъ журналымызда шу шиирнен берабер басылган «Куль олдылар» серлевалы эсеринде о не айтмагъа истегени яхшы анылашылмай. Шиирнинъ башында лаф айырылув, эки яш аят адлы бахшышы сайлап оламагъанлары акъкында кете. «Онынъ (аятнынъ) йылдызыда олмадыкъ бизлер» дениле. Ве шиир ашагыдаки сатырларнен екюнлене:

*Билесиз, кыыралы, ханы, реиси,
Эписи, эписи ерге дёндилер.
Кеттилер бульбульдай сёйленип, сайрап.
Ниает куль олды, яни сёндилер.*

Окьюйджыда: «Муэллиф не дейджек ола, насыл гъаени огге сюре», деген суаль догъа.

Акыкый шиир даа кимсе анылап оламаган насылдыр иляхий кучьлер тесири алтында яратыла. Шу кучьни сезмеген адам шиир язмакъ макъсадында кюлуна кыалем алмамакъ, оны сезген адам исе иджадий ишке киришкенде ёлуны шашырмамакъ, шиир язув кыаиде-талапларына даима риадет этмек керек.

Гульнара УСЕИЧОВА

АЯТИЙ, ДЖОШКЪУН, ЗЕМАНЕВИЙ ИКЯЕЛЕР

Кечкен сене несиримизге бир назар

Земаневий кырымтатар несири ичюн яваш-яваш куветлен-меге имкянлар догъаята – йыл-йылдан несирде яны адлар пейда ола. 2013 сенеси матбуатта бир сыра яны несиер эсерлер басылды. Яш муэллифлер кет-кете озь теджрибелерини арттыралар, матбуатта оларнынъ яны эсерлери пейда ола.

Бу сырада Гульнара Ильясованы ве Айше Акиеваны айрыджа къайд этмек мумкюн. Экиси де ана тилинде язган икяелеринен озьлерини косьтердилер. Оларнынъ бу ишанчлы адымлары илериде несиримизде къавий ер ишгаль этеджеклерине умют догъура.

Гульнара Ильясованынъ 2013 сенеси «Йылдыз» междмуасында «Келин» ве «Тынч аятны арзулап» адлы икяелери басылды. «Келин» икяесинде аятий бир мевзуны сечкен муэллиф, шу мевзуны зиядесинен тафсилятлы этип айдынлата. Йигирми саифели икяе, эр бир яш кызынынъ омюринде оладжакъ муим вакъианы – келинликни тасвирлей ве икяе къараманы олган ишбу кызы ичюн келинликнинъ насыл кедерли олып чыккъаныны ачыкъ-айдын косьтере.

Эм тюшюнип-ташынып язганына, эм икяе, умумен, яхшы олып чыккъанына шубе ёкъ, лякин муэллиф оны пек создайып, сюслеп язган олса, икяе даа джошкъун олып чыкъар эди.

«Тынч аятны арзулап» икяесинде эки апте-къардашнынъ дженк вакътындаки яшайышлары акъкъында сёз юрсетиле. Эки къорантанынъ да аяты партизанлыкьнен багълы. Гульнара Ильясова икяесинде айдынлаткъан вакъиалар иле кырымтатар къадынынъ миллий адетлерге садыкълыгъыны тасвирлей. Икяенинъ нетиджеси адджы – халкънен бирге башларына сюргюнлик беласы тюше. Эгер икяе къараманы аяткъа бираз башкъаджа бакъкъан олса, яни рус офицерининъ теклифини къабул этип, онен баш

багълагъан олса, бельки озюни эм балаларыны сюрюнликтен къуртара биледжек эди. Лякин ёкъ, Анифе онынъ теклифини ред этип, балаларынен сюрюнликке огърай. Эм Анифенинъ бу арекети, онынъ къатты къарары окъуйджыда итибар догъура – къырымтатар къадыны озь намусыны, озьгюнлигини, миллий анъыны сакълап къала.

Айше Акиеванынъ «Бизлерге тюш олып корюнген омюр» икяеси – анасынынъ къадрини бильмегени ичюн балалыкъ омюринде онъмагъаны, эм анасына япкъан бутюн яманлыкъларнынъ акс седасы озюне къайтып кельгени акъкъында. Кедерли мевзугъа даа да кедер къошып язгъан муэллиф, окъуйджынынъ дикъкъатыны тамамиле джелъп эте.

Апансыз олюмнен биткен бу икяе зиядесинден мазун олып чыкъа, гонъюллерде гъамлы фикирлер догъура. Менимдже, эр бир муэллиф озь эсеринде бир де-бир ярыкъ, джанлы учкъунны сачып, кедерликлерни зиядесинден къабартмамакъ керек. Чюнки аят девам эте. Икяелернинъ гъаелерине бакъмадан, умумен, оларда – рух котериджи, эм ярыкъ бериджи ренклер чокъча олмакъ керек.

14-яшында Бекир Аблаев эдебияткъа къыскъа, откъюр икяелеринен адым атаята. О, «Йылдыз»нынъ конкурсунда «Бир ютум темиз ава» икяесинен иштирак эткен.

Буюклер тарафындан онъа эвельки Къырым акъкъында, къырымтатарларнынъ сюрюнликте, Орта Асияда яшайышлары акъкъында икяе этильген левхаларгъа эсасланып язгъаны эм балалар ичюн, эм буюклер ичюн меракълы, чюнки буюклерни дикъкъатнен динълеген, эм эшиткенлерини къабилиетине коре къягыткъа алгъан яш муэллиф, ишине джиддий янаша, язмагъа авеслиги эп арткъаны корюнип тура. Бекир энди бир къач китапчыкъларнынъ, джыйынтыкъларнынъ муэллифидир.

Даа бир истегим бар. Несирге яш муэллифлер адым аталар. Яшлыкъ – арзулар, хаяллар, гъайрет, янъы енъишлер, чешит макъсатларгъа ынтылув, шеньлик, шакъа-къората, эм севги чагъыдыр. Яш муэллифлеримиз эдебиятымызда, несирде нурлу, гъайретли сатырларнен ярыкъ образлы эсерлер яратмагъа ынтылмасалар, олардан гъайры бойле шейни бугунъ ким япар?

Мен беллесем, зиядесинен козыяшлы мевзуларны усталыкънен айдынлатып косьтермек, эр бир мевзуны джанлы суретте ифа-делемек – бу акъыкий истидатларнынъ арджыдыр.

Эльбет, эр бир муэллиф озю истеген мевзусыны сечип ала, лякин эр бир мевзуны, атта гъам-къасеветлисини де, окъунакъларны этип язмакъ борджлу. Окъуйджылар икяени окъуп, мемнюн къалсынлар деп, яш муэллиф теджрибесини арттырмакъ ичюн, озю чокъча окъумакъ, дюнья классиклерининъ эсерлеринден орьнек алмакъ керек.

Окьюйыджыларнын иджадындан НАЗИФЕНИНЬ «Омюр, худжур оюнларынь бар сенинь» адлы икяеси басылды.

Икяенинь эсасында – балалыкта садык дост олган эки оглан – бирининь олюм алында яткан вакытында олар экиси сой олганы анылашыла. Тесирли икяе, кьолайлыкнен, бегенилип окюла, муэллиф сёзни усталыкнен кюллана, эм икяенинь со- нунда окьюйыджыда насылдыр енгиллик дога.

Кечкен йыл несиримизде энди белли олган муэллифлернинь де бир сыра яньы икяелери дюнья юзю корьди. Эр бирининь мевзусы – аятий, мукьайтыкнен сечилген, эр бир муэллиф- нинь икяе яратувга озь джиддий бакьышы, янашувы, усулы бар. Услюп акькында сёз юрсетсек, бугуьнки куньде икяе язууда ифадели услюби олган муэллифлеримиз аз. Чюнки, кимсе, белли себеплерге бинаэн, мунтазам тарзда икяе яратмакнен мешгуль дегиль.

Лейля Алядинованынь «Лагьап алтында» икяеси актуаль мевзу – «танышлыкны» айдынлата. Аятымызда сык расткельген, эм ки- мер тешкиятларда онсыз адым атылмаган «танышлык» белясы эп яшай. Сенинь бир де-бир ерде таныш-билишлеринь олмаса – чырагынь янды – не ярдым этерлер, не невбетке кюярлар, не де эсериньни басмагьа йиберсень, истидатлы ызылса биле, бинь бир хата тапып, кьайтарылар. Лейля ханымнынь мезкур икяеси- ни окьур экенсинь – эр бир персонажны, чизгилерини таныйсынь, эм де икяенинь мевзусы зиядесинден аятий эм актуальдир.

Васфие Кыпчакованынь «Сынав оюны» икяеси – кьадын зийреклигини тасвирлей. Омюр бою эр бир анылашылмаган вазиетнинь харесини тапкан, эм яш зенаатдашына омюрлик янь- лышмамагьа ярдым эткен, акьыл огреткен, эсли-башлы кьадын акькында икяени окьуганда, севинесинь – «Знай наших!», деп акьыллы кьадынгьа эльчирпмакь истейсинь. Керчектен де, икяе окьюйыджыларгьа, хусусан яш кьызларгьа акьыл огрете, атта ен- ишлернинь ёлуны косьтере, десем, яньлышмам. Эм икяе гузель тильнен ызылган, енгиль окюла, дикькьатны джелъп эте.

Сейяре Меджитованынь «Акьикый севги учкьуны эбедий» икяе- си эпимизге акьикый севги эбедий олганыны бир даа бедий суретте тасдиклай. Гьамлы икяе гоньюльге тесир эте, ызылган сатырларда, персонажнынь такьдиринде окьюйыджынынь гонью- лине якьын дуйгулар уянта, аяткьа ишанч догура.

Икяенинь шекили бираз публицистик эсерге ошагьанына бакьмадан (бир чокь тарихлар олганы ичюн), эсер гоньюллерде терен из кьалдыра.

Эрвин Бекировнынь «Тюрленюв», «Кьаргыш», «Юректеки яныкь», «Баба агьагьанда» киби кучюк левхалардан ибарет «Кьасаба левхалары» зиядесинден тесирли.

Бу левхалар кьырымтатарларнынь кедерли яшайышынынь

парчаларыдыр. Аякин эписининь сонъу айдын, ишанч догъурган нокытада екюнлене, хусусан дёртунджи икяе. Муэллиф эсерлеринде, русча айтаджакъ олсакъ, тамам: «Краткость – сестра таланта» ибаресине риает этип язганы корюнип тура. Эм онынъ икяелери окъунакълы, динамизм иле язылган, бу чизги, шубе-сиз, икяеге тирилик кьоша, окъуйыджыны джоштура. Менимдже, бизим кимер яш муэллифлеримизнинъ иджадында тамам шу динамизм, отъюрлик деген шей етишмей.

Умумен алсакъ, 2013 сенеси дюнья юзю корьген повесть ве икяелер чешит мевзуларда язылганына бакъмадан, эпсини бир ынтылув бирлештире – эр бир муэллиф эдебиятымызда янъы саифелер ачылмасыны арз эте, янъы салмакълы, маналы, огретиджи эсерлер язып, эдебиятымыз янъы seviyеге кечип, инкишаф этмесини истейлер. Кечмишнен тенъештирсек, эльбет, бугуньки эсерлерининъ тили зайыфча корюне – яш муэллифлерге яхшы муаррирлик керек, эм муаррирлик бугуньки эдебиятнынъ муим меселелеринден бири: теждрибели языджыларымыз, муаррирлеримиз бар исе де, шимдики нешрияларымыз чыкъарылган китапларнынъ, кейфиети, бедийи seviyesi юксек олмасына эмиет бермейип, оларны муаррирликке джелъп этмейлер. Бу меселе Языджылар бирлигимиз, эдебиятшынаслар, джемаатчылыкъ тарафындан ортагъа кьоюлып мытлакъа чезильмек керек.

Муэллифлеримизден даа да чокъ, гузель, джанлы, истидатлы эсерлер беклеймиз!

«Йылдыз»нынъ «Окъуйыджылар иджадындан» рубрикасы алтын-да Эскендер Люмановнынъ бир къач омюр левхалары басылды. Меракълы, окъунакълы тарзда язылган кыска икяелер муэллифининъ аятында сюргюнлик йыллары олып кечкен вакиаларнен багълы.

«Къартлар агъызындан» рубрикасында «Йылдыз» журналынынъ даимий муэллифи олган Къадыр Велиев акъкъында айрыджа айтмакъ лязимдир. Къадыр Велиев йыллар девамында халкъ агъыз яратыджылыгъыны джанландырмакъ ичюн кучъ-къуветини аямай чалыша. Онынъ Къырымны бойлап, къартлардан язып алган риваетлери бизим миллий матбуатымызда айрыджа ер тутар.

Халкъ агъыз яратыджылыгъынынъ инджилерини болдурмай топлап, эм меджмуда, эм газеталарда бастырган Къадыр Велиев айрыджа алгышларгъа ляйыкъ! Къартлардан язылып алынган «Учъ ёлджу», «Падиша кызы», «Фатих Мемет султаннынъ сучу», «Дагъджынынъ акъыллы кызы» киби риватлер, масалар окъуйыджыларны эвель заманларгъа алып кетип, тилимизнинъ, меде-ниетимизнинъ зенгинлигини, адий халкънынъ акъылданелигини, зийреклигини тасвирлей.

Къырым языджылары бирлигининъ учъ тильде нешир этильген «Къырым» адлы янъы меджмуасынынъ 2013 сенеси 1,2,3,4-нджи

санларында кырымтатар язиджылары ве дигер муэллифлернин бир сыра эсерлери басылды. Эсерлернин эксерieti, кырымтатар халкынын Ватанга авдет олувы акъкында тесирли эсерлер.

Медиханын (Медиха Мамбетова) «Ватанда бир эв кыраиык» адлы повести де аины шу мевзуда – кырымтатарнын омюри, ынтылулары акъкында. Повестьнин тили эм язув услубини яш муэллифлерге дерслик деп танымак мумкюн.

Сейяре Меджитованын «Янын антер» эсери ахляк мевзусына багышланган. Бутюн омюрини, саглыгыны аямай чалышкан, балаларыны осьтюрген кыадынга кяртайганда не балалары, не торунлары урмет косьерелер. Торунынын оладжак тоюнда киймек ичюн атта янын антерге биле мухтадж гъарип кыадыннын мерхаметли кюмшуларга куню кыала – олар онъа янын антер алып берелер. Омюрнин аджыныкылы алларыны усталыкнен тасвирлемеге билген Сейяре Меджитованын икяелери эр даим ифадели, джанлы олып чыкыа.

Умумен алсак, кырымтатар несир жанрынын кет-кете кыуетлешмеге, ренклешмеге, инкишаф этмеге имкяны бар. Аятымызда янын адымлар, енишлер керчеклеше, халк макъсатларына иришмеге тырыша. Несир эсерлерде шу ренкли, енишли-ёкышлы аятны тасвирлемеге, муэллифлернин ильхам эм джошкыунлыгы эп артмакта. Бу кыуванчлы ал эпимизни севиндире. Эдебиятымызга, хусусан несирге илериде даа янын янын муэллифлер кыошуладжыгына ишанчымыз буюк.

Эдиге КЪЫРЫМАЛ

КЪЫРЫМ ТЮРКЛЕРИНИҢ МИЛЛИЙ КҮРЕШИ

(Китаптан парчалар)

Девамы. Башы 1-нджи санда.

1909-1916-нджы йылларда къырымтатарлар арасында янғы миллий акъымлар

XX асырның башында Къырымдаки умумий муит муим деныш-мелерге оърады. Хусусан мааллий санайында корюльген икътисадий инкишаф ве даа зияде кочкен руслар долайысынен шеэр эалисининь кет-кете артмасы бир чокь алларда халкъының структурасыны деныштирди .

Бу денышмелерле башта къырымтатарларның 83,7 файызыны тешкиль эткен койюлернинь кениш кутълелери факъырлашты. Даа 1880-нджи йылларда 321.977 гектар топракъ къырымтатар халкъының хусусий мулькю эди, 4.036 татар 29.986 гектарны ортакь олып, къошулып ишлей эди. 28.812 татарның исе не хусусий, не де киралыкъ топракълары бар эди. Къырымның умумий колеми 2.616.000 гектар ве хусусий топракъның джемиси 1.672.343 гектар олганына коре, къырымтатарлар ярымаданынь 1/8-ине ве хусусий топракъның 18 файызына саип эди, чарлыкь ханеданына, кильсе

ве шеэрлилерге аит топрагы исе 17 фыйызны тешкиль эте эди. Топракъ гъайып этиов татар койлюлерининъ икътисадий ве ичтима-ий аят шарайтлерининъ фенолашмасына себеп олды. Бу вазият Таврия Зираат Даиресининъ Статистика Бюросынынъ арасхырма нетиджелеринден де беллидир. Япылган тедкъикъатларга коре, талиль этильген Кырымнынъ энъ буюк татар койлеринден олган Ускютте ве Тувакьта вазиятнинъ гъает фена олганы ве аз сайыдаки зенгин чифтликлерден гъайры, Ускютнинъ ве Тувакьнынъ бутюн халкъы фрукъаре ве ярынына эмин олмагъаны къайд этиле. Бу тесбит Таврия Вияyeti Халкъ Догуьмы ве Олюм Статистикаларынен де тасдиқълана. Бунъа коре, 1897-1913-нджи йылларда ортаджа нуфус артувы ортодоксларда – 2.45%, лютеранларда – 2.34%, ядилерде – 1.62%, мусульманларда исе 0.71% эди.

Укъукий вазият де айны шекильде – ич аджыйджы дегиль эди: Чарлыкъ Русиесине хас олган сыныфларга айырмадан долайы татар халкъынынъ деерлик бутюн имтиязлары аз олган койлю ве кучюк буржуа сынфына киргендир. 1915-нджи йылда рус асылзакъ-делери дин адамларынен бирликте Кырым нуфусынынъ анджакъ 1.54% тешкиль эткен мусульман дин адамларынынъ бир къысмы даа зияде имтиязларга саип олабилген эдилер.

Кырымтатар тасиль системи Русие чарлыкъы къанунлары вастасынен 1917 сенесине къадар садедже башлангъыч мектеплер, схоластик медреселер, «Рус-Татар мектеби» ве Симферопольдеки лицей севиесиндеки тек бир «Татар оджалар семинария»сына малик эди.

Кырым мусульманларынынъ диний аяты башында Таврия муфти-сининъ булунгъаны Мусульман Улема Идареси тарафындан идаре этилир эди. Диний башлыкъ оларакъ о, 1794 сенеси тайин олунды. 1796 сенеси муминлер арасында ортагъа чыкъкъан укъукий ме-селелерни шериат эсасларына коре аль этильмесине мусааде олунды ве 1831 сенеси Таврия виляетиндеки ве Русиенинъ баты больгелериндеки бутюн мусульманлар онъа таби этильди. Факъат, векаяетликлери акыкъатта садедже лафта къалып, бутюн ролю са-дедже Кырым мусульманларыны темсиль этмек эди. Ерли халкъ тарафындан сайланмай, аксине, Ички ишлер назирининъ теклифи узерине Чар тарафындан тайин олуныр эди. Таврия муфтисининъ асыл иджра органы олмасы керек Мусульман Улемасы Идареси асылында чокъ сынырланган олып, Таврия Вияyeti Идаресине ве Ички ишлер назирлигине багълы эди. Атта Мусульман Улемасы Идаресининъ къятилиги киби кучюк бир вазифеге тайинлев биле Ички ишлер назирлигининъ тасдиқъыны талап этер. Бу идаренинъ терджиманы биле догърудан-догъру виляет идареси тарафындан тайин олунур. Садедже кучюк дереджели дин адамлары, имам-лар озъ джемаатлары тарафындан сайлана билир эди. Факъат бу сечимни де виляет идареси тарафындан тасдиқълатмакъ зарур ве виляет идареси имамларны вазифелеринден бошатмакъ векаяет-

лигине саип эдилер. Имтиязлы ортодокс дин адамлары, аксине. Имамлар девлеттен маллий ярдым корьмей, ихтияджлары тамамен джемаатлары тарафындан оделенди. Буниньнен бир сырада мусульман дин адамларынынь буюк бир кысмы дин адамлары сынфына кирсетильмеди. Месея, 1910 сенеси Кырымдаки 1500 улеманынь садедже 300-400 кьадары дин адамы сынфынынь имтиязларына малик, кьалгьанлар исе койлю ве кучюк буржуа оларакь кьабул олунды. Джемаат имамларынынь диний меселелердеки баш урув ерлери Мусульман Улемасы Идареси эди. Факьат бу кьарар нихай оларакь кьабул этильмеди; Таврия губернаторы ве Ички ишлер назирлигине кьадар бармакь керек олур эди. Назирлик оньа багьлы меселелерде нихай кьарар алмакь акькьына саиптир. Бу да Мусульман Улемасы Идаресининь тамамен диний маиетине малик меселелерде биле Рус идаре акимлерине таби олгьанынь исбат эте. Кырым мусульманларынынь акьлары тапталгьанынынь энть типик орынеги вакьыфлар меселесидир. Русие Кырымны запт эткен заман Кырымда бутюн мусульман халкьынн джемаат малы оларакь 457.800 гектар вакьыф топрагы бар эди. Юкьарыда бахс олунгьан топракь мусадерелери акьибетинде бу микьдар 1917 сенеси 95.499 гектаргьа тюшти. Факьат кери кьалгьан вакьыф топрагы да Чар тарафындан тасдиklangьан 5/17 июль 1874 сенеси Назирлер шурасынынь кьарарына коре Мусульман Улемасы Идаресини бу топракь незаретинден кьуртармакь маначыгы иле улема идаресининь вежлетлигинден алынып, бу вежлетлик Девлет Топракь назирлигине авуштырылды.

Кьайд этильген бу топракь саиплиги, сыныфлар, тасиль системи, диний муэссиселер ве вакьыфлар меселелери 1917 сенеси инкьиябында кьырымтатарларнынь миллий ве сиясий акь саиби олмамаларынн бир сыра миллий акьымларнынь темель меселеси олды. Бу меселелер, эм бу инкьияпнынь, эм де ондан эвельки инкьиябий сиясий акьымларнынь догьрудан-догьру себеби олды.

Табиий инкишаф ве Гаспралынн фаалиети соньунда асыр башында кьырымтатарларнынь лидерлигини эльге алгьан ильк генч миллий айдынлар топлумы мейдангьа кельди. Кысмен рус лицей ве университетлеринде ве кьысмен де Тюркиеде тасиль алгьан бу айдынлар дюньабакьышларына бир тарафтан Гаспралы тарафындан темсиль олунгьан кенди озь миллий аньанелерининь ве уянгьан Догьувнын дигер илери акьымларынн тесири алтында, кьысмен де Батынын инкьиябий демократик фикирлериле чарлыкь Русиенин инкьиябий акьымларынн тесири алтында мейиль бердилер. Бу чокь тарафлы тесирлер Кырым айдынларынын амелий фаалиетлерине догьрудан-догьру тесир эткендир. Бу айдынларнын сафлары арасында амельде бири-бирине чокь сыкьы багьлы олгьанлары ичюн учь чешит мефкуревий акьым бельгилемек мумкьондир. Шойле ки:

а) Гаспралынынь якын меслекдешлерининь акымы, олар онынь олюминден сонъра «Терджиман»нынь фикри мирасчылары оларакъ тиклендилер;

б) 1905-1906 сенелери инкылябы девринде Кырымда муим бир роль ойнагъан Генч татарларнынь инкылябий сиясий акымы;

в) тарафдарлары 1917 сенеси инкыляп девринде миллий вакиаларнынь асыл реформаторлары олгъан алий тасилли генчликнинь миллий сиясий акымы.

Окъарыда къайд этилген акымлардан ильки чокълукъле Гаспралынынь энъ къарарлы куреш аркъадашлары тарафындан темсиль олунды. Булар эсас вазифелерини Гаспралынынь фикирлерининь амельде керчеклештирильмеси оларакъ корьген педагоглар, языджылар ве наширлердир. Бутюн миллий айдынлар меслеклерине коре я кълемлериле, я да тасиль меселелериле олгъан багъларын айна саада фаалиет косьтерир эдилер.

Меселя, Гаспралынынь ичтимай ве сиясий фикирлерине энъ чокъ кършы чыкълан Генч татарлар акымынынь темсильджилери Гаспралынынь медений ислятларыны ред этмедилер ве онынь фикирлерининь бу кысмы керчеклештирильмесине кыймет бичильмез дереджеде къатылдылар. Бу шекильде 1900-1916-нджы йылларда бир чокъ нетиджелерге иришилгендир. Кырымнынь бир чокъ ерлеринде мектеплернинь маддий зорлукъларыны енгиллештирген хайыр джемиетлери къурулды. Койлюлернинь малие дурумыны эйилештирмеге ярайджакъ кой ходжалыгы кооперативлери къурулувына киришилди. Кой ве шеэр идарелерининь фаалиетлерине къатылып, бюджетнинь бир кысмы садедже кырымтатарларнынь маддий ярдымы иле аякъта тургъан миллий мектеплерге айырылмасы ичюн чалыштылар. Миллий алий мектеплер къурулмасына муваффакъ олунды, факъат булар кыска бир девирден сонъ мааллий акимлер тарафындан къапатылды. Кене айна сыраларда кызы ве огъланлар окъугъан мектеплер къурулды. Ниает, кырымтатарлар язы тили оларакъ кълангъан арап алифбесинде инкыляп яптылар ве Джафер Сейдаметнинь фикирине коре, тюрк тилининь энъ мукеммель арап элифбесини яраттылар. 1917 сенесине къадар Кырымда мевджут олгъан 360 миллий мектеп Кырымдаки илк мектеплернинь 52% тешкиль этерек, шу джумледен бу акымнынь мувафакъиетидир. Бу девирде, шу джумледен «Терджиман» газетасы этрафында топлангъан языджыларнынь фаалиетинден долайы земаневий кырымтатар эдебияты деврини ачкъан бир сыра миллий эсерлер яратылды. Айна заманда эвеллери олдукъча иптидай олгъан, факъат сонъра муим къазанчлары Кырым сынъырларынынь чокъ узакъларында да такъдир корьген миллий театр мейдангъа кельди.

Биринджиден, радикализм ве ичтимай-сиясий программанын мевджутлыгы иле тенкит олунгъан экинджи акым Кырымдаки кениш койлю кутлелерининь мушкуль икътисадий дурумына

языксынар ве о замандаки Русиенинь инкылябий акымларынын догърудан-догъру тесиринде эди.

Бу акым, о девирде яшагъанларнын анылаткъанларына коре, кечкен асырнын сонъларында Шималий Кырымда бир группа оджаларнын тешеббюси иле инкылябий бир ералты арекети оларакъ мейданга кельди ве 1905-1907-нджи йыларда юксек нокътасына иришти. Менсюплары чокълукънен чешит табакалар-га менсюп инкылябий фикирли генчлерден мейданга келип, бу арекетке 1905-1906-нджи йыларда «Генч татарлар» ады берильди. Етекчилери шахсий хусусиетлери ве аятий толу, кувети табиятлы олгъан башлангыч мектеп оджасы Абдурешид Мехди (Медиев) эди. Энъ якъын аркъадашлары сырасында мектеп аркъадашы олгъан генч оджа Менсейит Джемиль иле бутюн мирасыны Генч татарлар арекети дестекленмеси ичюн сарфлагъан къарасувбазарлы зенгин туджджар огълу Сулейман Алимоллаев эдилер. Бу акымга къабилиетли кырымлы эки шаир – Асан Чергеев ве Усеин Шамиль Тохтаргъазы да къатылды. Гаспралынын фаалиет саасы олгъан Багъчасарайга къаршылыкъ джевап оларакъ, Кырасувбазар Генч татарларнын фаалиет меркезине чевирильди. Айны заманда Багъчасарайда, Кезлевде, Кефеде, ярымаданынь дженюбий саилинде болуклери ве Кырым койлеринде нокъталары бар эди.

Генч татарлар, Гаспралынын аныаневий тактикасыны быракъып, инкылябий сиясий саада актив фаалиет илян этилер. Гаспралынын кениш миллий лейхасынын аксине Кырым меселесине мейиллик бердилер: кырымтатарлар бутюн феякетлеринин себепчиси олгъан чарлыкъ Русиесинин укюминден фааль куреш иле миллий, ичтимай ве сиясий урриетлерине къавушмалыдырлар; ичтимай фикирлеринин темелини топракъ меселеси тешкиль эте эди. Решид Медиевнин ортага сюрген «топракъ – оны ишле-генлерге аит олмалы» шиары эсасында, оларнын бакъышларына коре, топракъ топракыта чалышкъанга аит олмалыдыр. Бу бакъышта оларнын фикирлери Рус социаль инкыляпчыларына якъын эди. Генч татарлар ичтимай ве миллий макъсатларыны шу талапларле бильдирдилер: топракъларны 50.000 топракъсыз татар койлюлерине къайтарув; эр йыл миллионларджа рубле эткен даянылмаз бергилерни токътатув; вакъыф топракъларынын ягъма этювни екюлев; Рус идаресини шиддетле тенкъит этюв ве зорбалыкъларыны токътатув; Генч татарларнын бакъышларына коре, «садедже зенгинлерге ярарлы олгъан» кой идарелерини руслаштырув сиясетине къаршы чыкьув ве даа бир чокъ дигер истеклер.

Генч татарлар фаалиетлерини садедже миллий черчиве ичинде сынырламадылар ве макъсатларына иришмек ичюн Русиедеки бутюн инкылябий кучьлерден файдаланмага гъайрет этилер. Бу да оларны дигер миллетлерге менсюп инкыляпчыларнен якъын алякъадар этти.

1905 сенеси январьда (Ст. Петербургда Къанлы Базар) инкыляп

башланувы Кырымда да тесирини косътерди ве Генч татарларгъа янны бакъыш ачып, имкянлар олгъаныны нумайыш этти. «Потемкин» зырхлы крейсерадеки аякъка къалкъуенен (1905 с. язы) багълы вакъияларгъа къатылдылар ве ана тиллеринде гизли оларакъ «Терджиман»нынъ матбаасында басылгъан инкъиябий малюматлар дагъыттылар. «Терджиман»нынъ матбаа ве язы ишлерини де арекет эттирген иш ташлав алларыны башлаттылар, чарлыкъ режимине къаршы дженк илян эткен гизли тешкиятлар тертип эттилер. 1905 сенеси Симферопольде кырымтатарларнынъ ильки умумий нумайышына къатылдылар ве ачыкъча ортагъа чыкъаргъан фикирлери о ерде булунгъанларда буюк бир тесир яратты. Генч татарларнынъ сол къанаты даа да илери кетти ве койлюлерни топракъ саиплерининъ топракъ ве орманларны алмагъа давет этерек, койлюлернинъ аякъка турмасына чалышты. Бу адиселерге къатылув теджрибелерининъ нетиджесинде Копюрлюкой ве Байдар вадийсинде акыкъатен топракъ ишгаль этюв аллары юзь берди.

Русиеде базы ватандашлыкъ укьюкы ве сербестлики кефалет эткен 1905 сенеси октябрь 17/30 куюн Чарлыкъ Хаберлиги Генч татарларгъа буюк фаалиет имкянлары берди. Бу девирде Кыярасувбазарда олар тарафындан тешкиль этильген «Азм-и умид» адынен илери бир генчлик дернеги къурулды. Даа сонъки йыларда ресмий акимлер ясакъ эткен бу тешкият, теджрибели шаатларнынъ ифадесине коре, 1917 сенесининъ инкъиябына къадар фаалиетте булунды.

Генч татарларнынъ мешур фаалиети даа зияде миллий матбуат саасында корюльди. Багъчасарайда «Учкюн» (Кыгъылчым) адынен бир яйын иле иш башладылар, 1906 сенеси Кыярасувбазарда афтада эки кере чыкъкан ве Генч татарларнынъ куреште органы олгъан «Ватан Хадими» газетасыны чыкъармагъа башладылар. «Ватан Хадими»нинъ къуруджысы ве идареджиси Абдурешид Медиев эди.

Газетанынъ мефкуревий ёнелишини о тесбит эте эди. Язы ишлери мудирлигини Кырымнынъ энъ къабилиетли наширлеринден олгъан ве Генч татарларнен берабер чалышкан Асан Сабри Айваз япты. Онынъ арджында «Ватан Хадими»нинъ язы ишлеринде араларында Нуреддин Агаев, Хафыз Осман Мурасов ве саирелер булунып, бир чокъ нашир ве языджы чалышты. Кырым сынъырлары тышында да бегенильген «Ватан Хадими», 1909 сенесине къадар буюк маддий зорлукъларнен нешир этильди ве мааллий акимлернинъ баскыларындан долайы яйын озь фаалиетини токътатты.

Генч татарларнынъ муим бир къазанчы 1907 сенеси Абдурешид Медиевнинъ Таврия виляети халкъы тарафындан депутат оларакъ II Чарлыкъ Думасына сайлангъаныдыр. Архив материалларындан анылашылгъанына коре, Медиев Думада мусульман депутатлары группасында муим роль ойнагъан ве Думада «Бутконрусие Мусульманлары Бирлиги» фракциясынынъ кятиплигини япкъан. Думада

Рус идаре акимлерининъ сиясетине къаршы серт тенкитлери ве миллий-ичтимай меселелер акъкъында исляат талапларынен чыкъкан; Русие мусульманлары арасында мешур инсан оларакъ танылган, атта Ленин ве Савинковнынъ биле дикъкъатларыны озюне чеккен. II Дума лягъв этильген сонъ Медиев Къырымга къайткан ве Къарасувбазар шеэр башы векилигине сайланган. 1912 сенеси майыс 11/24 – ольген кунюне къадар бу вазифеде булунган.

Бу акъымнынъ муимлиги эр шейден зияде Генч татарларнынъ кырымтатарларнынъ миллий тюшюнджесине Гаспралынынъ тюшюнджелеринде эксик олган факъат Къырымда миллий арекетнинъ келишмеси ичюн муим олган сиясий ве ичтимай фикирлерни кирсете бильгенлериндедир.

* * *

Учюнджи миллий акъым бешиги 1908 сенесининъ сонъ бааринде Истанбулда къурулган ве Тюркиеде окуган кырымлы генчлерни бирлештирген Къырым Талебе Джемиети олды. Джемиетнинъ башында оны къурган талебелер: Номан Челеби Джихан (башы), Джафер Сейдамет (кятип) ве Алимсейит Джемиль (мухасип) бар эди. Джафер Сейдамет 60 талебе оларакъ косътерген башлангычтаки аза сайысы заманнен артты ве 1910 сенеси Алимсейит Джемильнинъ бильдиргенине коре, бу сайы 250-ге чыккыты. Къырым Талебе Джемиети мешур бир тешкилят олып, 1917 сенесине къадар девам этти. Малие менбаларыны азалыкъ төлевлири тешкиль этти. Чалышма саасына медений ве хайыр гъасиле япылган топлантылар кирди. Джафер Сейдамет берген малюматларга коре, джемиетнинъ миллий гъаси («Къырым генчлигини бир иман этрафында топламакъ ве тюшюнджелерини миллет ве мемлекетке догърултмакътыр»).

1909 сенеси Челеби Джихан, Джафер Сейдамет, Абибулла Тимурджан Одабаш ве даа бир къач энъ ишанчлы аркъадашлары теркибинде «Ватан» адлы гизли бир сиясий тешкилят мейданга кельди. Бу тешкилятка садедже эр джезттен сыналган кишилер алынды ве бу тарафтан араларында, Джафер Сейдаметнинъ бильхасса бильдиргени киби, «фикирсиз зайыф табиятлылар ве хаинлер ёкъ эди». Кене де онынъ ифадесине коре, Ватан Джемиети 1917 сенесине къадар озь фаалиетини девам этти. Бу девир ичинде гизли сиясий фаалиетнинъ меркезини ве менбасыны тешкиль эткен бу джемиет Къырымдаки миллий арекетнинъ келеджектеки инкишафы ичюн девамлы бир temelъ тешкиль этти. Эски бир техник аleti иле, сонъра исе бир эль басма машинкасы иле гизли бир яйын органыны тешкиль этилер. Эр эки машина да Челеби Джиханнынъ эвинде сакълана эди. Бу шекильде басылган ве Джафер Сейдаметнинъ сёйлегенине коре, Чарлыкънынъ истипдатыны, вакъыфларнынъ рус акимлериндже ёнельтильмесини ве махкеме-и шерииенинъ беджериксизликлерини тенкит эткен гизли малюматлар, чешит тюрлю

ёлларнен Кырымга ёлланып, ерли халкъ арасында дагытылган. Дагытув усуллары акъкъындаки малюматларны Джафер Сейдаметтен алдыкъ. Бу усуллардан бири – гизли бильдиювлерни Кыуран ичине джылтлап, бойледже козъге чарпмайджакъ алында, Одесса ве Севастополь лиманларындан ичери ёлланылган.

Ватанперверлер гизли топлантыларыны буюк Истанбул джамии-лерининь бир кошесинде ве узакъ мааллелерде япа ве буныньнен Кырымдаки ве бутюн Тюрк дюньясындаки дигер арекетлернинь темсильджилеринен джанлы бир муит ичинде булуныр эдилер. Меселе, 1909 сенеси Гаспралы Истанбулга япкъан зияретинде Кырым Талебе Джемиети тарафындан мерасимнен къаршыланды.

Гаспралы джемиет азаларына бир чокъ тевсиелернен мураджаат этти ве омюр бою джемиетнинь шеревфли башлыгына сайланды. Бу мунасебетнен Гаспралы, джемиетке о заман ичюн буюк бир пара олган 400 рус рублеси багышлады. 1912 сенеси январь айында Истанбул зияретинде Гаспралы, Русие Ислям Талебе Джемиетининь азалары арасындан чыкъкан ве Кырым Талебе Джемиетининь базы азаларынынь да къатылганы буюк бир анылашувда акимлик япмакъ зорунда къалды. Анылашмакъ мевзусы о заманлар ичюн пек актуаль эди. Джемиет азалары кендилерини татар оларакъ корип, бир татарджылыкъ арекети яратмалылармы? Ёкъса кендилерини тюрк оларакъ ис этип, баш тюркчилик арекетининь ичинде къалмалылармы? Бу чокъ муим бир меселе эди. Чюнки, параллель оларакъ Османлы императорлыгынынь бутюн мусульман тебасыны бир миллетнинь векиллери оларакъ къабул эткен Османджылыкъ акъымы адлы учюнджи акъым да ортагъа чыкъмагъа башлагъан эди. Русие Ислям Талебе Джемиетининь 1912 сенеси январь 22-деки топлантысында Гаспралы ве Акъчора огълу Юсуф къарарларыны тюркчилик устюнлигине бердилер ве бу къарар ал-азырда булунгъанлар тарафындан итиразсыз къабул олунды.

Гаспралынен бир сырада, Генч татарларнынь темсильджиси Аббас Ширинский де Истанбулдаки алий тасиль генчлик иле багъ тута, Истанбул зияретинде 1910 сенеси март айында Алимсейит Джемильнен бирликте 1908-1910-нджи йылларда Тюркиеде басылган 200 джылт китапны гизли ёлларнен Кырымга ёллады. Бу китапларны Севастопольдеки тюрк къавесинде сакъладылар ве Ширинский сонъра олары Кырым халкъына дагытты.

1908 сенеси тюркчиликнинь энъ буюк идеологы олган Акъчора огълу Юсуф Истанбулга кельди, Тюрк Дернегини къурды, 1911 сенеси декабрь 7-ден итибарен «Тюрк Юрду» неширини чыкъара башлады ве тюркчилик фикри танытылып яйылмасы ичюн, 1912 сенеси март 25-те тарафдарларынен бирликте «Тюрк Оджагъы» джемиетини тешкиль этти. Кырым генчлиги темсильджилери 1909 сенеси Акъчора огълу иле танышып, ондан сонъ да бераберликте чалыштылар.

Генч тюрклер сакълагъан басма урриетинден файдаланган

Ватан векиллери 1911 сенеси миллиетчи-инкылябий мақалелер язмага башладылар. Бунын илк орынеги Джафер Сейдамет «Йигирминджи асырда татар миллет-и мазлумеси» адлы язысы олды. Бу язы Шахаб Незихи такьма ады иле чыкьты ве 1911 сенеси Истанбулда джиан матбаасында басылды. Тюрк генчлиги арасында бир чокь окъуйдыжы булды ве чокь нусхасы Кырымга ёлланылды. Лякин Русие укюмети вазияттен хабердар олды ве Истанбулдаки вежялетли векиллери васытасынен Тюрк четэль назире Рефат Пашадан язаджынын Русие акимлерине теслим олунмасыны талап этти. «Танин» газетасында Джафер Сейдаметнин теквиф этильмеси ичюн эмир берильгени акъкында хабер чыкьты. Бу вазият онын Истанбулдан Париже кетмесине себеп олды. Анда профессор Сеигнобосун онын Русиедеки миллий баскыны тасвир эткен «Соус ле регне ду кноут» («Къамчы режими алтында») адлы язысыны терджиме этти. Терджиме Истанбулда айны матбаада басылды ве Джафер Сейдаметнин илк язысы киби, вакътынен Кырымдаки окъуйджыларына барып этти.

Джафер Сейдаметнин бильдиргенине коре, 1911-1912-нджи йылларда Ватан векиллери Русиеде янъы бир инкыляп юзь береджегини анълаяракь, бутюн халкъны тешкилятлап, бунъа азырламакъ къарарыны алдылар. Бунын узерине Кырымда гизли сиясий тешкилятлар агъы кчурулды ве айны шаатнын ифадесине коре, «1917 сенесине къадар Кырымнын деерлик эр бир коюнде бир гизли миллий уджейре кчурулды».

Бу девирде Истанбул ве Кырымдаки Кырым генчлиги миллий эдебиятнын инкишафыны сакълап къалган бир сыра язылар нешир этилер.

Базы дигер шаатларнын ифаделери ве Русие архив весикъалары да тасдикъламаган олсалар, Джафер Сейдаметнин иддиаларынын мубалаягъалы олганы акъкында тюшюнмек мумкюн олур эди. Месея, 1910-1915-нджи йылларда Кызылташ кой мектеби генчлиги арасындаки гизли миллий арекет ве Париже яшаган Сейдамет девамлы алякъада булунганы себебинден, рус полислери онын эвини там докъуз кере тинтов якъанлары акъкында малюмат берелер. О девирде яшаганлардан Х.Балин, Б.Акъджар ве К.Босгоси хатыраларында инкыляптан эвельки йылларда Кырымда мевджут олган гизли миллий-инкылябий арекеттен ве менсюпларынын полис тарафындан огъратылган такъибаттан бахс эте. 1913 сенесине къадар шахсен гизли миллий фаалиетнин ичинде ер алган Абдулазиз Исапов, 1905-1913-нджи йылларда Багъчасарайда ве бу улъкенинь бир чокь койлеринде гизли уджейрелернин мевджутлыгыны ифаде эте ве бу уджейрелер Генч татарлар тарафындан кчурулганыны айта.

Лякин энъ ачыкъ шекильде малюматларны Таврия виляети жандармерия идаресининь 1911-1916 сенелери архив весикъалары бере. Та 1911 сенеси жандармерия рапортларынын биринде

«Симферополь рюшдиейсинде бир оджа буюкче талебелерге Тюркие ве Кырым ханлыгы тарихыны огреткени ве эски ханлыкынын текрар кырулмасы фикринде олганы» бильдириле; бу рапортта айрыджа «талебелер бу фикирлерни мектептен сонъра халкъ арасында яймагъа истегенлери» де ифаде этиле. Айны девир ичинде жандармерия «Татар халкынынъ эр табакъасында сайыджа аз гизли уджейрелер кырулганы, тешкиятлар тертип этильгени, яны тарафдарлар пейда олганы, пара топланганы ве пан-ислямий язылар дагытылганы» къайд этиле. Бунъа бенъзер бир весикъада жандармерия бирлиги «сонъ йылларда макъсады рус халкыны Кырым ярымадасындан сюрип, кечмиши орынок аларакъ, му-стакъиль Кырым ханлыгы кырмакъ олган бир тешкияткъа мен-сюп бир чокъ кишининъ устю аранмасы» акъкында къарар алганы бильдириле. Башкъа бир весикъада да, бу джеммет азаларынынъ «топландыкълары ве татар халкы арасында малюматлар дагы-тыкълары» акъкында языла. Жандармерия идаресининъ дигер весикъларында да бу киби уджейрелер Озенбаш, Чоргун ве Кы-рымнынъ дигер койлеринде мевджут олдугъанына даир ишаретлер бар. Жандармерия идаресининъ 1916 сенесине аит кыгъытларында «1914-1916-нджи йылларда Кырымнынъ чешит ерлеринде бутюн Кырым мусульманларынынъ бирлешип, Тюркиеге ярдым этмеси ичюн арткъан бир шекильде тахрик астында булунганы ве укюмет-ке къаршы «магълубиет малюматлары» азырланып басылганы» языла. Бу мевзуда рус акимлери бутюн бу вакиаларнынъ себеби оларакъ «векиллер вастасынен пан-ислямизм фикрини Кырымда даркъаткъан Тюркиенинъ гизли отъкерген сиясетини» таныгълары ве досъелерде бу тарзда ифаде ве тахминлернинъ толугъланына ишарет этмек лязимдир.

1908-1918-нджи йылларда Тюркиенинъ четэль сиясети акъкында япылган ильмий араштырмалар ве русиели тюрклернен Тюркие-нинъ къаршылыкълы мунасебетлери хусусында язылган бир сыра ильмий иш бу сучламаларнынъ тамамиле себепсиз олганыны исбат этелер. Рус жандармасынынъ атта 1920 сенеси Османлы императорлыгы тамамиле йыкълыр экен биле, Кырымда пан-ислямизм хаялетининъ ортагъа чыкъмасындан себепсиз ерде къоркъуларыны бу мевзунен багълы араштырыджылар Арсруни ве Габиддулин тюрк клавмларынынъ арасында инкылябий бир арекет ве я бир миллий къртулыш арекети бахс олунган заман чарлыкъ акимлерининъ деерлик «пан-ислямизм» формуласыны кыуланмай изаат этелер.

Бу, бир тарафтан, рус акимлерининъ Кырымда олган шейлер-нинъ акыкый себебинден белли бир ольчюде хаберсиз олганы, дигер тарафтан, да бу вакиаларгъа къарышкъанларнынъ пек эйи гизли фаалиетте булундыкъларыны исбат эте.

Юкъарыдаки ифаделернинъ синтези ве теждрибели шаатлар-нынъ ифаделери кыясланмасы иле бахс олунган весикъларнынъ

мундериджеси 1911-1916-нджи йыларда Кырымдаки миллий арекетнинь акыйкий бир ресмини бере. Бу арекет, кырымтатарларнын миллий барлыгынын эр зерресине нуфуз этип, оларны там оларак анылашылмайджакь 1917-нджи йыларнын вакыяларына азырлады.

I Дюнъя дженки эснасында кырымтатар темсильджилерининь бейнемилель саада фаалиетте булундыклары беллидир. Оларнын гьаеси, миллий фикирлерини Авропада, хусусан Русие иле дженклешкен улкелерде популяр япмакь эди. Лякин ортагьа чыкмалары садедже Кырымдакилернинь дегиль, аксине, бутюн русиели тюрклернинь тешеббюси алтында олды. Бу сыраларда Истанбулда «Русие мусульман тюрк-татарларнынь укьукьыны мудафаа комитети» кьурулды. Онынь башы Акьчора огьлу Юсуф олды ве анда Кырымны дин профессоры Мехмед Эсад Челебизаде темсиль этти. Комитет Авропадаки фаалиетини 1915 сенеси декабрь айында башлады. Фаалиетлери комитет азаларынынь Будапешт, Вияна, Берлин ве Софья баш шеэрлерини зиярет этип, о ерлердеки девлет адамларынен багь кьурмаларындан ве Австрия-Маджаристан, Алман ве Булгьар укьуметлерине Кьазан, Тюркистан ве кырымтатар темсильджилери имзалагьан мундериджеси айны олгьан бир хатыра кягыты теслим этмектен ибарет эди. Бу мураджаатта Русиеде яшагьан тюрклернинь акьлары танылмадыгьындан, оларнынь миллий-сиясий курешлеринден ве Тюрк иллерининь Русиеден айырылып, мустакьилликлерини текрар тэсис этмек арузусы иле киришкен фаалиеттен бахс олуна эди.

Комитет азалары айны заманда арекетчен улкелернинь меркез шеэрлеринде конференциялар тешкиль этип, русиели тюрклернинь миллий арекети акькьында тешвикиятлар бастырып дагытылар. Бу ерде хусусан 1915 сенеси декабрь айында Будапештте яйынлангьан ве Волга-Урал, Азербайджан, Тюркистан ве кырымтатар темсильджилери тарафындан имзалангьан хатыра кягыттан бахс этмек керектир. Бу весикьа тюрклернинь кечмиши ве шимдики алыны айдынлатаракь, мустакьиль Тюркистан девлети кьурулмасыны эм де Кырым ве Кьазан ханлыкьларынынь текрар тэсисини талап эте эди.

Комитет векиллери 1915 сенеси декабрь 12-де Будапештке бардылар, бир айдан зияде Авропада булунгьан сонь, 1916 сенеси Истанбулгьа кьайтып, бойледже ильк Авропа зияретлерини екюнледилер.

1916 сенесининь башларында айны мураджаат Алман матбуатында да нешир олунды. Айны йыл ичинде Акьчора огьлу Юсуфнынь 1915 сенеси декабрь айында Будапештте Маджар Миллий Академиясы салонларында («Русиели мусульман тюрк-татарларнынь бугуньки дурумы ве гьаелери») мевзусында откьерген конференциясы Исвичреде алман ве франсыз тиллеринде нешир этильди.

Комитет тешвикият фаалиетини садедже тек арекетчен

Багъчасарайда Эдиге Къырымалнынъ мезары

девлетлерге махсус къылмады, Европадаки битараф девлетлерге, итиляф девлетлерине ве Америка Къошма Штатларына да баш урды. Америка Къошма Штатларына рус чарлыгъында эзилген бутюн дигер миллетлернинъ темсильджилеринен бирликте мураджаат этильди. Бу иште мусульман халкъларынынъ темсильджилери бутюн Русие мусульманларынынъ адындан ортагъа чыктылар. Темсильджилер Русиеде Ябанджы Халкълар бирлигинде топлашкъан эдилер. 1916 сенеси майыс 9-да Стокгольмден телеграф иле бир мураджаат ёлладылар ве Русиеде эзилген халкъларнынъ дурумыны ве тилеклерини сеслендирдилер.

Телеграмманы Джафер Сейдаметнен бир сырада даа эки къырымтатар – Неби Куку ве Абибулла Тимурджан Озенбаш имзалады. Абибулла Тимурджан Озенбаш Къырым темсильджиси оларакъ, бу Мусульман группасынынъ фаалиетине догърудан-догъру къатылып ве бу себептен Истанбулдан Стокгольмге кетти. Сонъра русиели тюрклер темсильджилерининъ «Унион деш Натионалитес» («Миллетлер Бирлиги») тарафындан тизильген Лозанадаки III Миллетлер Конгрессине (27-29.6.1916) къатылмаларына ишарет этмек керектир. Бу конгресс бутюн Европа матбуатында буюк бир сесленюв чыкъарды. Бу, русиели тюрклерге бейнелмилель бир форумда миллий акъларынынъ ве гъаелерининъ мудафаасы ве бутюндюнья джемаатчылыгъынынъ дикъкъатыны озълерине чекмек ичюн бир имкъян даа берди. Къырымтатарларнынъ темсильджиси олгъан Челеби-заде иле Одабашнынъ бу конгресске къатылып я да къатылмагъанлары акъкъында ачыкъ-айдын бир малюмат ёкъ. Бунъа къаршылыкъ исе конгрессе иштирак эткен тюрк темсильджилеринен сыкъы ишбирликте булунгъанларына шубе этильмей.

Эмин оларакъ айта билемиз ки, Русие тюрклери темсильджилерининъ сёз юрсетильген бу фаалиетлери Русиедеки миллий арекетлерни Европалы танытты ве оларнынъ меселелерини халкъара санагъа чыкъарды.

(Девамы бар)

Найле-Мерфе БЕКИРОВА,

Акьмесджит шеэриндеки
23-нджи умумтасиль мектепнинь
10-нджы сыныф талебеси

ОМЮР ЁЛУМ

Майыс 18. Эр йыл олганы киби, бугунь де ана-бабамнен бер-рабер Акьмесджитнинь Ленин мейданына митинге бардым. Чокь танышларым, сойларымнен корюштим. Корьген ве эшиткенлеримден дуйгуларым кьозгьалды. Митингде сёзге чыкькъанлар халкьымызнынь башындан кечкен агьыр куньлерни хатырладылар, олгьгенлернинь рухларына дуалар окьулды. Рахметли Меджит кьартбабамны хатырлап, козьлерим торланды. Митинг биткенинен аман эвге кьайттым. Сандыкьтан айлемизнинь ресимлер альбомыны чыкьарып, сараргьан, амма мен ичюн пек кьыйметли саифелерни текрар-текрар козьден кечирдим. Кулюмсиредим... Меджит кьартбабамнынь куньделигини окьумагьа башладым...

1937 сенеси майыс 10

Меним адым Меджит. Бугунь мен он бир яшыны толдырдым ве бабам маньа дюльбер фотоальбом багьышлады. Бизим кьорантамыз Текие коьнде яшай.

Коюмиз Кьарасувбазарнынь дживарында. Эвеллери бу койде дервишлер топлангьан ер экен, онынь ичюн де койнинь адыны Текие деп кьойгьанлар. Шимди мында 32 айле яшай. Бизим коюмизде балабан джами бар. Минаресе юксек. Джума куньлери айлемиз топланып джума намазына бара. Джамининь янында бир чокьракь бар. Бу чокьракьнынь суву адамларнынь хасталыгына ве яраларына шифа бере. Койнинь балчыгы да пек файдалы. Текиенинь даа бир гуьруры – медреседир.

1937 сенеси июнь 16

Мектепте яз татили башланды. Энди альбомны толдырмагъа вакыт кельди. Биринджи саифени мен рахметли Хайбулла агъама багышлайым. Ах, агъачыгым... Сенсиз бизге пек кыйын, абаларым чокъ агъыр козьяшлар текти, агъаларымнынъ чырайлары сытылды. Биз энди ойле шень дегилъмиз. Хатыра оларакъ сенинъ фотоларыннынъ ерлештирем. Олар чокъ олмаса да, бизлер ичюн пек кыйметлидир. Йигирми учъ яшында не ичюн дюньяны терк эттинъ?

1938 сенеси декабрь 21

Коюмизни бем-безд къар къаплады. Тышта сувукъ, амма агъаларым ве абаларымнен чана тайдыкъ, къарнен ойнадыкъ.

Эвде сыджакъ, Кериме анам лезетли чиберек пиширди. Ана, дегенде, мен озъ догъмуш Эмине анамны акылыма кетирем. Аначыгым секиз бала тапып, эрте, яни отуз алты яшында олды. Эпимизден кучюк кадечигимиз Ваит де тек докъуз ай яшады. Биз еди бала къалдыкъ. Бабам сабадан акъшамгъадже чалыша. Балаларны бакъмакъ ичюн онъа эвленмек керек олды.

Нишанламагъа баргъанда, Кериме къадын бабамдан: «Сизинъ балаларыннынъ бармы?» деп сорагъан. Олгъаныны эшиткен сонъ, бирден разы олгъан, чюнки онынъ акъайы ве балалары фаджиалы къзагъа огърагъанлар. Кериме бизлер ичюн акъикый ана олды, бизлерни озъ балалары киби бакъа.

1940 сенеси октябрь 15

Ниает, мени Керичининъ эснаф окъув юртуна къабул этилер. Окъувны бегенем, амма якъынларым янымда олмагъаны пек агъыр. Достларым яваш-яваш чокълаша. Бош вакытта биз дёнъизге ялдамагъа барамыз.

1941 сенеси майыс

Аля окъугъаным ичюн окъув юртунынъ мудири манъа озъ имзасы иле бизим группамызнынъ фотосуретини топлашувда тантаналы суретте такъдим этти. Мен бунъа пек къуwandым ве гъурурландым.

1941 сенеси июнь 22

Афатлы дженк башланды. Германия Акъярны ве башкъа шеэрлерни бомбалап, мемлекетимизде тынч аятны бозды. Эр ерде алекет, чапып-чапкъаламакъ. Мен окъувымны ташлап, койге къайтмагъа меджбур олдым. Языкъ. Достларымнен ведалашмакъ пек кыйын. Дёнъизни ич унутмам. Эвде мени тувгъанларым беклей.

Амма бахт чокъкъа бармады. Умер агъамны дженкке алдылар. Умер агъам йигирми учъ яшында. О, бабамнынъ сагъ къолу киби эди. Даа якъынларда о, Кятибе енгеме эвленген эди.

1944 сенеси майыс 18

Халкъымизны ватандан сюрюн этелер. Бала-чагъа, къарт-яш – эр кесни саба танъда эвлеринден чыкъарып, машиналаргъа юклеп, демирёл станциясына кетирдилер. Анда халкъны тахта вагонларгъа юкледилер.

1944 сенеси майыс 25

Поезд тоқтады. Манъа коре, бундан даа бетер ве къркъунчлы шей олмайджакъ, деп тюшюндим. Къартларымызнынъ чокъусы Ватан асрет-лигини чекип, ашсыз-сүвсызлыкъкъа даянмагъанларындан оле. Балалары Къырымда яшасын деп, олар кърбан олмагъа азыр эдилер. Амма... Ачлыкъ, эвсиз-баркъсыз, балалар оксюз къалып, аналар исе балаларыны джойып агълайлар... Бу ёллар, бу чекишювлер халкъымызнынъ вуджудын-да терен яра киби къала.

Сюрюнлик вакътында узакъ иджрет ёлунда Кятибе енгем бала тапты. Амма Умер агъам оны корип оламады, чюнки бу огъланчыкъ чокъкъа бар-майып джан берди.

1945 сенеси сентябрь

Биз Озбекистаннынъ Шахрисябз шеэри янында ерлешкен къышлакъкъа тюштик. Ерли сакинлер джаиль. Окъув юртунда эльде эткен бильгим меним табельщик вазифесине таинленмеме имкъян берди ки, бунынъен мен кърорантамны ачыкътан къртардым, башкъаларына бакъкъанда, пек къыйналмадыкъ. Атта эсли-башлы озбеклер манъа урьметнен «Маджит ака» деп мураджаат эте ве кърорантамызгъа 1-2 кило ерине 5 кило ун бере эдилер.

1945 сенеси ноябрь 17

Бугунъ биз къара хабер алдыкъ. Эмек ордусунда олгъан бабамыз олгъен. 1943 сенесинден берли ондан бир хабер де ёкъ эди.

Бабамнынъ ады Къртумолла. О, Текие коюнде догъды. Арабаджы ве колхознынъ реиси Джемпар аканынъ ярдымджысы эди. Къарасувбазарда асрагъан ашайт-махсулатларыны Къырымнынъ эр бир кошесине алып бара эди. Пек ишкир ве адалетли адам, онынъ ичюн койнинъ джемааты оны урьмет этип, онен меслеатлашмагъа келе эдилер.

1946 сенеси

Абибе абам бизге ана-баба ерине олды. О, пек мераметли ве адалетли. Биз оны севемиз ве саямыз.

1954 сенеси

Халкъымызнынъ эркеклери трудармиялардан къайтмагъа башлагъанларынен, Умер ве Ведут агъаларым да къайып кельдилер. Кърорантамыз Шахрисябз шеэринде кочты. Мен бухгалтер олып чалышам. Ара-сыра альбомгъа яны фотосуретлер къошкъанда, даима бабамны хатырлайым. Бу таныш ве юреклеримизге севимли, амма янымызда олмагъан бабамнынъ фотосуретиндеки козьлерине сыкъ-сыкъ бакъып тоямаймыз.

1963 сенеси

Айше... Сен меним аятымны деништирдинъ... Севги – аджайип дуйгъудыр.

1965 сенеси март 9

Бугунъ мен даа да бахтлы олдым. Айше манъа къыз догъурды. Адыны Зера къоймагъа истеймиз.

1968 сенеси

Сабадан Китаб шеэрининь халкы: «Амет-Хан Султан келеджек!» деп беклей. Бутюн таныш-билишлерни мейданда корьдим, эпимиз сабырсызлыкнен оны бекледик. Амет-Хан Султан кечикип кельди. Онын чыкышындан эвель учь яшында Зера кызым Кыраманнын янына барып: «Акбай, акбай, биз кьачан Кырымга кьайтармыз?» – деп, сорады. Амет-Хан кулюмсиреп, онын башыны сыйпап: «Кьайтармыз, кызычгым, кьайтармыз!» – деп, джевапланды.

1970 сенеси январь 25

Эр йыл мен Ташкентке эсабат бермеге барам. Ярын да ёлга чыкьаджам. Алла кысмет этсе, шаир Решид Мураднен корюширим. О меним огей Кериме анамнын тувганы ола.

Кырымтатар тилинде янны китаплар чыкькьанын эшиттим, оларны да алмага истейим. Китап алмак – меним адетим. Решид ага оларны маньа алмага ярдым эте.

1976 сенеси

Энвер Шерфединов «Кьайтарма» ансамблинен шеэримизге кельди. Концерттен сонь мен оны эвие мусафирликке чагырым. Софра донаттык, сабагадже отурдык. Айтувлы кеманеджи Энвер Шерфединов бизим эмен масамызны даре ерине чалды. О, пек шень бир инсан экен.

1987 сенеси майыс

Бугунь биз Ведут агьамдан мектюп алдык. Пек кьувандык. Агьам соньки вакытларда шиир язмага башлады.

О, дженктен эвель Багьча-Эли мектебини битирген сонь, Кырасув-базарда «Коммунист» район газетасында дженккедже чалышты. Амма дженк вакыялары иджадынын инкишафына кедер эти, иште бу дуйгьулар дженктен сонь текарар ачылды.

Озбекистанда о да бухгалтер олып чалышты. Анда кьоранта кьурып, учь бала осьтурди. Языклар олсун, о бир озю Озбекистанда кьалды. Мына онын шииринден бир кьач сатыр:

*Тувган топрак – деделер топрагы,
Бизге кьыйметли чешмеси, чокьрагы,
Юксек дагьлары, ташлы кьырлары,
Юртуна кьайтсын Кырымнын татары.*

1989 сенеси декабрь

Мына энди бир айдан бери Айше кьардашым Кырымга барып келе. Эв алмак истеймиз. Лякин шу чуфут кьадыныны насыл опламсань да фиат эп арта.

1990 сенеси майыс

Аллага шукюр, о кьадар кьыйынлыклардан сонь Кырымга кьайтыкь. Озь Ватанымьзда, Акьмесджитте эв алдык. Кьуванчымьзынын сыныры ёкь.

1993 сенеси

Огълум Рустем чокь пикетлерде турып, озюне участка алды. Эвнинь темелини кюямыз. Айшнен биринджи тереклерни отуртамыз.

1998 сенеси январь

Маалемизинь молласы олып, чокь балаларнынь адларыны кюйдим, амма бугунь мен ичюн пек кюванчлы куньдир, чюнки янбы догъган торунымнынь Найле адыны кюймакь озюме кысмет олды.

2003 сенеси майыс

Тюркиеде яшагъан джиеним Асан бизим аилемиз акыкында малюмат топлай. Кечмишимиз акыкында менден ве меним Адавию абамдан бильмек мумкюн. Абам 81 яшына келип, онынь башында кялган хатырлавларына шашам. Олып кечкен бутюн вакиаларны ве оларнынь тарихыны акылында тута. Машалла!

2004 сенеси апрель

Къасеветимден озюме ер тапалмайым. Усние (о, 1929 сенесининь баласы. Онынь беш баласы бар эди, амма бир огъланчыгы хаста олып чокь яшамады) кадемнинь Къуртсеит огълуны апске къапаттылар. Къуртсеит Абдуллаев (Коттон) барында олып кечкен вакиаларда иштирак этти. Халкъымыз эр кунь бирлешип митингге чыкьа. Сагь олсун халкъым, бу кыйынлыкларда бизлерни яныгъызлыкьта кялдырмады.

2004 сенеси июнь 11 куню Меджит къартбабам кечинди. Алла рахмет эйлесин! Яткъан ери нур олсун!.. Юкьарыда язганларым куньделик, эбет, амма акыкьатта о ёкъ. Оны мен яздым, амма Меджит къартбабам назарие оларакь оны алып баргъаныны тасавур этмек мумкюн, чюнки о пек низамлы инсан эди. Онынь бир меракьлы дефтерини манья битам косьтерди. Бу дефтерде о эр куннинь тарихыны, аванынь араретини ве бостаннен багълы ишлерни язган. Меджит къартбабам отурткъан ве ашлагъан тереклернинь мейваларыны бугунь биз ашаймыз. Къартбабам пек миллетсевер инсан эди. Онынь арзуларындан бириси мени миллий сыныфта окьутып, мени озь тувган тилимде сербест ве гузель лаф эттирмек эди. Онынь васиетини анам ерине кетирди.

Бутюн малюматларны топламагъа манья къартбабамнынь альбомы ярдым этти. Фотосуретлер аятымызнынь левхаларыны айдынлаталар. Эр бирининь тарихы айры дикькьаткьа ляйыкьтыр.

Бита ве къартбаба – бу мераметлик, къайгырув, назиклик. Бизим хатырамызда олар кюкьулы кьаве иле субетлер ве тевсиелер. Ана-бабаларымызнынь ана-бабалары – бизим тарихымыздыр. Олар да генч эдилер ве шимди китаплардан окьуп бильдигимиз вакиаларнынь шаатлары ве къараманлары оларар. Халкъымызнынь, озь эждатларымызнынь тарихыны бильмек – мукьаддес вазифемиздир.

Окъуйыджылар иджадындан

Зельфира МУТАЛУПОВА

Зельфира Муталупова Русие, Украина ве Белорусие тарафындан откерильген «Журнальный вариант» адлы халкъара конкурста иштирак этти. Онынъ нетиджелери 2014 сенеси март 30-да Акъмесджит шеэринде илян этильди. Бу ярышта Зельфиранынъ кырымтатар тилинден рус тилине Виктор Красиков терджиме эткен шиирлери 2-нджи ерни къазанды. Бундан да пайры, «Публицистика» номинациясында да онынъ ишлери «Доля» (Къырым) ве «Метаморфозы» (Белорусие) меджмуаларынынъ дипломларынен такъдирленди.

Ёргъун Акъмесджит

Акъмесджит омузларымдан къучакълады,
Отуртып шеэрнинъ скемлесине.
Лаф эттик. Динъледим, ич бир шей айтмадым.
Олайым, дедим, сырдаш гонълюне.

Фенерлер яна бутюн гедже, сёнмейип,
Йылларджа саба-акъшам иш къайнай.
Сокъакълар бою эп, ёргъунлыкъ бильмейип,
Чапкъалай инсанлар, ич токътамай.

Шефкъатсыз йыллар, асырларгъа бакъмадан,
Акъмесджит девамлай омюрини.
Ичинде нелер бар – кимсе сорамагъан.
Озь-озюне йырлай тюркюсини.

Акъмесджит ёрулган. Ич кейфи ёкъ бугунь.
 Динълейим онынъ сакин йырыны.
 Мен де талдым гъалиба. Алым ёкътыр бугунь.
 Бельки, котерир шу йыр кейфимни?

Меджалсыз япракълар

Сарарып, япракълар земинге тёкуюле.
 Йымарджа оларнынъ такъдири эп ойле.
 Сарарып, солугъан. Манасын ким биле?
 Алтын кузьден соранъыз – бельким о айтар.

Заваллы япракълар тынч, сакин ятарлар,
 Алларын кимсеге ич дуйдурмай олар.
 Нелерге оърайлар ве нелер ойлайлар?
 Алтын кузьден соранъыз – бельким о айтар.

Япракъларны еллер узакъкъа эп айдай.
 Кедерге кедер эп къата аджымай.
 Не ичюн оларны тынч, раат къалдырмай?
 Алтын кузьден соранъыз – бельким о айтар.

Япракълар шувулдай эп сёне умютлер,
 Къарларнынъ тюбюнде битеджек омюрлер.
 Бунъа бармы аслы насылдыр чарелер?
 Алтын кузьден соранъыз – бельким о айтар.

Япракълар меджалсыз, инсанлар меджалсыз:
 Келелер, кетелер – такъдир шай... Чаресиз
 Япракълар тёкуюле. Не ичюн, не дерсиз?
 Алтын кузьден соранъыз – бельким о айтар.

Сенден хатыра

Гонълюмде солган акъ къаранфиль
 Дертли къалемиме олды бир тиль –
 Сенден хатыра.

Апансыз догъган козьашларым,
 Дюньяны корьген сатырларым –
 Сенден хатыра.

Къанатсыз къушым – яралым,
 Бакъ, нелерге къалды алым? –
 Сенден хатыра.

Садыкъ торгъайлар

Къар ягып токътады. Бем-безд этрафлар.
Аякъ тюбюнде къар эп гырчылдай.
Авасы тер-темиз – нефесим тутула!
Буллюрли бузлар, корем, парылдай.

Торгъайлар къонганлар ушюген сокъакъа,
Юфкъа тончуклар оларны кыздырмай!
Ушюселер де пек, садыклар мекянга –
Ят ильде олар раатлыкъ тапмай.

Разылар сувукъкъа, боранга торгъайлар,
Ачлыкъ чекмеге аязлы кунде.
Баарь умютинен кызынып яшайлар
Озь топрагъым деп, тувган улькеде.

Яз кечер, кыш келир, ягъар кене къарлар.
Алланын ишидир – аят ойле.
Эпси бир къалалар ватанда торгъайлар,
Чекеджеклерини биле-биле...

Янгъызылыкъ

Козьлеринь ёл чексе, талсань беклемектен,
Къапынны ачкъанга асрет олсань,
Эр кунь башынъ къатса сонъсыз тюшюнмектен,
Кечмишинъдекилерни сагынсань –
Демек янгъыздырсынъ бу фаний дюньяда,
Кимсесиз кунеш киби янгъызсынъ.
Бир озюнь ялдайсынъ омюр дерьясында,
Къайда токътайджагъынны бильмезсинъ.
Алган нефесинъ биле эп агъыр келир
Тарлада янгъыз олып оськен терекке.
Къузгунлар панджалаган киби келир
Янгъызылыкъ чекип яшаган юрекке.
Куньлери битсе, кимсесиз къалганларны
Сонъки ёлуна кимлер озгъарыр?
Ведалашыр экен, янгъыз олганларнынъ
Хатрасыны кимлер хатырлатыр?

...Къап-къара кокте йылдызлар – къаранлыкъ.
Алланын энъ буюк сынавы – янгъызылыкъ.

Земане балалары

Земанесине коре – кеманеси,
Деврине коре – баласы.

Балалыкъ деври кечер шень-шерамет.
Бала алеминде олурмы къасевет?
Олур. Бугуныкы бам-башкъа заманда,
Чокъ шейлер деньишик олгъан алда,
Янны усулларнен яшай балалар да.
Оюнлар ойнайлармы олар аслында?
Компьютер, телефон – баш къасеветлери,
Кнопка басмакънен кече бутюн кунълери,
Интернет, андроид, смартфон, вай-фай,
Ноутбук, планшет, блютуз...Вай-вай!
Бу киби сёзлернен орталыкъ выджырдай,
Уйкенлер огренем деп мийлери къайнай!
Амма бу кнопканен къавушкъан балалар
Саатлер учып кеткенини дуймайлар.
Басалар кнопкагъа, басалар, басалар,
Эм эгленелер, эм чалышалар.
Бакъайыкъ, не олып чыкъар олардан –
Кнопкаджы земане баллардан.

Дёртлюклер

Тесирли олсун йырларынь –
Гоньюллерни шад эт эм агълат..
Бошуна кечмесин йылларинь –
Кыйметли эр дакъкъа, эр саат.

Кимсени сорамай, кокте ялдай булутлар.
Ёллары не ерде башлап, не ерде битеджек?
Кимсени сорамай, учып кете шу йылар.
Омюрлер де шай - бир кунь илле екюнленеджек.

Узун геджелер, сессиз геджелер...
Къаранлыкъ ичинде сакълангъан дертлер.
Кокте сепильген йылдызлар олар –
Гедже догъгъан дертли, сонъсыз ойлар.

ЯЗЫДЖЫ, ДРАМАТУРГ, ИКЯЕЛЕР УСТАСЫ (Юсуф Болатнынъ 105 йыллыгы мунасебетинен)

Белли несирджи, драматург, икяелер устасы Юсуф Болат Алушта шеэринде фукъаре къорантада догъды. 1924 сенеси Ялтада оджалар окъув юртуны битирди. Комсомол системасында чалышты. 1931-1935 сенелери Къырым педагогика институтынынъ тиль ве эдебият факультетини битирди, аспирантурада окъуды. Сонъра ВКП(б) Меркезий Комитет янында марксизм-ленинизм классиклерининъ эсерлерини терджиме этиджилер ичюн тешкиль этильген курста окъуды. 1931 сенеси партия азасы олды, 1937 сенеси СССР Языджылары бирлигине аза къабул олунды.

1937-1938 сенелери Къырым языджылары бирлигининъ месуль кятиби олды, 1939-1941 сенелери «Совет эдебияты» журналынынъ муаррири вазифесинде чалышты. Дженк вакътында исе Москвада Бутюнсоюз радиокомитетинде къырымтатарджа эшиттирювлер бюлюгининъ муаррири эди.

Юсуф Болатнынъ эдебий яратыджылыгы 1929 сенеси «Еньи дюнья» газетасында басылган «Нанълар къакъылгъанда» адлы икяесинен башланды. О, къырымтатар эдебиятында Умер Ипчиден сонъ драматургия жанрына буюк иссе къошкъанлардан биридир. Онынъ комедиялары мувафакъиетнен санада ойнала эди. Актуаль мевзуларда язылган «Той девам эте» (1936, музыкасы Асан Рефатовнынъ), «Ишлеген тишлер» (1937, музыкасы Яя Шерфединовнынъ) музыкалы комедияларында музллиф омюрдеки менфий алларны

къамчылай, мусбет адамларнын алидженап образларыны косъ-тере, янылыкънынъ эскилик узеринден галибетины тасдикълай. Эдипнинъ «Арзы кызы» (1938, шаир Ибраим Бахшышнен берабер яылды, музыкасы Яя Шерфединовнынъ ве Ильяс Бахшышнынъ), «Денъиз далгъасыз олмаз» (1940) киби драмалары кырымтатар драматургиясында мунасиб ер алдылар.

Булардан башкъа, Юсуф Болат «Сонъки гедже» (1936), «Яшамакъ истейим» (1937) пьесаларыны яза. Бу пьесалар Кырым девлет драма театринде дефаларджа ойналды.

Языджынынъ драматик эсерлеринде интернациональ достлукъ гъаелери, ачкъоулик, ятакълыкъ, экиюзлилик, намус ве ахлякъ проблемалары кьойылып, олар типик образлар вастасынен догъру чезиле ве янынъ омюрнинъ галибана ёнелиши косътериле. Драма, комедия ве дигер пьесаларында образлар терен дуйгуларынен, кедер ве къуванчларынен тасвир олуна.

Бунынъле бирге Юсуф Болат рус классиклеринден терджимелер япа, Ибраим Бахшышнен берабер «Татар халкъ йырлары» топламыны чыкъара, бир къач мектеп дерсликлерининъ муэллифдеши ола. Эбет, Юсуф Болатнынъ ады отузынджы йылларда энъ зияде онынъ драматургиясынен белли олды ве о эсасен драматург оларакъ танылды. Язгъан пьесалары исе кырымтатар драматургиясыны муим дереджеде байыттылар.

Юсуф Болатнынъ дженк вакътында токъталгъан иджадий фаа-лиети сюрюнлик девринде 1957 сенесинден сонъ девам эти.

Дженктен эвель эсасен драматург оларакъ белли олгъан Юсуф Болат къарсанбалы йыллардан сонъ бир сыра буюк несир эсерлер: учъ роман, бир чоъкъ икяелер яратты. Онынъ икяелерининъ эксериети юмористик жанрдадыр. Умумен, онынъ яратыджылыгында «Саф юреклер» (1962), «Анифе» (1969) ве «Садакъат» (1979) романлары муим ер туталар.

Муэллиф «Саф юреклер» романында чешит миллет ишчилерининъ Озбекистан нефть оджакъларындан биринде дженктен сонъки федакяр эмегини косътере.

«Садакъат» романында да иштиракчилернинъ сайысы деерлик дёнъишмей. Оларнынъ куреш даиреси исе эп кенишлей ве кергинлеше. Анифе ве онынъ меслекдешлери кыртыш топракъларгъа джесюрликнен уджюм этелер.

1980 сенеси «Йылдыз» журналында онынъ «Алим аткъа минди» адлы эсери дердж олуна. 1983 сенеси айры китап олып чыкъкъан «Алим» романы XIX асырнынъ орталарында бир озю халкънынъ менфаатыны къорчалап чыкъкъан ве адалет огърунда курешкен Алим Азамат огълунынъ чешит къыйынлыкъларнен багълы къараманане омюрине багъышлана.

Эдебиятымызда уста икяеджилерден бири олгъан Юсуф Болат «Туфанда къалгъан кьой сюрюси» (1972) китабында ве юмористик

иякелерден ибарет «Табиатим ойле» (1977) джыйынтыгында о, замандашларынын типик характерлерини косътере бильди.

Озбекистанда Юсуф Болат чокъ йиллар девамында «Ленин байрагы» газетасы муаррирининь муавини олып чалышты. Онынъ эдебий фаалиети шуны косътере ки, о дженктен сонъки девир эдебиятымызда белли ер алган корюмли несирджилеримизден бири олды. Онда Озбекистанда нам къазанган медениет хадими унваны берильди. Языджи 1986 сенеси Ташкентте вефат этти.

ДЖЕНКЯВЕР ШАИР (Риза Халидининъ 95 йиллыгына)

Экинджи джиан дженкининъ башындан сонъуна къадар фааль иштиракчиси олган дженкявер шаир Риза Халид 1919 сенеси март 5-те Куйбышев районынынъ Багъатыр коюнде догъды. Кой мектебини битирген сонъ Коккозьдеки колхоз яшлары мектебине кирди, сонъра Ялта педагогика окъув юртунда ве Акъмесджитте Кырым педагогика институтында окъуды, 1941 сенеси кырымтатар тили ве эдебияты факультетини битирди. Онынъ биринджи шиирлери де газеталарда о вакъытта басылган эди. Шаир дженкке кетти. Дженктен сонъ Ленинградда къалды, анда чалышты, анда яшады. Эсасен Ташкентте

булунган эдебий алемимизнен багыны узьмеди, къалемини даима ишлетип турды.

Барлыкны озюнде къабул этив ве сезюв чизгилерининъ саиб Риза Халид озъ эсерлеринде джошкъун эмек акъкында, шаирнинъ омюрге ери, Гъалебе кунюни коралмаган дженкявер достлары акъкында фикир юрсете, озъ лирик къараманынынъ ички дюньясыны ача, онынъ ичюн инсан юрегини зенгинлештирген, гонъюнде эйи из къалдырган, онъа джумертлик багышлаган эр шей кыйметли.

Ленинград мудафаасынынъ иштиракчиси Риза Халид эм ана тилинде, эм рус тилинде чыкъкан бир чокъ шиирий джыйынтыктарнынъ муэллифидир. «Багъчада бульбуллер» (1969), «Эйилик»

(1972), «Баарь муждеси» (1974), «Узакъ ялылар» (1981) киби джыйынтыклары шу джумледендир. Лякин онынъ ширий эсерлерининъ эсас кысмы 1984 сенеси чыккъан ве чешит девирлерде язылган шиирлеринден ибарет «Эйилик дуйгулары» адлы буюк джыйынтыгында дердж олундылар. Бу шиирлер не акъта? Олар яшап кечирген эр бир кунюнь ичюн, адамлар ве озюнь огюнде, тувган топракъ огюнде месулиетли олмакъ кереклиги акъкында, бутюн башынъдан кечиргенлеринъ ве корьгенлеринъ хусусында фикир этюв акъкындадыр. Риза Халидининъ лирикасында инсан къуванчы ве кедери, телюкеси ве умютлери акъта. Онынъ эсерлерининъ муим бир кысмы арбий-ватанперверлик, Экинджи джан дженки мевзуларына багышланган олып, оларда публицистик эеджан ве гражданлыкъ нагъмелери айдын ифаделенгендир. Шаир земане шиириети инкишафынынъ умумий джерьянында озюне хас аят ер тутат.

Бунен бирге Риза Халид омюрининъ сонъки йыллары несир жанрында да къалем ишлетти. 1980-нджи сенелерде о «Пешраф» романыны язды. Бу роман 1990 сенеси Ленинградда «Прелюдия» адынен рус тилинде басылып чыкты. О, СССР Языджылары бирлигининъ, сонъра исе Русие Языджылары бирлигининъ азасы олды.

Риза ХАЛИД

ТАНЪДА

Сыра кельди – мен бир гедже къонакъ олдым
Бол авалы серин деньиз ялысында.
Ял алмаган, эп джылышкъан далъалар да
Къучакъ керип къаршылады мени мында.

Орталыкъкъа гонъюль охшар къокъу сачкъан,
Чечеклернен безетильген мавы танъда
Хатырладым севгилимнинъ козьлерини,
Къара деньиз ялысында доланганда.

Къанатланган далъаларгъа боюн эгип,
Сенинъ ичюн йыргъа джоштым, эй, бир данем.
– Барсын, – дедим. – Ярем ичюн бахшыш олсун
Юрегимден акъып чыккъан йыр ве манем.

– Сёйленъ, – дедим, – онынъ ичюн къальбим темиз
Петросарай чешмесининъ тамчысыдай.

Айлар кече... Челиктенми? Кимлер бильсин,
Кене олса, корюшкендже юрек чыдай.

Эпкин далга савлуклашып сырдашынен
Учып кетти, мен исе тек озюм кялдым.
Инанмадым, аджеп, селям айтырмы деп,
Азапландым, бинь бир кере ойга далдым.

Аблязиз ВЕЛИЕВ

ЭНИШЛИ-ЁКЪУШЛЫ, ТИКЕНЛИ-ЧЕЧЕКЛИ ИДЖАТ ЁЛУ

(Риза Фазылнынъ 85 йыллыгына)

Омюрде шойле аллар да ола. Къайдадыр окъуйсынъ, окъувны битирип я да битирмеден чалышып башлайсынъ. Эм зарарсыз чалышасынъ. Якъан ишинъе кимсе итираз бильдирмей. Бу сенинъ япаджакъ ишинъ дегиль, озинъе башкъа ерден отъмек кыйдыр, демейлер. Лякин юректен ойле ис этесинъ ки, бу иш сен ичюн дегиль. Юрек ненидир истей, ненидир арз эте, лякин буны анылатып оламай. Ве ойле бир вакыт келе ки, юрегинъ чокътан арз эткен, амма анылатып оламагъан шейге расткелесинъ. Онъа юректен уруласынъ ве шуны пек яхшы анылайсынъ ки, эн-

диден сонъ сен шу шейсиз яшап оламайджакъсынъ. О, сенинъ омюр ёлуна чевириле. Амма о ёл насыл оладжакъ? Буны кимсе анылатып оламай. Оны девир косътере.

Риза Фазыл ичюн де эдебият ёлу тыпкъы шай олды. О, иджат ёлуна кеч адым атты. Биринджи шири басылып чыкъкъанда энди 35 яшында эди. Лякин бу иш онъа чокъ йыллар исрарлыкънен окъуп менимсеген икътисадиятчы зенаатындан вазгечмеге меджбур этти. Бу тесадуфий эдими? Занымджа, тесадуфий дегиль, аксине, къануний, амма кеч расткетирген арзу ёлу эди.

Риза Фазыл Къырымнынъ Багъчасарайдан сонъ экинджи меде-ний ве маариф меркези сайылгъан эм де халкъымызга Решид

Медиев, Бекир Чобан-заде, Амди Герайбай, Абдуреим Шейх-заде, Джемиль Сейдамет, халкъ къараманы Алим Азамат огълу киби аджайип шахсларны берген айтувлы Къарасувбазар янындаки Барын коюнде (Вишенное) Эмир-Усеин оджанынъ къорантасында догъды.

Мектепке эрте баргъан Риза зеккийлиги саесинде биринджи сыныфта экен, бир йылда экинджи сыныфны да атлап, учунджи сыныфкъа кече (о вакъытта бойле мумкюн эди). Он яшында дёртунджи сыныфны битире ве бешинджи сыныфны Кефедеки интернат-мектепте тамамлай.

Экинджи йылы, койде оджа олып чалышкъан бабасы, Ризаны Кефедде алтынджи сыныфны битирген аптеси Сыдыкъанен берабер Эски Къырым районындаки Цюрихталъ (Золотое поле) деген немсе коюндеки рус орта мектебине ерлештире. Лякин, пек яш деп, Ризаны алтынджи сыныфкъа алмайлар. Шунуны ичюн о бешинджи сыныфны экинджи кере русча битире.

Бу девирде о, буюк авесликнен пек чокъ рус яздыжларынынъ эсерлерини, бабасы мудир олгъан мектепнинъ китапханесиндеки китапларнынъ аман-аман эписини окъуп чыкъа. Булар онъа рус тилини яхшы менимсемеге ярдым эте. Бойлеликнен, дженк башлангъан йылы о энди алтынджи сыныфны битирип, единджи сыныфта окъуп башлагъан эди.

1944 сенеси къырымтатар халкъы юртундан сюрюн этильгенде, Риза къорантасынен Кострома виляетининъ дагъларына тюше, сюрюнлик феякетининъ бутюн фаджиаларыны озъ башындан кечире. Яш олса да, сплавда, дагъ ишлеринде чалыша. Сонъра акъшамлыкъ ишчи-яшлар мектебининъ единджи сынфыны битирип, Кострома шеэриндеки тиджарет техникумына окъумагъа кире. Шуну къайд этмели ки, о вакъытта, сюрюн олунгъан халкъымыз къатты комендант незарети алтында булунгъан девирде, эки кызнен берабар Ризаны яшагъан ерлеринден поезд иле Кострома шеэринде конвойнен озгъарып алып барып, анда комендатурагъа теслим этелер ве техникумгъа кирген Риза эр ай имза чекмеге анда бара.

1955 сенеси техникумны имтиязлы дипломнен битирген Риза айны шу йылы Самаркъанддаки Кооператив (тиджарет) институтынынъ икътисадият факультетине имтиансыз къабул олуна ве 1959 сенеси оны битирип, элине бухгалтер-икътисадиятчы дипломыны ала.

1957 сенеси майыс 1-де Ташкентте ана тилимизде «Ленин байрагъы» газетасы чыккып башлагъаны Ризанынъ аятына буюк бир бурулыш кирсетти. О, газетаны тек окъумагъа дегиль, айны вакъытта онынъ эдебий тилини кереги киби аныламагъа, огренмеге, менимсемеге тутунды. Озю ичюн махсус къырымтатарджа-русча ве русча-къырымтатарджа лугатлар тизип барды. Аталар сёзлери ве

халкъ апыз яратыджылыгының дигер нумюнелерини топлап башлады. Буларның оңа эдебий тильни менимсеге насыл ярдым эткенини мерхум шаиримиз Абдураим Шейх-заденинъ бир меджлисте мисаль кетирип айткъан сёзлери яхшы тасдиқлайлар:

– Демирлер ойле олды ки, Риза торунымнен мен ильки кере 1955 сенеси Самаркъандда корюштим. О, меннен корюшип, селямлашкъан сонъ: «Извините, я с вами по-русски буду говорить», деген эди. Мына шимди о эдебий тильни менимсеп, энди озю редакцияда чалыша, – деп сукълангъан эди къарт шаиримиз.

Риза институтни битирип, беш йыл къадар Кыргызыстанның Ош шеэринде тиджарет саасында чалышкъан сонъ, 1965 сенеси Ташкентке кочип келе ве Эльмира ханымгъа эвленип, Эшреф Шемъи-заденинъ къорантасынен догъмушласа.

«Ленин байрагы»на чешит хаберлер, макъалелер язып башлагъан ве 1964 сенеси биринджи шиирлерини бастыргъан Риза Фазыл джебинде тиджарет боюнджа эки дипломы олып, чокъ яхшы иште чалышкъанына бакъмадан, 1965 сенеси «Ленин байрагы»ның колеми буюклешкени мунасебетинен мында чалышмагъа давет этилгенде, айлыгы чокъ олгъан келирли ишини ташлап, буюк истекнен редакциягъа терджиман оларакъ ишке келе.

«Арамтамакъ», «Отъмек», «Койдешиме» киби шиирлеринен эдебияткъа ильки адым аткъан Ризанынъ газетагъа ишке келюви онынъ озъ аятыны бутюнлей эдебият алеминен багламакъ ичюн экинджи бир басамакъ олды. О, газета ишини тез менимседи. Газета саифелеринде янъы-янъы шиирлеринен, терджиме, макъале ве очерклеринен чыкышта булунды. Чокъкъа бармай газетада эдебият ве санат болугининъ мудири олды. Айны вакытта редакциянынъ джемаат ишлеринде фааль иштирак этти. Ташкентте языджылар алемине къошулгъан сонъ, кырымтатар эдебияты секциясынынъ ишлеринде гъайрет косътерди. Чокъ йылар девамында секцияда кятиплик вазифесини алып барды. 1965 сенеси СССР Журналистлери бирлигине, 1975 сенеси исе СССР Языджылары бирлигине аза къабул олунды.

Редакциянынъ эдебият болуги о йыларда аит органлар тарафындан пек джиддий незарет этиле, окъуйдыжыгъа Ватан, тувгъан ер, денъиз, Кырым, сербестлик, адалетсизлик, мусавийсизлик окъкында дуюлыр-уюлмаз бир шейлер айтыладжакъ киби олса, о шейлерге ёл берген хадимге къаршы пек къатты чаре корюле тургъан. Иште бойле аларгъа азмы-чокъмы ёл бергени ичюн Риза Фазыл аз «сиясий тепме» ашамады. Иса Абдураманнынъ «Къафестеки арслан» адлы шиирини басмагъа азырлап бергени ичюн, болук мудири Риза Фазылнынъ джаныны якъкъан эдилер.

Цензура гъает къатты олгъан етмишинджи сенелери озюмиз язгъан шейлер чыкъмайджагыны билген сонъ башкъа миллетлернинъ эдиплери ватан, ватанперверлик, баскъындыларгъа

нефрет бильдирип язган эсерлерини ана тилимизге терджиме этип, газетамызда бастырмагъа ве озь дердимизни бойле ёлнен беян этмеге тырыша эдик. Эр вакъыт олмаса да, кимерде бойле эсерлер дюнья юзю коре турган. Лякин ачыкъкозь муаррирлер, цензорлар базы шейлерни токътата турганлар. Бир кере Риза Фазылнынъ да бойле ынтылувына сед чекильгени акълымда. О, Алевбер Зиятай деген африкалы муэллифнинъ «Арапнынъ айткъанлары» деген шиирини ана тилимизге терджиме эти. Онда бойле сатырлар бар эди:

Араптыр адым меним.
 Арапларнынъ юртудыр догъмуш юртум – мескеним.
 Мени озь ниметинден
 Ве озь табиатындан
 Яратмыштыр бу топракъ.
 Бу топракътыр, анам, бакъ,
 Эр кеске озь дияры, манъа да бу ер хоштыр.
 Меним бабам-дедем де
 Бу топракънынъ озюнден, сувундан ёгърулмыштыр.
 Къаным, дуйгум, тюшюнджем от-алев алган ондан.
 Эшкъым арарет алган онынъ къайнакъ къумындан.
 Сен де, сен де озь ватанынынъ эвлядысынъдыр.
 Эй, Ѓарптан кельген «къонакъ»!
 Сени де ана киби къадирдир беслемеге
 Догъма еринъ, о топракъ.
 Лякин сенинъ нефисхор, ач козьлеринъ тоймады,
 Келип мени къул эттинъ, топрагъыма къоймадынъ.
 Сулюкдайын япыштынъ, онынъ вуджудына сен,
 Сорып, сорып къаныны...

Эбет, козьачыкъ цензор деръал бу шейни токътатып, газета саифесинден алып ташлатты. Иш бунынънен битмеди. Риза Фазылны КГБге чагъырып, «анълатув» алдылар, бойле «принципсизлиги», «антисовет рухындаки» эсерлерни газета саифелерине «тыккыштырмагъа» тырышкъаны ичюн чаре корьмек ёлларына кечтилер. Озьбекистан Компартиясы Меркезий Комитети тарафындан 1971 сенеси август 25-те оны ве нешриятта чалышкъан шаир Сеитумер Эминни, экисини де бир кунъде иштен чыкъармагъа косьтериш берильди. Сеитумер Эминни шу куню иштен чыкъардылар. Ризаны исе муарриримиз Абселям Ислямов, Меркезий Комитетке барып, онынъ редакцияда гъает кереклигини исбат этип, джезалав иле иште къалдырылмасына риджада булуна. О вакъытта Ризаны болюк мудирлигинден чыкъарып, айлыгъыны эксильтип, терджиман вазифесине авуштырган эдилер. Бу тек бир мисаль. Бойле мисаллерни чокъ кетирмек мумкюн.

Табии, бу шейлерден хабери олмагъан базы муэллифлер болук мудирини «эсерлеримизни басмай, кечирмей, къоркъа, яман корюнмеге истемей, чанакъяларлыкъ япа» киби сёзлернен акъаретлей ве сёге де эдилер. Эки атеш арасында къалгъан болук мудирини ойле эсерлерни, шу джумледен Идрис Асанининъ эсерлерини насыл кечиргенини Алланен озю биле эди. Эдебият болугининъ мудирини олып чалышкъан йылларда Риза Фазыл иште бойле экстремаль вазиятте чалышты ве чокъ сагълыгыны джойды – инсульт олды, сакъатлыгы себебинден учъ йылгъадже ишке ярамады.

Ниае, 1970 сенеси Риза Фазылнынъ «Наврез» адлы биринджи шиирлер китабы дюнья юзю коръди. О, Ризаны шириетте де белли бир истидат саиби олгъаныны косътерди. Умумен о, аз шиир яза. Лякин язса да юрекке яткъан, адамларнынъ ис-дуйгуларыны уянта бильген шиирлер ярата. Онынъ «Амет-хан», «Акъкъан сувлар», «Байрам йыры», «Чалынсын Къайтарма», «Аналар яш экенде» киби шиирлери халкъмызынынъ севген йырларына чевирилди. Онынъ шиирлерине бестекярларымыздан Яя Шерфединов, Февзи Алиев, Къабул Сеитвелиев, Мемет Арсланов ве дигерлери аджайип музыка яздылар.

Риза Фазыл фольклорымызны топлап дердж этюв ишине де озюнинъ салмакълы иссесини къошты. Чокъ йыллыкъ араштырувлар ве тедкъикъатларнынъ нетиджеси оларакъ эдебиятымызда биринджи кере 1971 сенеси «Къайда бирлик – анда тирилик» адлы аталар сёзлери ве айтымлар джыйынтыгыны, 1975 сенеси «Манелер ве чынълар» джыйынтыгыны чыкъарды.

1977 сенеси о «Аналар яш экенде» адлы очерклер джыйынтыгыны азырлап чыкъарды. Гъалекенинъ 30 йыллыгы мунасебетинен чыкъарылгъан о китапта Экинджи джан дженкинде, партизанлыкъта, гизли тешкиятларда иштирак этип, джесюрликлер косътерген элли дёрт къырымтатар къадынлары, къызлары акъкъында язылгъан.

1979 сенеси эдипнинъ 50 йыллыгына къарарлаштырылгъан ве федакар адамларымызгъа багъышлангъан «Садыкълыкъ» адлы очерклер джыйынтыгы дюнья юзю коръди. Бу, адий бир китап дегиль де, тюшюнип-ташынып язылгъан эм де тертип этильген, 100 йыллыкъ девирни озъ ичине алгъан къыйметли бир йылнамедир. Анда биз сиясий-джемаат эрбаплары, алимлер, багъеванлар, дженк иштиракчилери ве партизанлар комиссары, эким-алим ве кой ходжалыгынынъ етекчиси, бестекяр, рессам ве мимарлар хусусында меракънен язылгъан бедий очерклерни окъуймыз.

Халкъмызынынъ шанлы огълу, Советлер Бирлигининъ эки дефа Къараманы Амет-Хан Султаннынъ парлакъ аяты ве дженкявер ёлу эдебиятымызда даа озъ аксини тапмагъан эди. Бунда да Риза Фазыл озюне хас тешеббюс косътерди ве Москвада яшагъан Люфие Софунен берабер «Амет-Ханнынъ йылдызы» повестини язып, окъуйдыжыларгъа еткизди. Ады авиация тарихына алтын арифлер иле язылгъан, энъ мешур учуджылар Чкалов, Громов, Коккинакилернен

бир сырада турган мисильсиз джесарет саиби Амет-Ханнын текрарланмаз омрюне айт олдыкча толуге кениш малюматлы бу китапны окъуйджылар буюк хошнутлык ве пурурнен къабул эттилер.

Та XVII асырда яшап иджат эткен аджайип саз шаиримиз, эсерлери китап шекилинде юз йылдан берли чыкмагъан Ашыкъ Умернинь шиирлер джыйынтыгыны азырлав акъкъында къач йыллардан берли лаф кете эди. Лякин енълерини чырмап, Риза Фазыл ишке киришмегендже о, къуру лаф олып къала берди. Ниает, Ризанын гъайретинен 1988 сенеси чокътан бекленильген «Ашыкъ Умер» китабынын биринджи джылты окъуйджыларнын къолларына барып тюшти. 1990 сенеси исе Ашыкъ Умер эсерлерининь экинджи китабы да басылып чыкты. Айтмасы къолай. Лякин бу эки китапнын дюнья юзю корьмеси ичюн Риза Фазыл еди-секиз йыл зарфында аз козь нурыны тькмеди, аз эмек сарф этмеди.

Риза Фазыл чокъ йыллар девамында язиджы Сафтер Нагаевнен бирликте «Къырымтатар эдебиятынын тарихы. Къыска бир назар» эсери узеринде чалышты. Онын къыска варианты 1989-1990 сенелери «Йылдыз» журналында басылды. Ниает, Риза 2001 сенеси о буюк ишни «Къырымтатар эдебиятынын тарихы» адынен айры китап этип чыкъармагъа наиль олды. Бу китапнын къолязмасыны нешриятнын авалесинен шахсен озюм бакъып чыкъкъанымдан себеп, кестирип айта билем ки, къырымтатар эдебиятынын тарихы акъкъында бойле китап даа бир вакыт чыкъмады ве о гъает къыйметли бир неширди.

Аман-аман он беш йылгъа якъын «Йылдыз» меджмуасында болук мудури, месуль кятип вазифелеринде чалышкъан язиджымыз меджмуада Усеин Куркчининь къыйметли «Сёз бирикмелерини, тедкыкътчымыз Сеитгъазы Гъафаровнын «Исмаил бей Гаспринский. Аяты ве фаалиети» серлевалы монографиясыны азырлап дердж эттирди.

Риза Фазыл дин ве урф-адетлеримиз саасында да чокъ иш япмакта. О, халкъымызнын тарихында биринджи олып Къур'ан-ы Керимнинь къырымтатарджа изаатлы терджимесини япты ве оны 1991-1994 сенелери девамлы суретте «Йылдыз» меджмуасында дердж эттирди. 1998 сенеси исе оны озь эсабына айры китап этип чыкъармагъа наиль олды. 2006 сенеси исе онын тюзетильген ве арапча метнинен текмилленген экинджи нешри басылып чыкты. Риза, Къырымнын корюмли имамларындан бири Абдулваит Сахтара иле бирликте 1996 сенеси «Буюрынъыз дуагъа!» китабыны ве 1997 сенеси «Иляхийлер», 2001 сенеси «Мевлют шериф ве иляхийлер» китапларыны чыкъарды. Ризанын бу мевзуда озюнин япкъан бир иши даа – «101 дуа» китабыдыр ки, бу китаплар халкъ арасында сонь дередже популяр олдылар.

2002 сенеси Ризанын «Ирмаклар» адлы эдебий макъалелер, очерклер, хатырлавлар китабы, «Татарлыгым» адлы шиирлер джыйынтыгы чыкты. 2005 сенеси «Алим – Кырым йигити» китабы, 2009 сенеси сайлама эсерлеринин «Къалем уджундан» адлы 1-нджи джылты басылып чыкты. Риза чокъ йыл XVII асыр шаиримиз Мустафа Джехерийнин яратыджылыгы узеринде чалышты ве, ниает, 2008-2010 сенелери онын эки джылтык сайлама эсерлери топламына дюнья юзю косътермеге наиль олды. Бу иши ичюн о Джумхуриет мукафатынен такъдирленди. 2010 сенеси исе о, Эшреф Шемьзаде адына эдебият мукафатынын лауреаты олды.

Риза Фазыл йыллар бою фааль джемаатчы олып кельмекте. Озю яшаган Богъурча (Каменка) къасабасында дин джемиетини тешкиль этип, онын реиси олды, 1995 сенеси Кырым мусульманларынын I Кырултайында тефтиш комиссиясынын азасы, 1999 сенеси исе II Кырултайда шу комиссиянын реиси олып сайланды. 1999 сенеси Риза эфенди Мекке-и Мединеге аджилikke де барып кельди.

1991 сенеси Риза Фазыл языджылардан Эмиль Амит, Эрвин Умеров ве дигерлернен бир сырада, кырымтатар халкынын II Кырултайынын делегаты олды ве шу Кырултайда Эмиль Амитнен берабер Меджлис азасы олып сайланды.

2008 сенеси Ризанын шахсен гайрети ве арекетлери саесинде языджыларымызнын ресмий мустакъиль тешкиляты – Кырымтатар языджылар бирлиги тешкиль этильди. Рахметли Шакир Селимнин теклифинен о, Языджылар бирлигинин реиси олып сайланды.

Озбекистанда нам къазанган медениет хадими, Кырымда нам къазанган санат эрбабы унванларына наиль олган шаир, несирджи, фольклорджи, терджиман, журналист, дин эрбабы Риза Фазылнын энишли-ёкъушлы, тикенли-чечекли иджат ёлу къыскадан иште бойледир. Алла онъа сагълык ве узун омюр берсин де, даа чокъ йыллар бизни янъы-янъы китапларнен къуwandырсын.

Аджи Мухаммед-Риза Фазыл 85 яшында олганына бакъмадан, гъает махсулдар чалышкан эдиплеримизден биридир.

Риза агъа фааль джемаатчы оларакъ, агымдаки меселелерден де ич чет турмай, олып кечкен вакиаларга даима сесленип кельмекте. Актуаль мевзуларга багъышланган макъале ве публикациялары ана тилинде чыккъан неширлерден гайры, рус тилинде де басыла. Ашагыда шимдики вазиетимизнен багълы онын макъалесини окъуйджыларга теклиф этемиз.

ЭЙ, МУХТЕРЕМ ВАТАНДАШЛАР, ТОКЪТАНЬЫЗ!

Соньки вакытта Кыырымда олып кечмекте олган вакъиалар чокъ кърсамбалардан кечип, даа якъын девирде Ватангъа авдет олган, даа ватан авасынен нефес алып, ватан сувуны ичип тоялмаган халкъымызны янны бир сынавдан кечмеге меджбур этмекте. Бу вакъиалар хусусында токъталмайым, чюнки буны эр кес коре, эр ерде бу хусуста мунакъашалар, субетлер, давалар олып кечмекте. Бутюн бундан шойле хуляса чыкъара билемиз ки, бу соньки вакъиалар, телюкели вазиеет халкъымызнынъ даа зияде бирлешмесине, бирлик олмасына себеп олды. Амма шуны да къайд этмели ки, бу вазиеетте энъ агъыр юк Меджлисимизинъ узерине тюше, энъ кескин мунакъашалар анда юзь бермекте.

Алкин ортагъа джемиетимизни кедерлендирген, телюкеге къойган дигер бир меселе чыккыты ки, бунъа сесленмемек, бу хусуста давуш котермемек мумкюндегиль. Бу да, матбуаттан, телевидениеден бильгенимизге коре, арамыздан бир чокъ инсанлар къыйынлыкътан я телюкеден къоркъып, бала-чагъасынен Кыырымдан чыккып кете эжмели. Бу шей чокъ адамларны тааджипте къалдырмакъта.

Насыл ола да, нидже зорлукъларнен Ватангъа къайтып кельдик де, энди оны ташлап кетейик?! Ич акъылгъа сыгъаджакъ шей дегиль.

Кыырымтатарлардан энди къач бинь инсан ватанны терк эткенини эшиткенде, бундан тахминен 120 йыл эвель он биньлернен инсанлар ватанны терк этип «акъ топрак»къа иджрет эткенлерини ве бу акъта улу атамыз Исмаил Гаспринскийнинъ «Терджиман» газета-сында шу акъынтыгъа кършы сес котергенини хатырладым.

Шу кеткенлернинъ опони кесмек, токътатмакъ макъсадынэн о, «Терджиман»нынъ 1902 сенеси майыс 15 санында дердж олунган «Лязим бир насихат, гъафлет олма!» серлевалы макъалесинде шойле яза: «Бизлерде исе сарармыш ашлыкъларыны, чичек ачмыш бостаныны ташлап китеджек дередже кельмиш «сархош»лар вардыр. Сархошлыкъ исе истер ракъыдан, афиендан истер эс-рардан ве яхут бир атеш фикириенден олсун, хайырлы нетидже вермеси пек шубелидир. Айыныкъ баш, сагъ ве сувукъ фикир иле иш корьмели!.. Эй, азиз кърдашлар! Сатмакъ къолай, алмакъ кучьтир. Китмек къолай, къайтмакъ кучьтир. Йыкълмакъ, тюшмек къолай, къалкъмакъ кучьтир».

Кене шу газетада бу меселеге текрар къайтып, Гаспринский «Терджиман»нынъ ноябрь 11 санында дердж эткен «Дост давушы» макъалесинде: «Кърдашым, Джафер! Кыыш кельди, сув, топракъ бузады, кър иле орытьольди. Джумле махлюкъат ерине, ювасына

къапалды. Сувукътан, къыштан къачты. Сен исе бир элиньде сабий ве субьянарынъ, о бир элиньде аялынъ – бу земхерире къаршы кокюс керип хиджрет ёлуна тюшесинъ. Къутурмыш дерьяа эманет оласынъ. Къардашым, бу аджеле не лязим?» деп давуш котере. Адамларымызга бугунъ де айтылмасы лязим олгъан не къадар зарур сёзлер!

Шу вакъытта иджретке къаршы чыкъкъанлардан бири де Сеид Абдулла Озенбашлы олды. Озь фикрини о «Эй, гоньюль!» серлевалы шииринде шойле билъдире:

Эсеф! Аранмаюр халъсе чаре!
Не керек бу хиджрет къавм-татаре?
Гоньюль, не къачарсынъ гъарип дияре?
Бу сенинъ иттигинъ мердлик дегильдир!
Быракъып миллети къайда къачарсынъ?
Зан идерсинъ ёлда азыры тапарсынъ?

Къаланлар юзюне къара якъарсынъ
Сенинъ бу иттигинъ севап дегильдир!
Бурада къалан эхиле сендинъми эксик?
Эй, дердине дермандан умюди кесик!
Не сюкют идерсинъ, дилинъми кесик?
Ишлеринъ итикъаде уйгун дегильдир!

(«Эй, гоньюль», «Терджиман»), 1902, №20).

Белли ки, 1903 сенеси энди иджретнинъ кесен-кес эксильмесинде бу мураджаатларнынъ да иссеси аз олмагъандыр.

Бугунъ биз де: «Токътанъыз, эй, аркъадашлар, ватандашлар, токътанъыз!» демеге меджбурмыз. Токътанъыз, достлар, бир ойланып бакъыныыз, ашыкъманъыз. Эр шей еринде олур. Абул-къубул къарар чыкъарып, кетем деп ёлларга тюшменъиз! Халкънен бир олунъыз, эр кестен акъыллы олам деменъиз. «Сюрюден айырылгъанны борю ер», дегенлер. Сюрюден, халкътан айырылманъыз. Иншалла, халкъымыз бу кунълерни де аман-эсен башындан аткъарыр. Алланынъ козю тюздир.

ЯЗЫДЖЫ, ШАИР, МИЛЛИЙ КҮРЕШЧИ

(Певат Зетининъ (Аджирединов) 75 йыллыгына даир)

Къарасувбазарда белли джемаат эрбабы, шаир Певат Зети 1939 сенеси апрель 12-де Керчь районынынъ Къояш коюнде дареджи Зетининъ къорантасында дюньяга кельди. Певат, къорантада беш баладан дёртюнджиси эди. 1944 сенеси сюргонлик вакъытнда Зети

Аджирединовнынъ секиз джандан ибарет кьорантасы Самарканд виляетине тюшти ве анда «Зарафшан» хожжалыгында яшады.

Певат Зети 1954 сенеси озьбек мектебининъ единджи сынфыны битирген сонъ колхозда чалышты. 1958 сенеси Сырдарья шеэрине кочип, анда агъасындан дюльгерлик зенаатыны огренди ве сонъра 13 йыл мектеплерде эмек дерси берди.

Китап, газета окъумагъа севген Певат озюнде эдебиятка авеслик сезди ве озьбек газеталарында макъалелер, шиирлер бастырды. Сонъра 1958 сенесинден «Ленин байрагы» газетасы вастасынен эдебий тильни огренип, шиирлер язмагъа башлады. Озь бильгисини арттырмакъ макъсадынен мешур зиялыларымыздан Исмаил Гаспринский, Бекир Чобан-заде, Номан Челебиджиан, Амди Герайбай, Шевкый Бекторе, Мемет Ниязий, Эшреф Шемы-заде киби шаирлеримизнинъ эсерлерини язып ала, эзберлей.

Ана тилинде язылгъан базы шиирлерини «Певат Зети» деп имзалагъан яш иджаткярнынъ ильки шиирлери «Ленин байрагы»нда 1980-нджи сенелерден басылып башланды. 1975 сенеси исе о ана-Ватангъа кочип кельди ве шундан берли Къарасувбазарда яшай.

25 йыл девамында чешит ишлерде чалышкъан Певат Аджирединов 1995 сенесинден йыллар бою «Къырым» газетасынынъ Къарасувбазар ве Ленин районлары боюнджа озь мухбири олып чалышты.

Певат Зетининъ шиирлери, макъалелери ве очерклери газеталарда, «Йылдыз» меджмуасында мунтазам суретте басылып тура. Онынъ иджады, хусусан сонъки девирде, Ватанда семерели олды. Озюнинъ шиирий сатырларында о, ватанда, джемиетимизде, халкъ аятында, миллий курешимизде олып кечкен муим вакъияларгъа сесленмекте. Иджаткярнынъ умумен публицистик рух ташыгъан шиирлерининъ баш мевзулары – ватанперверлик, халкъкъа, Ватангъа севги, инсанлар арасында мунасебетлер, юрт къайгысы ве илахре. Буны онынъ шиирлерининъ адларында да корьмек мумкюн: «Юрегимде ярам бар», «Сюрюнге оьрагъан юртуна тоярмы?», «Зинданлар ичинден ярыкълар арап», «Элимден къачырдым», «Омюрнинъ кузю бар».

Ватанда чыкъаргъан онынъ китаплары: «Мышычыгъым», «Къырымларнынъ такъдири. Биринджи китап» (2003 с.), «Къырымдан седа» (2004 с.), «Хроника крымских событий. 1967-1988 гг.», «Акъкъынъдан вазгечме» (2007 с.), «Къырымларнынъ такъдири. Экинджи китап» (2009

с.), «Нечюн сустыкь?!»). Бу сонъки китап ичюн кечкен сене Певат Зети Эшреф Шемьи-заде адына эдебият конкурсы боюнджа рагъбет-лендириджи мукъфаткыа наиль олды.

Певат Зети 1963 сенесинден миллий арекетиний фааль ишти-ракчисидир ки, ватанда халкъымызнынь акъ-укъукы огърунда куреш девам этер экен, о шимди де сафта, эр бир джемаат тедебирле-ринде, сиясий чыкышларда фааль иштирак эте. О, къалеминен де бу курешке озъ иссесини къоша – миллий арекетиний фааль иштиракчилери акъкында арды-сыра макъалелеринен чыкышта булуна.

Къарасувбазарнынь кечмишини, белли эрбапларымызнынь Къарасувбазарнен багълы аятларыны яхшы огренген ве бу саада джиддий ишлер алып баргъан, озюнинь шахсий миллий эшьялар музейини тешкиль эткен Певат Зетини айны вакъытта истидатлы укълешынас дей де билемиз. Бу ишлернен мешгъуль олур экен, о Карасувбазарда Бекир Чобан-заденинь догъгъан эви ве окъугъан мектебини, Решид Медиевнинь яшагъан эвини, Амди Герайбай-нынь, белли театр эрбабы Гъани Муратнынь яшагъан эвлерини араштырып тапты. Ер юзюнден силинген джамилер, мааллелер, керван-сарайлар олгъан ерлерни белгиледи.

Певат Зети 75 яшында. Амма о тынч отуруп оламай, эп аякыта. Юре, араштыра, тапа, яза, иджат эте. Амма онъа сагълыкъ берсин де, озюнинь эр тарафлы фаалиети ве иджадынен халкъымызгъа даа чокъ файда кетирсин.

Певат ЗЕТИ

Теслим олмаймыз

Акыкъат бар, – деген сёзлер акыкъаттан пек узакъ,
Акыкъатнынь ёлларына къуралар къапкъан-тузакъ.
Халкъымызгъа ана-Юртта тахт тиклемек бу ясакъ,
Тахты баргъа тахт тикледи залым, арсыз, пис къазакъ.

Эки асыр афан-туфан халкъымызнынь ёлдашы,
Залымлардан нелер чеке къара такъдирли башы.
Къасыргъалы еллер эсе, козюмизни ачырмай,
Коктен энген кунеш нуру асла бизни къыздырмай!

Башымыздан Русиенинь булутлары арынмай,
Ёлумызны баскъан туман асыларнен дагъылмай.
Акъсызлыкънынь хышымына текрар-текрар огъраймыз,
Афакъанлы ель-борангъа кене теслим олмаймыз!

2014 сене, март.

Миллий тасиль оджакълары

БОГЪУРЧА МИЛЛИЙ МЕКТЕБИ

Илим, унер, миллий тильни
бунда огренир инсан.
Бир милете кереги де
Ана тиль, ана лисан.

Якъуб Шакир-Али

Акъмесджит шеэрининъ Богъурча (Каменка) къасабасындаки 42-нджи мектепнинъ къурулышы ичюн темель 1996 сенеси ноябрь айында къоюлды. Бу иш бир къач мемлекет тарафындан эда этильди. Башта бир къатлы бина къурулды, мында 8 йыл девамьнда ялынъыз башлангъыч сыныфлар тасиль алды. Кет-кете ерли эалининъ сайысы арткъанынен, бир къатлы бина азлыкъ этти. 2002 сенеси мектеп 5 къатлы бинагъа кочти, реконструкция ишлери алып барылгъан сонъ, 2004 сенеси I-III басмакълы мектеп ачылды. Амма 3 кунъ кечер-кечмез, мектепни белли бир себеплерден къапаттылар. Талелелер ве оджалар кене эски бинагъа къайтмагъа меджбур олды.

2005 сенеси бутюн къурулыш меселелери екюнленип, Борчокъракъ миллий мектеби яны бинада озъ ишини девам этти. Ал-азырда мектепте 41 сыныф бар. 16 сыныф украин тилинде тасиль ала, 25 сыныф исе – къырымтатар тилинде.

Бугунде-бугунь мектепни битирген мезунларнынъ 85% алий окъув юртарнынъ студентлери ола. Балалар тек Кырымда дегиь де, Украинанынъ дигер шеэрлеринде де тасиль ала.

Талелелер эр йыл шеэр, джумхуриет олимпиадаларында иштирак этип, биринджиликни эльде эте. Икътисадият, джогърафия, кырымтатар тили боюнджа олимпиадаларгъа айрыджа эмиет бериле. Мектеп талелелери эр йыл чешит ярышларгъа къошула, оларнынъ арасында: «Кырым меним Ватаным!», «Кенгуру», «Сенинъ эвлятарымыз, Украина» ве дигерлери.

Миллий маариф хызметинде Эскендер Тархан – мектеп мудир:

– Эскендер Сеитович, сизинъ фикиринъиздже, бугуньки куньде миллий тасилимизнинъ энъ муим меселеси недир?

– Менджесине, баш меселе – ана тилимизинъ сакъланувы ве инкишафыдыр. Эвде ана-бабалар ана тилинде етерли

дереджеде лаф этмейлер. Биз, эльбетте ки, дерслерде оларгъа мумкюн олгъаны къадар кырымтатар тилини огретмеге тырышамыз, амма балалар мында 4-5 саат булуна, сонъра мектеп бинасындан чыккып, кене рус тилине кечелер. Бу, бельки де, сиясий меселедир, бильмейим.

– Бу меселени чезмек ичюн не япмалы?

– Билесинъизми, менджесине, балалар мектепке саба келип, акъшам къайтмалы. Яни, сокъакъларда чокъ юрмесин, телевизор, компьютер къаршысында чокъ отурмасынлар. Бутюн кунь мектепте булунсалар, оджалар оларгъа даа да чокъ вакъыт айырып олур. Амма бойле паяни амельге кечирмек ичюн, табийи ки, маддий тарафларны да тюшюнмелимиз. Ялынъыз укюметке ишанып, он-

дан пара беклемек керекмей, ана-бабалар да озъ балаларыны тюшюнип, оларнынъ тасилине ич бир шей къызгъан-мамакъ керек. Инсан озъ баласына не къадар дикъкъат ве такъат айырса, баласынынъ келеджеги де о къадар огъурлы

олур.

**– Ана-бабаларнынъ ба-
зылары озь балаларыны
миллий мектеплерге бер-
мектен сакъына. Сиз, му-
дир оларакъ, бунъа насыл
бакъасынъыз?**

– Мен бу меселеге демо-
кратик назардан бакъам.
Базы ана-бабалар озь бала-
ларыны яшагъан ерлерине
якъын олгъан мектеплерге
бере, чюнки бунъайтлы ола.
Балагъа тувгъан тильни огрет-
меге истеген ана-бабалар
исе буны мектепсиз де япа
биле. Эр шей тек оларгъа
багълы, биз исе мында олар-
нынъ япкъан ишлерини пе-
китип, балаларнынъ дюнья-
бакъышларыны даа да арт-
тырмагъа, инкишаф этмеге
тырышамыз. Бизде тек кырымтатар тили дегиль, бутюн фенлер
боюнджа терен бильги бериле ве мезунларымыз дигер мектеплер-
нинъ талебелеринден артта кълмайлар, базыда исе аксине, даа
да мувафакъиетли оларар.

Злиана Османова – мудир муавини:

Бизим эсас вазифемиз – ана топрагъы-
мызда кырымтатар тасилини кырымта-
тар тилинде девам этмектир. Балаларымыз
эр кунъ ана тили ве эдебиятны огренелер,
бу шимди миллетимизнинъ сакъланувы
ичюн пек муим бир меселедир. Шунунъ
ичюн биз бу топракнынъ акъикый ва-
тандашларыны тербиелемеге, оларгъа
ватанперверлик дуйгъусыны ашламагъа
тырышамыз. Мектебимизде бутюн тед-
бирлер ялыныз кырымтатар тилинде кече. Тек бир дердимиз бар
– ана-бабалар озь балаларынен тувгъан тильде лаф этмейлер.
Шунунъ ичюн балалар мектепке кельгенде, эксери аларда ана
тилини бильмейлер. Амма оджаларымыз оларгъа кунъ-кунъден
тилимизге севги ашлайлар ве балаларымыз мектепни битирген-
де, халкъымызнынъ мунасиб эвлятлары олып, озьлерини энъ гузель
тарактан таныталар.

Эльвира Ахманова – талим-тербие ишлери боюнджа мудир муавини:

Оджа озь мезунларынынъ мувафакьияетлерини корьсе, онъа башкъа бир шей керекмей. Мектебимизде чешит миллетлернинъ векиллери тасиль ала, эр йыл «Къырым чокъ миллетли» деген тедбиримиз кече ве бойлеликнен балалар озь достларынынъ адетлерини, тарихыны даа да гузельдже огрене. Демек, биз оларгъа толерантлыкъ дуйгъусыны ашламагъа арекет этемиз. Эм де талебелеримиз мектепни битирип, мында алгъан тасильни тасдикълайлар.

Яни, балаларымызгъа бутюн фенлер боюнджа кениш бильги бериле, шунынъ ичюн олар сайлагъан зенаатларында мувафакьияетлерге ирише, бу бизни пек къуwandыра. Мектеп ихтияджлары акъкъында айтсакъ, эбет, маддий меселелерге расткелемиз. Мисаль ичюн, бугунъ мектеплернинъ чокъусында интерактив тахталар бар. Талебелерге дерс бермек ичюн бойле васта пек онъайтлы. Биз де бу киби техникий донатувларгъа мухтаджмыз.

Сафие Макьсудова – музыка оджасы:

Бизим мектебимиз шеэрде энъ гузель мектептир. Мен чешит конференцияларда иштирак этем ве буны сизге эмминликнен айта билем. Не ичюн десеныз, бизим мектебимизде олгъан сыджакълыкъ, тербие башкъа ич бир ерде ёкътыр. Мен мында энди 10 йылдан зияде чалышам, къапыдан кирип, балачыкларымызнынъ янында булунып яшарам. Истидатлы балаларымыз чокъ. Эм йырлайлар, эм ойнайлар. Оюнджы талебелеримизнен «Къырым» ансамблининъ артисти Майе Анафиева огъраша, «Йылдызчыклар» группасы бар. Оджаларымыз да эр бир балачыккъа айры дикъакъат айырмагъа тырыша. Энъ эсасы – оджа ве телебелер арасындаки мунасебетлер, биз бу меселеге пек мукъайт янашамыз.

ансамблининъ артисти Майе Анафиева огъраша, «Йылдызчыклар» группасы бар. Оджаларымыз да эр бир балачыккъа айры дикъакъат айырмагъа тырыша. Энъ эсасы – оджа ве телебелер арасындаки мунасебетлер, биз бу меселеге пек мукъайт янашамыз.

**Субетлешкен
Айше Акиева**

Балалар ичюн

Йылдызчык

№2 (17)

«Йылдызчык»ны

Мәшһүр Акиев таъриф эте

Богъурча миллий мектебине багъышлана

Черкез-Али

Шанлы ёлгъа

Китабынъны алдынъ
къолгъа
Эй, севимли эвлядым,
Мектебинъе, шанлы ёлгъа
Бугунъ сени ёлладым.

Урьмет этер оджаларгъа,
Ве низамлы окъурсынъ.
Умютим бар, эвлят, санъа,
Сен козюмнинъ нурусынъ.

Окъуп илим оджагъында
Юксеклерге чыкъарсынъ,
Бу улькемнинъ багърында,
Бир гуль олып ачарсынъ.

Сув алтында, дерьяларда,
Гемилерде ялдарсынъ,
Гагариндай, фезалардан
Бизге селям ёлларсынъ.

Омюримнинъ чечегисинъ,
Окъу, эвлят, окъу, сен.
Окъув иле оседжексинъ
Урь Ватанда къокъуп сен.

Ватанымыз шан ве шурет!
Сени севип беслейим,
Сенден сайгъы, сенден
урьмет,
Къараманлыкъ беклейим.

ЗДЕБИЯТ АЛЕМИ

**Наджие Мустафаева,
3-нджи сыныф**

Мен шиирлерни энди чокътан язам.
Энь севимли мевзум – кузьдир. Шиир
язгъанда, бильмеген сёзлеримни къарта-
намдан сорайым. О, эр шейни биле.

Алтын кузь

Кузь пек гузель мевсим, япракълар сарара,
бостанларда пише себзе, мейвалар.
Ягъмурлы ола авалар, дагъгъа адамлар
барып мантар ве джеviz йыгъалар.

**Мавиле Зинединова,
4-нджи сыныф**

Мен язгъан икяелерим даа чокъ де-
гиль, амма ойле олмасыны пек истей-
им. Икяе ве шиирлеримде ана, бита
акъкъында язмагъа севем. Сонъра язгъан
шейлеримни оларгъа багъышлайым.

Къырым – меним Ватаным

Эр бир адамнынъ озъ Ватаны бар. Бу ерде о догъа, осе,
яшай. Инсан озюни тек Ватанда тынч ве сербест дуя. Къы-
рым – бизим тарихий Ватанымыз, баба-деделеримизнинъ
топрагъы. Багъчаларда, орманларда, дагъларда ве день-
из ялысында ава темиз. Кунеши исе бизим сагълыгъымыз-
гъа файда кетире.

Кокни опер дагълары,
Берекетли багълары.
Ем-ешиль орманлары –
Будыр меним Ватаным!

**Нияра Реизова,
4-нджи сыныф**

Мен, бош вакътым олгъанда, ши-
ирлер уйдурмагъа севем. Бизим
белли языджыларымыз киби ол-
магъа истейим.

Анам

Анам, севгили анам,
Сенден ич де айрылмам.
Сени эр вакъыт аням.
Мен сени севем, анам!

Кунеш

Кунеш чыкты! Кунеш чыкты!
Яз кетти, кузь кельди.
Кунеш кыздырмай энди.
Эй, балалар, кузь кельди!

Копек

Копек – яхшы дост,
Копек акымлы.
Эв къаравуллай,
Бизлернен ойнай.

Кузь

Кузь кельди! Кузь кельди!
Ягъмурлар ягъа-ягъа.
Къушлар да учып кетти,
Къырымдан узакъларгъа.
Турналар кочелер
Турналар кочелер,
турналар кочелер!
Аскердай кетелер,
Токътамай кетелер.
Къарада раатланып,
Бакъыныз, балалар,
бакъыныз, балалар!

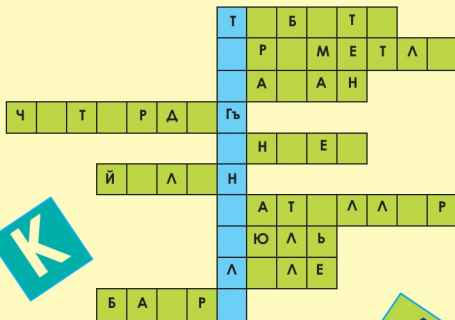
ТЕНЕФФЮСТЕ

Гульнара Рустемова,
4-нджи сыныф

Мен бу кроссвордны кырым-татар тилине багышладым. Эгер де сиз бош ерчиклерге келишкен арифлерни язсанъыз, халкъымызнынъ энъ кыйметли мирасыны тапарсынъыз.

Кроссвордны чез!

Джеваллар: тобиат, урьметли, ватан, Чырадарь, антер, йылан, татилер, икюль, кыярь, баарь, «Гульнара Рустемова»

ГҮЗЕЛЛЕР БАГЪЧАСЫ

Сурия Баирова,
2-нджи сыныф

Мавиле Малутова,
2-нджи сыныф

Эмелия Темеджи,
3-нджи сыныф

Зудие Якубова,
3-нджи сыныф

Диана Оксюз,
3-нджи сыныф

ИДЖАТ ДЮНЬЯСИ

Эльмаз Велиуллаева, 4-нджи сыныф

Мен төгерекке кыатнайым ве анда бойле ве даа чокъ дюльбер шейчик-лерни япмагъа огренем. Бисернен ишлеমেге пек бегенем, чюнки боюнджакълардан истеген шей-имни япа билем. Мына, мисаль ичюн, бойле гульдестелер ола. Мен оларны оджама, анама, тиземе багъышлайым.

Эльвиза Ибраимова, 4-нджи сыныф

Мен чокъ шейлернен огъраш-магъа севем. Окъуйым, ойнайым, амма буны бугунъ сизге косъте-рип оламайджам, шунынъ ичюн «Йылдызчыкъ»жъа ресимлеримни кетирдим. Мына мында буюк ве гузель мектепни косътердим. О, бизим мектебимизге ошамай, амма мен бойле бинада окъу-магъа пек истер эдим.

Сафие Сулейманова, 3-нджи сыныф

Шиир эзберлемек – меним энъ севген ишим. Бизим шаирлери-мизнинъ чокъ гузель шиирлери бар, олар бу шиирлерни бизлер ичюн язалар. Шунынъ ичюн мен де оларны эзберлеп, чешит ме-расимлерде санадан ифадели айтмагъа аракет этем.

Нариман Асанов, 3-нджи сыныф

Къырым – бизим Ватанымыз. Шунунъ ичюн мен Ватан иле багълы ресимлерни япмагъа севем. Мына бу ресимде бизим топрагъымызнен багълы олгъан бир къач шейник бар. Биринджи – бу дуа. Бизим халкъымыз эр вакъыт дуа окъуй. Соңъра тамгъа – бу байрагъымыздаки тимсальдир. Юкъарыда Номан Челебиджиханнынъ сурети, о, бизим биринджи президентимиз эди, мен де оссем, онъа ошамагъа истейим.

Буны ве эр шейни меним АТР телеканалым косътере, шунунъ ичюн онынъ адыны да яздым.

Амина Алиева, 4-нджи сыныф

Бойле шейлерни япмагъа манъа Зарема оджам огретти. Оларны анам ве битама багъышлайым. Бу ишнинъ ады квиллинг. Яни чешит ренкте олгъан къыгъытчыкъларны бири-бирине япыштырып, чечек, ресимлер япмакъ мумкюн. Мен мына бойле дюльбер чечеклер япам.

Эбазер Къуртвелиев, 4-нджи сыныф

Мен «Морские дьяволы» киби мешур бир фильмде Хаким адлы огъланнынъ ролюни ойнадым. Амма, эписи бир, актёр олмагъа истемейим, чюнки актёрлар я пек сыджакъ, я пек сувукъ шараитлерде чалышалар.

ЗЕНААТ САЙЛАЙМЫЗ

Мухаммед Зейдуллаев, 3-нджи сыныф

Мен оссем, шаир ве яызджы олмага истейим. Чюнки олар пек чокь язалар ве озюнден сонь буюк хатыра кьалдыралар. Меним энъ севимли шаирим Номан Челебиджихан. Исмаил Гаспринский ве Эшреф Шемьи-заде киби шаирлернинь адларына миллий мектеплер ачылды. Мен буюк олсам, озюм мектеп ачмага истейим.

Энвер Велиев, 4-нджи сыныф

Мен буюк олсам, эким оладжам. Чюнки экимлер хасталанмай ве башкьа инсанларны да хасталыкьлардан кьуртарып, оларгьа ярдым этелер. Мен тугьанларыма ярдым этмеге истейим.

Ильяс Алиев, 4-нджи сыныф

Мен юк машиналарынынь айдавджысы оладжам, кьысмет олса. Айдавджылар бир мемлекеттен башкьа мемлекетлерге барып, инсанларгьа чешит шейлерни кетире. Меним кьартбабам да айдавдыжы эди, оньа ошамага истейим.

Адиль Хайбуллаев, 4-нджи сыныф

Мен мектепни битирсем, милиционер оладжам. Милиционерлер не япалар? Олар бандитлерни тутып якьалайлар. Бандитлер хырсызлыкьнен оььарашалар. Хырсызламагьа исе мумкюн дегиль.

Алие Ахманова,

2-нджи сыныф

Бизим мектебимизде де «Йылдызчык» бар. Бу бизим йыр төгерегимизниң ады. Мен йырламагъа севем ве билем, шуның ичюн бу группаның иштиракчиси олам. Мектебимизде олып кечкен бутюн тедебирлерде чешит йырларны иджра этем. Мен буюк кызы олсам, белли йырджы олурым.

БАЛАЛАР АЙТАЛАР

Айдер Мамутов,

4-нджи сыныф

– Сен бу мектепте нени бегенесинь?
– Бу мектеп пек балабан. Эм де гузель сыныфдашларым бар: Хатидже, Амина, Алие, Эльвина, Эмине. Амма окъумагъа базада севмейим, мисаль ичюн, эвде пычкынен чокъ чалышсам, болдурсам, дерслеримни япмайым.

Шефикъа Заритдинова,

4-нджи сыныф

– Сенинь энъ севимли ишинъ не?
– Мен аш пиширге севем. Чюнки эгер де кызылар аш пиширмесе, бабалар ве аялар ишлемейджек. Ишлемеселер, эвге акъча кетирмейджеклер. Шуның ичюн биз оларны ашатмагъа меджбурмыз.

Хатидже Чолакова,

4-нджи сыныф

– Сен бу мектепте бир шей дёнйиштирмеге истер эдинъми?
– Ёкъ, мен мында эр шейни бегенем. Эм оджаларны, эм талелелерни. Амма базы огъланлар пек тербиесиз. Олар эр вакъыт кызыларгъа илишелер. Эр кес дегиль, эбет. Мисаль ичюн, Эбазер, Ильяс тербиели, амма тербиесиз огъланлар пек чокъ.

ШАИРЛЕР БАЛАЛАРҖА

Черкез-Али

Черкез-Али белли кырымтатар языджысыдыр. О, Кырымда Багъчасарай районынын Багъатыр коюнде дюньяга кельген. Черкез-Али ильк мектепни, Багъатыр коюнде, орта мектепни Гъавр ве Коккозь койлеринде битирген. 1944 сенеси сюрюн этильгенде, ёлда анасыны джойган. Озбекистанда «Ленин байрагы» газетасында,

Гъафур Гъулам адына нешриятнын Кырымтатар эдебияты боюгинде чалышкан, «Йылдыз» меджмуасында муаррирлик япкан. Ташкент университетинин рус филологиясы боюгини битирген. 1995 сенеси Кырымга кьайткан Черкез-Али озь иджадыны девам эткен. Онын иджадында балаларга багышланган шиирлер де чокь.

Айт, къачан ола?

Къар ирип кетти,
Сувукълар битти,
Сыджакълар кельди,
Балалар кулды.

Тазере ерлер,
Ача ал гуллер,
Айт, къачан ола,
Бу зевкълы куньлер?

Сепетли къартий

Саба эрте, ава ачыкъ,
Корьдим мектеп ёлунда,
Кетятыр къартанайчыкъ
Сепети бар къолунда.

Мен битайгъа
ярдымлашып,
Алып бардым эвине.
Битай мени алгышлады
Пек севине-севине.

Алып къартий сепетинден
Берди манъа бир алма.
Деди: Джувур, тез-тез,
Мектебинъе кеч къалма.

Не ёрулдым, не де талдым.
Не дерсима кеч къалдым.
Пек огуурлы къартий экен,
Татарджадан беш алдым.

Чипилерим

Меним дюльбер чипилерим,
Чивильдешсе пек северим.
Пуфкъа бенъзер чипилерим,
Акышам, саба ем сеперим.

Нечюн меним чипилерим
Кокке бакып сув ичелер.
Нечюн меним чипилерим
Тары емез, туй корьселер.

Ай, сары чипилерим,
Вай, сырлы чипилерим,
Тез-тез келинъ, чипилерим,
Мен сизлерге туй
сеперим.

Меним назик чипилерим
Анасыны пек севелер.
Юкъу кирсе козьлерине
Къанат тюбуне кирелер.

Ай, сары чипилерим,
Вай, сырлы чипилерим,
Тез-тез келинъ, чипилерим,
Мен сизлерге туй
сеперим.

Кобелек

Къора бою кеткенде,
Корьдим сырлы кобелек.
Узандым, къол етмеди,
Чюнки юксек бу терек.

Мен: – Амет,
– деп кычырдым, –
Ярдым эт, – деп чагырдым.
– Кобелекни тутайыкъ,
Юва ясап къапайыкъ.

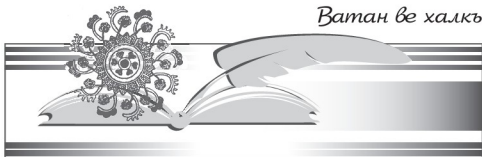
Амет манъа дарылды,
Тап чырайы тюрленди.
– Ёкъса санъа кобелек
Тийдими, – деп сёйледи.

Кобелекни тутмайыкъ,
Къуртчыкъларны ашасын.
Багъчаларда къоркъмайып,
Эркин-сербест яшасын.

Эм оны ич урмайыкъ,
Олар бизге пек керек.
Келинъ, бакъып турмайыкъ,
Отуртайыкъ дут терек.

Баарьде къурт чыкъарыр,
Дут япрагы кемирир.
Сонъра кирип къозакъкъа,
Йипек ясап джан берир.

Ватан ве халкъ

ТЮШЮНДЖЕ

Муз. Сервер Какуранынь

Сёз. Шакир Селимнинь

Moderato

На_сыл бир кунь_ лер_ге кьал_дыкъ, кьал_дыкъ, кьар_даш_лар! Бу у_зун ёл_

_лар_да тал_дыкъ, тал_дыкъ, кьар_даш_лар! А_ман- а_ман я_нып бит_тиъ

ян_дыкъ, кьар_даш_лар! Ко_эю_миз_инь о_гюн_де са_бий_лер о_

_де. Дюнь_я биз_ге ба_кьып

бир козь_нен агъ_лай, дюнь_я биз_ге ба_кьып бир козь_нен ку

_де. Дюнь_я, дюнь_я — бой_де бу дюнь_я.

Насыл бир куньлерге къалдыкъ, къалдыкъ, къардашлар!
Бу узун ёлларда талдыкъ, талдыкъ, къардашлар!
Аман-аман янып биттик, яндыкъ, къардашлар!
Козюмизнинъ огюнде сабийлер оле.

Баълама:

Дюнья бизге бакъып бир козьнен агълай,
Дюнья бизге бакъып бир козьнен куле.
Дюнья, дюнья – бойле бу дюнья.
Дюнья, дюнья – насыл бу дюнья?!

Дюньягъа нам берген бир миллет эдик,
Асырларнынъ тюбюнден тирилип кельдик.
Ватангъа чокъ асрет олып, къурбанлар бердик,
Бизни кене больмектелер бир шына иле.

Баълама:

Дюнья бизге бакъып бир козьнен агълай,
Дюнья бизге бакъып бир козьнен куле.
Дюнья, дюнья – бойле бу дюнья.
Дюнья, дюнья – насыл бу дюнья?!

Ёкътыр, ёкътыр арамызда бирлик кенъеши,
Шунынъ ичюн ич къыздырмай Ватан кунеши.
Шунынъ ичюн огге кетмей, миллетим, ишинъ,
Къырымтатар халкъы чеке ферьяд ве нале.

Баълама:

Дюнья бизге бакъып бир козьнен агълай,
Дюнья бизге бакъып бир козьнен куле.
Дюнья, дюнья – бойле бу дюнья.
Дюнья, дюнья – насыл бу дюнья?!

Санки бизлер олдыкъ душман бир-биримизге,
Ёкътыр урьмет не олю ве не тиримизге.
Не олды я, эй къардашлар, не олды бизге?
Сакът олунъыз, бир белялар басмасын кене!

Баълама:

Дюнья бизге бакъып бир козьнен агълай,
Дюнья бизге бакъып бир козьнен куле.
Дюнья, дюнья – бойле бу дюнья.
Дюнья, дюнья – насыл бу дюнья?!

ТАКЪДИР

Муз. Сервер Какуранынь

Сёз. Аблязиз Велиевнынь

Moderato

Та тар_лы_гъым, та тар_лы_гъым, дюнь_я_лар ай_дын!
 Гъур_бет_лик_тен къайт_къан_халкъ_нынъ ким_че_кер къай_дын?

Не корь_ме_ди гъа_рип_ба_шынъ, не э_шит_ме_динъ?! Са_нъ Ва_тан
 Ко_мен_дик_лар ат_ой_нат_ты, сен эп_иш_ле_динъ. Ёкъ_де_динъ сен,
 я_сакъ_ол_ды, къа_пал_ды ёл_лар, кы_рым_та_тар сат_къын_де_с
 ёкъ, бу_я_лан, гъай_ры_ко_рюль_син, де_ген,

кы_юл_ды кы_ол_лар.
 ко_зо кёр ол_сун.

Татарлыгъым, татарлыгъым, дюньялар айдын!
 Гъурбетликтен къайткъан халкънынъ ким чекер къайдын?
 Не корьмеди гъарип башынъ, не эшитмединъ?
 Комендантлар ат ойнатты, сен эп ишлединъ.

Багълама:

Саъна Ватан ясакъ олды, къапалды ёллар,
 Кырымтатар саткъын дее кююлды кюллар.
 Ёкъ, дединъ сен, ёкъ, бу ялан, гъайры корюльсин.
 Кырымтатар саткъын деген, козю кёр олсун.

Акыкътнынъ ёлу узакъ, чареси айдын,
 Сагъ ол айта бугунъ татар, чеккенге къайдын.
 Кетсин, кетсин, кельмез олсун, биз корьген куньлер,
 Гъурбетликте ольгенлерни унутыр кимлер?

Багълама:

Кырым огълу, Кырым кызы, емин этейик,
 Керек олса, Ватан ичюн кюрбан кетейик.
 Татарлыгъым, татарлыгъым, дюньялар айдын!
 Гъурбетликтен къайта халкъым, козюньиз айдын!

САЙГЫЛЫ ОКЪУЙДЖЫЛАР!
«Йылдыз»га абуне олунъыз!
Озюнъизнен берабер
къомшуларынынъны, таныш-билишлеринъизни,
достларынынъны да 2014 сенесине
яздырмагъа унутманъыз.
«Йылдыз»нынъ абуне индекси 75298.

Муэллифлернинъ дикъкъатына!
«Йылдыз» муарририети эсерлер ве макъалелерни
къырымтатар тилинде, электрон шекильде къабул эте.

Видаеться крымскотатарською мовою **«Йылдыз» №2 (217).**

Корректор **Муневвер Меджитова**
Вёрстка **Зера Акимова**

Бир матбаа табагъы колеминден эксик эльязмалар муэллифлерине
къайтарылмай. Буюк колемли эсерлернинъ къыскъартылгъан
журнал варианты къабул олуна.

Басылувгъа 15.04. 2014 с. рухсет этильди. Форматы 70х108 1/16.

Офсет усулында басылды.

Нешрият-есап табагъы Сымарыш №
1200 нусха басылды.

Джедвельге алынгъаны акъкъында шеадетнаме:
Серия КМ №1 633-384ПР.

Адресимиз:
95007, Акъмесджит шеэри, Вернадский проспекти
эв 155, кв. 3.
Телефон – 63-27-13.
yildiz1976s@mail.ru

г. Симферополь,
ул. Коммунальная/ пер. Промежуточный, 24/3,
www.tipografia.com.ua/f/Salta